

СУЧАСНІСТЬ

ВЕРЕСЕНЬ 1987 — Ч. 9 (317)

Віра Вовк: ІКОНОСТАС УКРАЇНИ

Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич: РІЗНІ СВІТИ
ВІРИ ВОВК

Ірина Стасів: ПРО СМЕРТЬ ВАЛЕРІЯ ГНАТЕНКА

Б. Антоненко-Давидович: $2 \times 2 = 4?$

ISSN 0585-8364

ВИДАННЯ В-ВА «СУЧАСНІСТЬ»

«СУЧАСНІСТЬ»/«SUČASNIST». Zeszyt w języku polskim

Nr. 1-2, Lato 1985, 280 ss.

Redaktor: V. L. Kaczmarska

Zespół redakcyjny: S. Barańczak, P. Naimski, F. Sysyn, R. Szporluk.

Спеціальне видання журналу *Сучасність* польською мовою ознайомить читача з проблемою взаємин між обома народами. Автори статтів та рецензій кидають світло на спірні й болючі події минулого обох народів.

Ціна: 8 ам. дол.

Василь Стус

ПАЛІМПСЕСТИ. Вірші 1971-1979 років

1986, 480 стор. Обкладинка Марії Голінати. Тверда оправа. Впорядкувала Надія Світлична. Вступна стаття Юрія Шевельова.

Книжка містить лише частку віршів В. Стуса, написаних у 1971-1979 рр. Літературний критик Ю. Шевельов називає вірші "чудом", бо вони збереглися, — "а ще більше чудо — саме написання їх у зловісних обставинах щохвилинного нагляду й безоглядної жорстокости, з одного боку, повної беззахисности, з другого".

Ціна: 25 ам. дол.

Василь Стус

СВІЧА В СВІЧАДІ. Поезії

1986, 2 вид., 140 стор. Обкладинка Христини Гориславської.

Впорядкували М. Царинник і В. Бургардт. Із новою передмовою М. Царинника.

Виправлене видання збірки поезій Василя Стуса містить розділи поем із збірок "Зимові дерева", "Веселий цвинтар", "Вірші з в'язниці", переклади з німецької поезії. До нового видання Царинник підготував нову бібліографію творчости Стуса.

Ціна: 7 ам. дол.

Любомир Винар

НАЙВИДАТНІШИЙ ІСТОРИК УКРАЇНИ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ (1866-1934). У 50-ліття смерті

1986, 120 стор.

У вступі до книжки Л. Винар зазначив, що "... в Україні боротьба проти Грушевського і його творчости далі триває і у зв'язку з теперішньою русифікацією української науки і культури набирає ще більшої гостроти. Тому бажавмо бодай коротко висвітлити провідні ідеї його творчости...".

Ціна: 5 ам. дол.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ВЕРЕСЕНЬ 1987
Ч. 9 (317)
РІК ВИДАННЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ
МЮНХЕН

«SUČASNIST» — SEPTEMBER 1987
MÜLLERSTR. 33, RGB.,
8000 MÜNCHEN 5

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*
Юрій Луцький, *література*
Богдан Певний, *мистецтво*
Олександр Женін, *мовний редактор.*

Редакційна рада:

Марта Богачевська-Хом'як, Юрій Божик, Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Богдан Кордюк, Іван Кошелівець, Василь Маркусь, Джеймз Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Аркадія Оленська-Петришин, Ліда Палій, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк.

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріяли до редакції просимо надсилати на адресу:

Sučasnist,
254 West 31 St., 8th floor,
New York, NY 10001

Редакція не приймає матеріялів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й видавництва. Передруки матеріялів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статтів цього журналу друкується і реєструється в Historical Abstracts.

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. X. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. II. 1950 wird mitgeteilt:

Inhaber und Verleger: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V. München.

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Z. Sokoluk.

Anschrift für alle:

Müllerstr. 33, Rgb. (Telefon 26-37-73)
8000 München 5
Bundesrepublik Deutschland.

Druck: Kalyn Press

450 Seventh Ave.
New York, NY 10123

ISSN 0585-8364

Зміст

ЛІТЕРАТУРА

- 5 *Віра Вовк*: Іконостас України.
16 *Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич*: Різні світи Віри Вовк.
27 *Опанас Бритва*: Самотність.
35 *Остап Тарнавський*: Літературний Львів під час Другої світової війни (III).

МИСТЕЦТВО

- 45 *Ірина Стасів*: Про смерть Валерія Гнатенка.
49 *Богдан Певний*: Селективним оком (II).
64 *Валеріян Ревуцький*: Навколо Першого з'їзду театральних діячів України.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 67 *Олександр Воронин*: І світло в темряві світить... (II).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 75 *Юрій Луцький*: Гортаючи сторінки *Літературної України*.
83 *Борис Антоненко-Давидович*: 2x2=4?

ПОСМІШКА

93 *Генріх Шахнович*: Київські гуморески (III).

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

95 Дитиняк, Марія. УКРАЇНСЬКІ КОМПОЗИТОРИ. —
Яків Сорочер.

ГОЛОСИ З УКРАЇНИ

97 Матеріяли з червневого пленуму (1987) Спілки
письменників України.
114 *Олександр Підсуха*: Кирильцьо.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

123 Хроніка перебудови. (За радянською пресою).

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

127 *Юрій Соловій*: Для тих, що "не висять"?

128 Про авторів

ЛІТЕРАТУРА

ІКОНОСТАС УКРАЇНИ МІСТЕРІЯ

Віра Вовк

І. ДРЕВНІ БОГИ

Гай. Боги — символ природи, в пишних шатах. Світанок.

ЛАДА:

Предвічне сонце встає із хвилі,
І сік родючий пливе в землі.
Хоч яр і поле ще снять в імлі,
Проснулись клени зеленогилі.

І кожна брунька зірве долоні,
Що полонили її чільце,
Та привітає новим лицем
Свій перший ранок блакитнолоний.

СИМАРГЛ:

(ЯРИЛО)

Всюди сяє міць Ярила:
Стоголосий грає луг,
Чорну скибу оре плуг,
Небо ширить сизі крила!

БЕРЕГИНЯ:

З дня на день, з року в рік, з часу в час
Зріють степ, ліс і гай, луг і лан.
Мій це труд, щоб земля нам гула —
Дзвонить серп, щоб наш спів не погас.

ДАЖБОГ:

У пальцях сонця — буйне жито,
Коса пшениці ситгле плід,
Карбує землю свіжий слід,
Як люд з ріллі бере прожиток.

І невод тягне те добро,
Достигле в темно-синім плесі;

Тварини всі — яротелесі,
Де сам Дажбог підвів хором.

ПЕРУН:

Після спеки туго линуть тучі,
В блискавицях гуркотять громи,
З неба кане ласка й кара: ми
Над землею тут усемогучі.

Хай людина звикне нам годити,
Хай несе нам труд своїх долонь,
Хилить перед нами горду скронь,
Бо Перун — і щедрий, і сердитий.

СВІТОВИД:

Я бачу диво: наче світ світає,
Линяють наші чари й забобон,
І ось гряде якийсь новий закон —
Земля і небо на кімвалах грають.

Вже не допоможуть нам ні хмар запони,
Ні грізних блискавиць вогненний спис,
Бо так злітають водоспади вниз,
Бо з кожним літом так Марена тоне.

Зоря чудна над раннім світом світить
Та сіє благо і любо, і мир:
У цьому світлі стопиться кумир,
Але воскреснуть скаменілі віти.

Злітаються ЧОРНОБОГ, ВЕЛЕС, СВАРОГ, РОД, СТРИБОГ і МОКОШ.

ЧОРНОБОГ:

Це пророцтво якесь, чи химера, чи здогад,
Чи намисто важке маячіння й сновидь?
Недовидів хіба наш вістун Світовид?
Бо що мертве — назавжди добро Чорнобога.

СВІТОВИД:

В убогих яслах світиться дитина,
В вертепі, де прибжище тварин.
Вона — майбутній пастир цих царин,
Тепер дзвенить землі нова година!

ВЕЛЕС:

Якийсь пастир новий? На сопілці
Граю тут тільки я: Велес-бог!
Тільки я тут проваджу на мох
Пишнорунні ягнята та вівці.

СВАРОГ:

Чи міцнорукий новий бог?
Чи чуйнослухий, бистрозорий?
Чи вміє він кувати зорі
В ковадла жарі, як Сварог?

РОД:

Це я ключами з небес розпускаю роси
І сиплю холодний жар на луг-оболонь.
Це я зберігаю людям живий вогонь.
Мені до ніг припадають перші покоси.

СВІТОВИД:

А передовсім, Роде, ти для нас
Весняний лицар, білий воїн дужий.
А Він — то вічний владар спек і стужей,
Хто зміряв простір і хто зважив час.

СТРИБОГ:

Невже він уміє гуляти,
Цінує забаву та сміх?
Чи він перевершив усіх?
Безкрилий не те, що крилатий!

СВІТОВИД:

Усі ми древні втілення природи,
Ми те, що будить творчий сік землі,
Що з вітром віє, те, що кришить лід,
А Він — вселенний Дух і князь народів.

ДАЖБОГ:

Невже ми так не догодили
Роду людей, щоб він відстав,
Прийняв новий закон, устав
Від перводня аж до могили?

Скажи, богине, пряхо Долі:
Вже знам'я Хорса — не для них?

Не щит їх жител, нив льняних,
І пасік їхніх, стад і поля?

МОКОШ:

Мокоші зір — глибший морів:
Думу тяжку степ мій шумить;
Щита щитів просить ця мить,
Щоб у жалях край не згорів.

Буде щитом хрест вогняний;
Він збереже душу, не плоть:
Серед зими прийде тепло,
Серед біди — промінь ясний.

Він освятить добрий почин,
Крила знімуть раб та ізгой,
Прийде святий, прийде герой,
Воля душі, праведний чин.

СВІТОВИД:

Я бачу: владар, на чолі обруч,
Велить поганські ідоли топити:
Іржуть комоні, ковані копита

БОГИ:

Оой! Оой!

Срібно-біле світло. Являється Ангел з лілеєю.

АНГЕЛ:

Не сумуйте, узорі життя!
Ви не зійдете в царство примар,
Вам призначене краще буття.

Вас потішить Господь-володар:
Я несу від Предвічного вість,
Я несу вам безсмертності дар.

Кожне свято в людей — наче гість,
Там ваш ладан, пашний тиміям,
Там ніхто не займе ваших місць.

Часом змініте ваше ім'я,
Та не прийде вам скін ні кінець:

І прославиться ваша сім'я,
Бо в народі ваш вічний вінець!

Світло міняється на синьо-золоте. ДІТИ з вертепом у руках.

ДІТИ:

Ой ходять пави та по городі,
Пір'ячко ронять на Божі роди.
Ой Даж-боже!

Діва Марія серед світлиці,
Як біла рожа рожеволиця.
Ой Даж-боже!

Ой прилетіли ангели з раю,
Пір'я павине пильно збирають.
Ой Даж-боже!

Буде великий вінок для неньки,
А для Ісуса вінок маленький.
Ой дай Боже!

ДІТИ, сміючися, беруть ДАЖБОГА між себе й вибігають. Світло міняється на срібно-фіялкове. ТРИ ЦАРІ з зорею.

ТРИ ЦАРІ:

Ой на Дніпрі, на Йордані,
Вітер корабель колише,
Золотими весельцями
Кучеряві хвилі чеше.
Граймо, стрибаймо,
Син Божий народився!

В кораблі там тріє царі
Везуть дар до каплиці,
Де пречиста Діва-Мати —
Над колискою зірниця.
Граймо, стрибаймо,
Син Божий народився!

Святий Осиг, срібний місяць,
Заглядає у віконце,

Як у пелену Марія
Сповиває ясне сонце.

Граймо, стрибаймо,
Син Божий народився!

ТРИ ЦАРІ беруть СТРИБОГА з собою й відходять.

АНГЕЛ:

Світовиде! За ними піди —
Ти був перший, хто бачив звізду,
Ти відчув, що є Бог лиш один.

І ти, Пряхо — любителько дум,
Ти Сивілло степів кам'яна;
Бо живе з королями вістун

І одна в них високість ясна.

СВІТОВИД І МОКОШ ідуть за ТРЬОМА ЦАРЯМИ. Світло міняється на ясно-зелене. Вибігають ПАСТУШКИ:

ПАСТУШКИ:

Святий Власій збиває ріг зими!
Вже скінчився пиріг із озимин.

Веде стадо, де запашна лука:
Принесе нам і масла, й молока!

З гамором забирають ВЕЛЕСА. Зелене світло стає яркіше. Надходить гурток ХЛОПЦІВ, серед них один в довгій білій киреї, з вінком маків на голові.

ХЛОПЦІ:

Святий Гавриїл іде босий
У білій киреї на роси.

Іде по зеленій постелі,
Заквітчаний маком та хмелем.

Він серп у десниці тримає,
В лівиці — сніп жита з розмаєм.

Як сплячого хлопця діткнеться,
Вогнем юна кров обізветься.

Як сонну зачепить дівчину,
Вона спалахне, мов шипшина.

АНГЕЛ:

Чи ти чуєш, Яриле? Тепер
Ти — архангелом серед людей,
І твій жар молодий не завмер.

Бо ти — з маками, замість лілей.

ХЛОПЦІ беруть ЯРИЛА з собою. Світло міняється на рожеве. ДІВЧАТА виводять веснянку.

ДІВЧАТА:

Розсій, весно, всі васильки —
Ой, Ладо, Ладо,
Ой, ранесенько!

Щоб нам ниву вишивали —
Ой, Ладо, Ладо,
Ой, ранесенько!

Щоб нам коси заплітали —
Ой, Ладо, Ладо,
Ой, ранесенько!

Розкинь, весно, всі зозулі —
Ой, Ладо, Ладо,
Ой, ранесенько!

Щоб нам води розкували —
Ой, Ладо, Ладо,
Ой, ранесенько!

Щоб нам щастя вістували —
Ой, Ладо, Ладо,
Ой, ранесенько!

ДІВЧАТА простягають руки до ЛАДИ й беруть її в середину кола; потім "переплітаним" гагілковим вінком виходять із сцени. Світло синіє. Дзвони. ТРИ МАРІЇ з кошиком писанок.

I. МАРІЯ:

Писанка, писанка
— Гагілковий шум —

II. МАРІЯ:

Її баба писала
І я також пишу.

III. МАРІЯ:

Писанка-крашанка
— Родючости пил —
То обіцянка долі,
То надія могил.

I. МАРІЯ:

Мудрими взорами
— Павине перце —

II. МАРІЯ:

У знаках благодійних
Променіє лице.

III. МАРІЯ:

Котиться писанка
Із сонця колін
Від предвічного ладу
До нових поколінь.

Роздають писанки БОГАМ.

АНГЕЛ:

Ви отримали ласку долонь,
Вам припало багатство сердець,
Це вам приязні знак і поклон:

Це від смертних безсмертя вінець.

Світло червоніє. Мішана група СЕЛЯН.

СЕЛЯНИ:

Святий Юрій коня сідлає,
Трубить у ріг зеленим гаєм.

Білий коник гривую трясє,
Кропить росу на зілля рясне.

Святий Юрій небо відчинив,
Несе сонце на списі для нив.

Несе для піль сонця коровай:
Роде-боже, дай нам урожай!

РОД іде з СЕЛЯНАМИ. Світло синіє. Русалії. ХЛОПЦІ та ДІВЧАТА несуть зелену берізку й вінки з зілля.

ХЛОПЦІ:

Настало хлібів квітування,
Мерці прокидаються зрання.

Настала Зелена неділя —
Танцює русалка та віла.

Хвилюють розпущені коси,
Як трави шовкові покосів.

Очей водоквітні жарини
Лякають людину й тварину.

Тож тризни кладім на могили,
Злагіднити душі погиблих.

Конвалії, ясень, гвоздики
Усвоюють звичаї дикі.

ДІВЧАТА:

Даруймо клечальні оздоби,
Усопшим усім до вподоби.

Канупер і зілля татарське
Хай спинять дозвілля відьмарське.

Бузок, незабудьки, любисток
Хай правлять за шире намисто.

Клечання з беріз та осики
Ховає усіх блідоликих.

ХЛОПЦІ ТА
ДІВЧАТА:

Святімо джерела й криниці
На дзеркала їм і зірницям.

Кропила й посвячені води
Усмирюють їх хороводи.

Настала клечальна неділя,
Щоб кожна душа зеленіла,

Щоб душі пречисті, спасенні
Буяли в житах і ячменях.

ЧОРНОБОГ іде за ними. Світло сіріє, спалахи блискавок.

ДІТИ:

Пророк Ілля везе громи:
Дрижать дерева й хороми;
Пускає змії вогньові
Та святить леміші нові.

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
Та поставлю під дубок
У мальований дзбанок.

Пророк Ілля на поле й ліс
Нам теплий срібний дощ привіз,
Щоб чорну землю до зими
Квітчала буйність озимин.

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
Та поставлю під дубок
У мальований дзбанок.

Діти беруть ПЕРУНА за руки й вибігають. Світло червоніє. ХЛОПЕЦЬ і
ДІВЧИНА.

ДІВЧИНА:

Ой на Івана, та на Купала
Я руту з барвінком заплітала.

Барвінок обвинув змію-косу,
Рута обтрясла холодну росу.

ХЛОПЕЦЬ:

Ой на Івана, та на Купала
Окрилена ватра запалала.

Котяться з гір колеса смоляні,
Усі верхи вогнями осяйні.

ХЛОПЕЦЬ І

ДІВЧИНА:

Ой на Івана, та на Купала
Жага мене в полум'ї скупала.

СВАРОГ іде за ХЛОПЦЕМ і ДІВЧИНОЮ. Сцена золотіє. Надходять ЖЕНЦІ.

ЖЕНЦІ:

Ми несемо сніп пшениці
Колосистої,
Сиплеться зерно з криниці
Золотистої.

Ліхтарями груші й сливи
Засвітилися,
Щоб над ними дні щасливі
Народилися.

БЕРЕГИНЯ йде за женцями.

АНГЕЛ:

Розмотало цей вузол життя
І, прийнявши премудрість віків,
Доконало найкраще злиття.

Із язичних прадавніх зразків
Залишився пахучий розмай
Для годин, місяців і років,

Щоб земля подобала на рай.

Далі буде

РІЗНІ СВІТИ ВІРИ ВОВК

Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич

Близько 50 книжкових видань, індивідуальних і збірних, чи можуть вони мати якийсь спільний знаменник, один підпис, відбитку однієї творчої одиниці? Коли йдеться про твори й видання Віри Вовк, помічається рівночасно і загальний напрям, і поодинокі аспекти її світу чи світів. Цікаво, що з одного боку, поодинокі контури світів і напрямків її творчості зарисовувалися вже від першої збірки, а з другого боку, можна спостерігати, як вони поступово зливалися в одне річище. Це немов парадокс, який ніби натякає на симбіозу різnorodности, а радше представляє синтезу подібних елементів у цілості її творчості.

Деякі аспекти поезії Віри Вовк

Коли Віра Вовк поклала конкретні паростки коріння в літературу своєю першою збіркою *Юність* (1951, 1954), маючи 19 років життя, — це вже було після її дитячого дебюту віршем у журналі *Малі друзі* 1941 р. Відтоді з'явилося вже біля 12 збірок самих її поезій. Перші книжки молодих поетів можуть бути або зовсім незначними стосовно до тих, що йтимуть за ними, або, рідше, можуть дати натяк на дальший розвиток творчості. У Віри Вовк досить помітним було це друге.

Можна розглядати різні аспекти збірки *Юність*, можна різно її аналізувати й описувати. Та є кілька специфічно типових прикмет творчості молодої авторки, що вже й тоді звертали на себе увагу. Це стосується головню до кількох елементів: лексики, опису дії, як і певною мірою форми та теми. Перша збірка невеликих віршів від 12 до 20 рядків (іх 50), помітна небуденною лексикою та численністю слів із рослинного світу. І під оглядом різnorodности географічного тла (Індія, Китай, Неаполь і Рим) і екзотики культурного тла та його складників (і Мона Ліза, й Горацій, і німецькі замки, і приятель Ліу Чі Мінг) — вони вже починали складати частину вибраного, особистого, широкого світу авторки, яка рівночасно тяжіла й до залишених Кутів, до Святоюрського собору, до святомиколаївських ритуалів та до світу аридників. І так від гуцульських льокалізмів (грeнджoли, д'мені), до ботанічних екзотичних назв (від олеандрів, лаврів, мигдалю, кипарисів і камелій до солом'яників, шувару та ялиці) вони зазначували вже своє стале місце та ролю в стилі авторки. В *Юності* вживання назв із рослинного світу має досить високу частоту, не раз по 6-8 на коротенький вірш, доходючи до 70 різних рослин на одну цю невеличку збірку. Вони зростали до

досить домінантної присутності, від численности до типовости, коли вже численність слів починала меншати, а типовість домінувала в інших збірках.

Цікаво, що вживання численних назв рослин було не для персоніфікації дій; рослини, природа не були головними учасниками дії, вони були радше засобом для конкретизації тла дії, атмосфери. Засобом персоніфікації в описі тла поетка радше вживала назви небесних фігур: "по росах ходять зорі", "зір намисто", "загоріло моє горе на рубці неба" чи "ковзається місяць на поляні". Ми бачимо це й у другій збірці *Провідна зоря* (1956): "заходять зорі в жито", "сонце піде, сміючись, за моїми плугами" чи "місяць ходить у трояндах Орюна". Відносно рідше авторка поглиблювала образ тла метафоричними висловами, вживаючи природу: "берези білять сорочки душ зелених" чи "суниці замерзлих сліз на зажурених шибках". Помітно, що всі вони мають рівночасно дуже виразний аспект зоревої конкретизації.

Вживаючи термінологію клясичного розподілу складників поезії на *мітос*, *епос* і *діянія*, як і *лексис* та інші, в пізніших збірках авторка виявляє явну поступову схильність посилювати ці перші. Запримічуємо, що зі звуженням частоти екзотичної лексики зі світу природи, рівночасно заторкнувши й перейшовши певні клясичні форми елегії чи баляди, авторка почала звужувати також і розміри форми до мінімуму. При цьому авторка вже відтоді зосереджується на передаванні *мітосу*, дії розповіді та *етосу*, опису осіб і їхніх вчинків, чи це *діянія*, думок на дану тему в дуже сконцентрованій формі. Цей напрям Віри Вовк уже помітний від *Зорі провідної* (1955), проходить крізь *Чорні акації* (1961) і *Меандри* (1979) і знаходить своє повне завершення у збірці *Мандаля* (1980). Так у *Чорних акаціях* авторка каже:

Я не знаю, чия рука колише
Цю сіль, до спочинку розп'яту,
Де берег маритьс'я білим.

Час цідить пісок з долоні в долоню,
І смерть може стукнула легко об шибу
Гілкою чорних акацій.

При переданні досить есенційних думок в такій же формі — немов для контрбалансу, для підсилення зорового зміслу сприймання — у пізніших збірках з'являється вже інший, зовнішній чинник, який додає конкретне тло, атмосферу або указує на джерело мотивів: це репродукції мистецьких картин різних мистців, чи витинанок (самої ж авторки) чи знімків скульптур. Вони в ніякому разі не є "ілюстра-

ціями"—прикрасами, тільки конкретним зоревим і настроєвим спільним пов'язанням, який немов додає зовнішню рельєфність. Це немов намагання безпосередньо заступити те тло, яке раніше поетка посередньо передавала в тексті віршів зі словником та образами зоревої орієнтації.

Під оглядом лексики в більшості збірок помітним також є підбір слів, пов'язаних із музикою. Для поетки важливим є опис слухових дій (таким підбором словника як плаче, скрипоче, шумить, дзвонить, журчить), і хоч вони й посідають друге місце після дієслів з зоревими унапрявленнями, увагу привертають слова-назви музичних інструментів чи їхніх частин: струни, флейта, арфа, скрипка, трембіта, сопілка. Включаючи найновішу збірку Віри Вовк, можна твердити, що, мабуть, майже всі відомі інструменти знайшли своє місце на її сторінках: від цитри, кобзи, дрімби й бандури до арфи та органів. Інструменти, подібно до природничої лексики, звичайно не займають центрального місця чи тону, тільки є допоміжним, підсилювальним чинником особистого стилю образности поетки. Так у неї є "слова сопілкові" і "трембітна мова". Від подібних метафор вони входять у цікаві персоніфікації та оригінальні синестазії, коли в одному образі передається асоціація одного зміслу іншим: "рука забуває час на клявішах", "горять Господнім голосом органи", чи "рука ... наміча спіралями звуків нові плянети у всесвіті". І знову, як і зоровий світ, так і слуховий і музичний перейшли стадію образности до іншої форми присутности через самі назви поодиноких віршів (як "Реквієм", "Скрипка і орган", "Фуга", "Апассіоната" чи "Ададжіо") до форми й стилю (наприклад, цілі збірки елегій чи балад і симфоній, як *Каппа Хреста*) та майже присутньої мелодії у деяких поезіях, як "Баляда про кактус" чи як у "Літанії":

...світоче згаслий
ватро зотліла
ключе заржавілий
струно заніміла
пісне затоплена
доле зів'яла
танку замерзлий
взоре злинялий!..

Завершення цієї тенденції чи напрямку мало б бути в *Триптиху* (1982), який є лібреттом (до тла трьох картин) ораторії, яка повинна б мати також долучений музичний текст, партитуру. Повний цей твір — це своєрідний балаєнс і синтеза з двома позалітературними медіюмами.

Дуже помітною прикметою творчости Віри Вовк — від першої збірки до найновішої — це уживання також релігійних, біблійних мотивів. Спочатку вони були немов частиною тла, а потім ставали частиною *етосу* і частиною цілого підставового унапрявленнн твору і його *діянія*.

Статуя чудесної Марії
Над Сином Божим гірко, гірко плаче.

Або:

очі неба — пречисті, сині, де сідають
як сонця й зорі — Господа сліди.

Ці мотиви й образи також вказують на ранне пантеїстичне сприймання світу та всесвіту. В *Зорі провідній* ця тематика пов'язана алегорією. У виразній асоціації двох світів, гуцульського та біблійного, наприклад, у поемі "Возвіщення" чи "Ісус — керманіч". Від перших збірок, через *Чорні акації* (1961), *Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джованнібаттісти* (1967) до *Каппа Хреста* (1969) є посилене аналогічне поєднання біблійних подій з життя Ісуса разом із спостереженнями і роздумуваннями над вічними загальнолюдськими проблемами. При тому виразніше виявлені спостереження підставових дій людини під час вибору даних життєвих вартостей. Часами таким самим чинником служать теми з клясичної мітології (наприклад, у збірці *Елегії*). Такі подавання теми через інтерпретації чи й моралізування алегорій, себто *аналогічні* роздумування, з часом почали набирати, оформлюватися в дуже сукупну та мініятюрну, майже афористичну форму:

Покрова плашем волосся
вдягнула негренья з передмістя
не питала, чи власна дитина.

Часами ці вірші ледве довші від гайку, мають від трьох до дев'яти рядків, з ситуацією чи проблемою поставленою на початку, і виразним висновком в останньому рядку. Ці вірші-гноми мають закраску східних приповідок-повчань. При цьому цей напрям помітний ще однією прикметою творчости авторки: коли ранні теми-діянія і роздумування мають особисту, ліричну закраску, з часом вони перейшли із епізодичного тону до епічного, узагальнювального. Це головним чином помітно в *Мандалі*, а зокрема в *Триптиху*.

Дещо про розповідні твори Віри Вовк

Віра Вовк у літературі — насамперед поетка, та її прозова творчість є важливою частиною відбитки її поетичного світу, як і її

творчість є важливою частиною відбитки її поетичного світу, як і її власного світосприймання чи й світотворення. Її перші прозові збірки *Легенди* (1954) і *Казки* (1956) є продовженням і доповненням, також і теми її поетичного жанру, як і натяком на напрям її дальшого шляху. Обидві збірки є у формі доступній до розуміння й дітям і, з додатковою багатовалентністю, дорослим. Легенди явно доповнюють раніше вживані ситуації та теми: біблійні й сучасні, переплетені та пов'язані в різних реальностях, життєвих паралелізмах. У прозорій простоті, у двонапрямній зворотній символіці, *мітос*, як розповідь, звертає увагу на ті вічні, всеповторні ситуації та подібності. Типологія та архитиповість образів ясна та промовиста. В них, як і в біблійних переказах, увагу звернено на саму людину, на її дії, а тим самим і на її чесноти, які відбивають її справжню сутність. Це саме й у казках. Зашифровані метафори та міти передано легко та з дидактичним висновком, із відгуком до реального світу. Універсальне передане через специфічне: гуцульське тло, легенди (як, наприклад, про безумного гуцула, що частинами віддавав всю одягу Ісусові в капличці; майже таку саму ситуацію пізніше використав С. Параджанов у фільмі *Тіні забутих предків*). Увага авторки є звернена на чесноту доброти, чистоти, які дістають винагороду. Таким чином, справедливість запевнена.

Три дальші прозові твори авторки — це *Духи й дервіші*, *Вітражі*, та *Святий гай*. Кожний із них є інший, чи радше належить до іншого світу. *Духи й дервіші* (1956) — жанрово немов перехідний твір, що служить для пов'язування. Це серія біографічних нарисів, рефлексій авторки, ще замолодої для справжньої біографії. Тому це радше монолог, а часами майже монодрама. Тут співставлено вибрані події з певним узором типового в житті авторки. Ці нариси переплетені й передані разом із особистими думками про мистецтво, релігію, людей та життя. Авторка помічає питомі аспекти свого родинного та народного *етосу*, системи цінностей. Вона немов проводить нитку по шляху так само, як сприймала вона з тими цінностями історичні події, війни та інші перипетії світового розпорощення. При цьому авторка утриваює в пам'яті важливі деталі з ходу історії. Ілюструючи різну атмосферу чи події, вона часами переплітає їх описами зі свого щоденника. *Духи й дервіші* — це також розмова авторки з собою. Це відтворення шляху самошукання, вибору шляху, покликання, самовідкриття та самовідповідальності за свій світ:

Я писала про скрипку і орган. Я була скрипкою і грала,
грала самі питання. І тоді розливалися надо мною Божі

слова в органічній мові, заливали мене золотим сонцем,
і я стояла в квітчастих шатах, як Савілла. (стор. 113)

Вітражі (1961) — твір, що його авторка визначила як роман, є ліричною розповіддю від першої особи, головного героя Марка Вишні. Його не конечно треба вважати головним героєм — ним може бути також священник Шардон, а може ними є справді самі висновки? Включені та висвітлені персонажі — оригінальні, дещо дивакуваті, різномірні — творять спільний світ на короткий час під час туристичної поїздки. Цей роман не так розвиває шлях формування різних характерів, як радше креслить і розмальовує моменти прозріння, моменти особистого відкриття деяких життєвих правд. Ці несвідомі моменти шукання себе й спостережень правди про себе мають певну закраску *Більдунгсроману*. Мабуть, тому й знаходимо повчання з афористичними підсумовуваннями (наприклад, "Я не знаю, що болить більше: любов чи безвихідь любови"). *Вітражі* — це взірці та шукання праведників до наслідування, шукання своїх вартостей і свого життя — хоча деякі особи твору втікали від реальности життя у псевдосвіт, немов через тимчасові метаморфози.

Святий гай (1983) — можна вважати продовженням і поєднанням *Легенд*, *Казок*, *Вітражів* і *Меандрів*. Зовнішньо помітна паралельна присутність іншого медіюму, як і зазначено на головній сторінці в книжці *Оповідання до скульптур Михайла Дзиндри*. Ті скульптури представлені кольоровими знімками. В *Меандрах* тематика картин Зої Лісовської більш-менш побічно відбита у віршах Віри Вовк. У *Святому гаю* вісім металевих скульптур (на тлі природи) служать немов вихідним пунктом інспірації, а не тільки тлом події та дійовим ожитким персонажем дії коротких напів-сюрреалістичних казок. У них з'являються дві форми реальности і використано два медіюми форми. В цих нарисах-казках є явне роздумування, яке відбувається в двох паралельних світах, або й навіть засобом короткотривалої метаморфози. Персоніфікація головних об'єктів (бика чи ангела) зі світу речей чи легенди гостріше підкреслює реальний світ і саму особу ліричного героя. В цих розповідях є й делікатний гумор, і ніжність до оточення, виявлена під час спостережень і переходу буднів; помітні моменти, що їх обернено в святкові, виходять легендами. Всі події передані так виразно та конкретно, що описані картини стають немов відіграні сцени з наявною дією.

Драматичні твори Віри Вовк

Коли прозові твори авторки звертають на себе увагу саме

свою різноманітністю форми, а поетичні переходили певну зміну напряду й форми, то всі вони разом немов унапрямяються до драми. Драматична форма цікавила й манила авторку ще змалку. Дитиною вона писала "лібретта" та тексти до вертепу. Самі *Духи й дервіші* також мають певні натяки на драматичну форму в кількох місцях — і не тільки назвами деяких розділів (прелюдіюм, інтерлюдіюм чи вертеп) — але й тими подіями, яких авторка пригадує й передає як "сцени". Гістріонічні елементи проявляються і в її ранніх збірках, і в недавньому *Святому гаю*, не згадуючи вже форми монологів у *Любовних листах*.

Драматичні твори Віри Вовк мають своє спеціальне значення: в них можна віднайти майже цілу синтезу творчости Віри Вовк, цікаву симбіозу її різнорідних тяжінь і проявів. Крім виразно особистих ліричних поезій, мабуть, такі інші аспекти знаходять своє проявлення, висвітлення й місце в двох драматичних творах: *Смішний святий* (1968) і *Триптих* (1982). Під оглядом джерела *етосу, митосу, тла*, знаходимо в них світи і клясичної грецької, і германської мітології, так само як і гуцульський, бразилійський, біблійний та й сучасний світ українців. Всі вони переплітаються, доповнюють одне одного, одночасно підсилюючи та підкреслюючи універсальність спільного що засадничо вказує на певне ідеалістичне світосприймання та шанування християнських чеснот, або радше однієї з них, тобто братньої любови або інакше доброти. Всі ці елементи ми вже раніше бачили в авторки в інших жанрах.

Смішний святий — це драма в 14 явах, зазначає авторка. Твір написаний верлібром, якого авторка вже кілька років уживала — може тим самим свідомо чи й підсвідомо наближаючися до розповідного тону драми. Рівночасно ми бачили, як росла в неї сукупність розміру твору, яку знаходимо в її драмах. Тут бачимо форму віршованої драми, а з тим (поминаючи назву) й натяк на серйозність теми. Персонажі твору знову ж типові для Віри Вовк, буденні, прості, добрячі душі, себто її улюблений світ. У *Смішному святому* знаходимо типові елементи перетворення, метаморфози й сюрреалізму. Тут також черпання й переплітання церковних ритуальних пісень разом із фолкльорними елементами. А засадничо — це парсіфальський міт. Тло монастиря — це ніби ізольований світ від щоденних спокус, але реальність наростає навіть шляхом уяви. Тут таки присутні вічнолюдські спокуси, іронічні ситуації недобачання справді чистих душ. Тут парсіфальсько-фавстівське ставлення життєвих питань, шукання шляху до важкої життєвої тайни — знову ж із закрускою *Більдунгсроману*. При цьому самошукання й чистота серця проявляються не помпезно, тільки якнайскромніше, як і в *Казках* чи *Вітражах*. Твір має виразно епічну закруску.

Щодо вживання середньовічних парсифальських мітів та елементів, їх тут кілька. Наприклад, бачимо романтично-сюрреалістичні метаморфози, які в легенді мають місце і у з'яві, і в завороженні постатей. Тут у Віри Вовк цікавим способом представлено метаморфозу дівчини з картини в живу особу, а потім зворотно. Ця варіація парсифальського перетворення, чи й клясичного міту оживлення, має також типову закрутку напрямчу творчості Віри Вовк: від її тяготіння й уживання зоревої конкретизації до вживання співучасті кількох медіумів поруч її літературних творів. Парсифальським є також і дещо у використанні ритуальної музики й пісень. Наприклад, коли у Ваґнеровому переданні міту включено великоп'ятницьку музику, Віра Вовк включає пісню в стилі травневих церковних відправ-молебнів. Вона вживає також дзвін, та в двох площинах — як предмет уживання і як тло. У *Смішному святому* Віра Вовк рівнож використовує багато церковно-християнських елементів, як і елементів з українського фолкльору, чи й з літератури (наприклад, три опришки-діяволи — це немов три Шевченківські ворони у *Великому льоху*).

Триптих до циліндрових картин Юрія Соловія (1982) — це містерійне дійство з поєднанням зоревого медіуму і пляваного музичного. Намірений на ораторію твір не названий драмою, хоч він має виразні драматичні унапрявлення, певні форми й саму гістріонічність дії. Складається він із трьох частин (як і три великі полотна мистця Соловія), яких можна вважати діями: *Падучі ангели*, *Розп'яття* і *Страшний суд*. У кожному з них є по сім віршів-сцен. Очевидно, своєю формою — мінімалістичні дії в розмовах, монологів-діалогів, поруч із хоровими коментарями. Охоплюючи велике число персонажів — без головних героїв, тільки численні протагоністи й антагоністи на тлі приблизно одного місця й сучасного часу дії в Україні, хоча це може бути вселюдське примінення також.

Коли *Смішного святого* можна вважати синтезою подібних тематичних та стилевих проявів у творчості Віри Вовк, *Триптих* є ще до того й симбіозом не зовсім паралельних складників. Тут дуже виразно включено коментування сучасного в Україні. У формі міметичного дійства сучасне наświetлено не тільки як результат минулого (як *Розп'яття* наступає через упадок ангелів), воно також вказує і на майбутнє — і як на результат сучасного, і як на аспект певного роду справедливості (елемент присутній і в ранніх її творах). При цьому *Триптих* з'являється як *мораліте*, в якому конкретні та абстрактні елементи персонафікованих чеснот зливаються й з'являються в пересічних, простих постажах (наприклад, прочан, мироносиць чи гусариків). Серед них є й іронічні блазнярські постаті з карнавалу чи вертепу, є й "світлі душі", як їх

авторка називає, добрячі постаті, які часто зображують сучасних осіб, відомих чи загальною представлених як дисиденти.

Триптих — це заангажована література з коментарем про сучасне. Рівночасно — це представлення віковичного конфлікту між добром і злом; останнє тут уособлене як жертва історії та власної слабкої волі і ще й власно вибраним шляхом. Як віршована драма, твір має посилену серйозність та емоційність у відношенні до теми. Рівнож підсилений і містичний складник — навіть шляхом ритмічних групових текстів (наприклад, бездієслівні голосіння чи літанії "ясних душ"). При цьому сама ритміка міняється від сцени до сцени, себто немов шляхом індивідуалізованих монологів та діалогів, які рівночасно надають іншого тону, атмосфери кожній "сцені". Стель *Триптиху* є засадничо епічний. Це не тільки з огляду на широке тло віддзеркалення проблеми й конкретизації її, але й у специфічних ілюстраціях через відомі сучасні постаті. Епічність є також в універсальному аспекті філософічно представленого конфлікту між двома групами антагоністів. Цей конфлікт рівночасно вказує на універсальність слабкості людини, коли вона добровільно робить вибір, але дбає тільки про один аспект свого існування.

СМІХУН:

ти стукаєш у кожні двері
не слухають
купили жирандоль катеринку карету
на сплати

вітрини оправдують існування
болячка на спині брата
болить шораз менше

жирандоль сама крутиться
катеринка заколихує совість
карета везе в далечінь від себе самих... ..

Кожна частина твору ілюструє упадок людини через подібну слабкість; навіть сама назва першої частини ("Падучі ангели") на це натякає, і, вживаючи назву зі ставленням до інших дійових осіб, переносить паралельну дію, описуючи упадок на землі, з тим, що ця земна "гордість" кидає вже людей у типове епічне підземелля. Персонажі зі слабким характером — Карлик, Поетична лялька, Страхопуд, Велика маска — це немов карнавальні маски. Та коли в раніших творах Віри Вовк карнавал служив як утеча в інший, казковий світ, так у *Триптиху* ці постаті переходять немов у здегуманізований світ, протиприродний, бо вони самі поводяться

протиприродно, головно стосовно рідного брата. Коли в попередніх творах авторка зосереджувалася на тому, щоб надати центральне місце, всю увагу доброті, у *Триптиху* слабкість людини гостро підмічено ще й способом уживання природи. Коли в інших творах природа була засадничо тлом, у *Триптиху* вона також має ролю осуджування людини; це тонко передано способом персоніфікації, уживаючи природу як чинник, що може співчувати людині, коли її антагоністи вже до цього не здібні. Правда, в попередніх творах не було представлено ситуації такого масштабу як у *Триптиху*, не було також групового трагічного кроку. Тому *Триптих* — це також *тренос*, убулівання над людиною, над упадком "прегордих, що посіли землю".

Репрезентований конфлікт явно спрощений. Він представлений зоревою поляризацією світла: ясних і темних голосів чи душ. Проблему звужено до шукання світла. А воно доступне і відомим постанням, і звичайним сірим, які можуть піднятися до такого рівня, щоб надихати світ, чи "зорі", як у вірші "Зоря косата". Ясними душами стають ті, що їх покривджено на землі. Циклічний поворот останньої "сцени" до місця першої картини підкреслює нагороду за індивідуально вибрану відповідальність за себе і за "світло", у протиставленні до "гордості". Ясні душі у вищому світі остаточно поєднані в збірній ідентифікації з Творцем. Це зроблено централізовано, немов через іричастя, коли вони леліють "свою красу в нетліннім Обличчі". Цей акт є виразно не виявом особистої гордості, бо це не є особисте самоподивляння, тільки індивідуальне уособлення, злиття зі Світлом. Цей спосіб трактування життя, людських доріг та індивідуального вибору і якоїсь універсальної справедливості служить немов завершенням та поєднанням всіх ідей, що проявлялися в дрібніших видах у попередніх творах Віри Вовк. *Триптих* — це горшіній і пов'язувальний пункт.

Переклади Віри Вовк*

Є ще один аспект творчості та ще один світ Віри Вовк: переклади. Вони в неї мистецькі, і з ними вона займає дуже значне місце в нашій літературі. В першу чергу Віра Вовк, таким чином, поширює українську літературу й культуру (треба згадати репродукції багатьох творів сучасних мистців у її антологіях) у світі. В неї тепер вже близько 20 томів перекладів головно на португальську та німецьку мови; це включає дві хрестоматії й кілька

---

* Детальніше про її переклади див. в моєму інтерв'ю: "Віра Вовк — як перекладач (*Сучасність*, 4, 1984), стор. 21-23.

антологій (дво- і тримовні) та окремі видання творів та праці про Сковороду, Шевченка, Лесю Українку, Коцюбинського, Франка та Стефаніка. Так само вона має численні переклади українською мовою з таких мов: англійської, еспанської, німецької, португальської, французької, польської, італійської, македонської, церковнослов'янської та румунської.

Особистий світ Віри Вовк

Крім творчости в повишезгаданих жанрах, Віра Вовк-Селянська є науковцем, професором поетики, німецької літератури та порівняльного літературознавства в кількох університетах Бразилії. Тепер у неї нова наукова праця португальською мовою «Renevos de mitos» (*Парості мітів*) про Прометея, Фауста і Парсіфалю у світовій літературі. Всі ці праці вказують на Віру Вовк як на чи не найбільш продуктивну сучасну одиницю в нашій літературі.* А коріння та натяки на особисту вимогливість можна знайти в різних її творах — чи це на позиціях ліричного "я", чи з авторських висновків, афоризмів, що передають суть її думок. Крім творчо-особистого аспекту, є в неї ще один чинник з сильною мотивацією: почуття національної відповідальности. В одному інтерв'ю вона висловила, що вважає нашим найбільшим завданням поза Україною — плекання та поширювання нашої культури. І це вона виконує. Вся її творчість представляє нам різномірність її світів, які вона собі сама вибрала (або й створила) і до яких вносить свій вклад, будучи активним співдіячем його, замість бути пасивним спостерігачем. Коли світ її поезії можна вважати світом її покликання, а світ казок та легенд її світом інших вимірів, світ перекладів — це світ її особистої відповідальности, а світ драматичної творчости — синтеза всіх її світів.

---

* Недавно (1986) з'явилася нова двомовна (українсько-португальська) збірка Віри Вовк: *Карнавал*: оповідання до картин Юрія Соловія.

САМОТНІСТЬ

Опанас Бритва

Сергія Оришка я знав ще з Мюнхену. Після війни він студіював тут економію, заробляючи при цьому на життя ще непогано торгівлею американськими долярами. Опісля я його зустрів десь в п'ятдесят шостому році в Сіднеї. Оповідав мені, що одружився з якоюсь багатою грекинею, працював директором будівельної фірми і був так зайнятий її справами, що про якісь товариські контакти, а особливо з українцями, не могло бути й мови.

Опісля ще нерегулярно, кожних кілька літ, мені довелося зустрічати його в місті, але звичайно він кудись поспішав і на довшу розмову ніколи не вистачало часу. Розказував лише коротко, що став батьком хлопця та дівчинки, живе над самим морем в одній із краших діляниць Сіднею, але й далше потопає в безконечній навалі праці, з якої годі йому було обтрястися.

Аж ось два роки тому капризний випадок звів нас до того самого поїзду, що їхав з Сіднею до Мелбурну. Він, очевидно, у фірмових справах, а я — просто на відвідини до знайомих.

Їхали ми всю ніч. Як правило, їзда вночі подвійно довжиться, але мені час пролетів з ним незвичайно швидко. Сергій був обдарований тими рідкими здібностями, які природою дісталися лише вибраним одиницям — вести цікаву розмову, легку до сприймання, а разом багату на тонкі, нерідко влучні, спостереження та незвичайний зміст. Ми згадували давні добрі часи, рідні сторони, молодість і Мюнхен. Потім пішли повечеряти в ресторані. Випили чималу кількість коньячку і повернулися до свого вагону продовжувати розмову. Він тоді звірився, на превелике моє зачудування, що найбільшим його ворогом була самотність.

Не зважаючи на те, що в нього було знамените становище, бож керував кількома десятками осіб фірмового персоналу, що мав родину й багато знайомих, він нарікав на самотність.

Під глухі й монотонні удари залізничних коліс, я прослухав від нього з цієї нагоди історію, яка по сьогоднішній день, мов жива, у всіх найдрібніших деталях виповняє мою пам'ять.

— Я думаю, нема на світі людини, — почав він, — котра б не цінила час до часу та не прагнула абсолютної самотности. Товаристо, розмови, обмін думок також потрібні. Без них світ виглядав би якимись бідним, пустим, мертвим, як отой місяць, що світить, а не

гріє. Та коли ви цілісінський день, мов та вівця в отарі, оточені людьми, які від ранку до ночі тільки мекають до вас безнастанно, лізуть на голову та чогось домагаються, тоді нагло хочеться за всяку ціну спокою. Такого спокою, де ніхто й ніщо не ворухиться. Де лише ви і одвічна природа довкруги. Бо тільки одинока природа може ще освіжити зболілу душу, заспокоїти розсмикані нерви.

— Наше місто велике, тримільйонне. Куди не глянути, де не кинутися, всюди люди. Одне безкрас муравлисько людей, а чоловік в ньому сам, неначе та мізерна мурашка. І все в цьому муравлиську метушиться, бігає, мчить: авта, автобуси, поїзди.

— Щоденно ці нами самими сконструйовані потвори викидають зі себе хмари їдконого диму, збивають з доріг густі порохи, які залазять в кожну шліну, в кожну найменшу дірку. Груди, ніс, мов ті димарі, заповнені цієї отрутою, давлять, печуть безнастанно і відбирають всяку охоту до життя.

— Запитую себе не раз: куди дітися? Куди сховатися, хоч на годинку-півтори, щоб здобути ту вимріяну самоту, яка видається тоді найбільшим благом, вершиною щастя?

— Очевидно, була б можливість виїхати за місто. Там же ж незаймана, дика природа. Австралійський *буш*. Та при цьому треба б витратити на саму їзду автом кілька годин. Така ідея добра, може, для пенсіонерів, яким час не робить великої перепони, але для мене, людини праці, річ недосяжна. Я можу, в найкращому випадку, посвятити після праці одну годину. Куди мені діватися з цією годиною? Як знайти самотність? Де її шукати?

— Довго я застановлявся, роздумував над цією проблемою і аж одного разу, ненароком, мов з неба, зродилася блаженна думка. Є в нас в Сідней цвинтар, серед міста. Цвинтар цей всі знають. Велетенський на кілька миль завдовжки і кілька — завширшки. Читав я колись в газеті, що поверхнею він рахується, як найбільший в світі. Я в це вірю. Бував я на ньому, очевидно, до того не раз, чи з приводу чийогось похорону, чи щоб покласти квіти на гріб рідних, але довго ніколи не задержувався. В деяких його частинах зовсім не визнавався. Тепер вирішив поїхати й докладніше роздивитися.

— То було в п'ятницю по полудні. По закінченні довгого й важкого тижня праці на фабриці, позбувшись на час усяких проблем і безконечних сутичок з персоналом, я, замість знайомою дорогою додому, взяв напрям на західні передмістя, де містився той цвинтар.

— Заїхав я з головної брами, поїхав крутими доріжками, між деревами, кушами й квітами. Проїхав так чималий шмат дороги, аж поки, мов той човен від берега, відбився від міста й опинився в

цілковито іншому світі. Ні шум моторів тут не доходив, ні фабричні гудки не сколихували маєстатичної тиші. А найважливіше, що людей не видно було майже зовсім. Рідко коли несміло проїхало якесь авто, з нього виходив чоловік чи жінка, поклали на могилі квіти, постояли хвилин дві-три й, не бачачи, видно, потреби задержуватися довше, скоро від'їжджали. Став я автом під якимсь розлогим крислатим деревом і постояв цілу годину.

То була, видно, стара частина цвинтаря, бо могили виглядали особливо занедбані та знишені часом. Вони, мов човники, що потопують, виглядали тут і там серед буйної трави, яка всевладно нищила на своєму шляху все, що людська рука тут збудувала. Навіть тверді гранітні плити розколювалися й розсипалися від її нищівної дії.

Дивився я на ці могилки й думав собі: а всі вони колись ті, що там лежать, були впевнені в тому, що без них світ не обійдеться. Уявити собі його без себе не могли. А де вони тепер? І нашо їм здалася слава, за якою вони так побивалися? Нашо гроші, задля яких ладні були продавати молодість, нищити здоров'я, не досипляти ночей? Де поділося товариство, заради якого і щоб себе показати, вони не раз вилізали зі шкіри? А тепер все мовчить. Вічна мовчанка закрила їм уста, і нема кому виправдуватися й нема перед ким. Життя виглядає тільки як сушта суєт, одна велика людська комедія, яку кожний з нас мусить відіграти до кінця й відійти. Такі думки, хоч і невеселі, майже меланхолійні, лишають на мені, одначе, шляхетний вплив, якусь рівновагу духу.

— З тієї п'ятниці я регулярно кожного тижня заїжджав на цвинтар, щоб насамоті відпочивати.

— І ось одного разу трапилася мені неймовірна історія. Одного дня, як звичайно, заїхав я й став на знайомому місці під деревом. Не знати, чому взяла мене велика охота розім'яти ноги й пройтися недалечко, бож цього дня я особливо довго просидів у кріслі. Це була рання осінь. Приємний, свіжий вітерець повівав з заходу й сколихував, мов хвилями, трави, між якими в цю пору розквітали тисячі жовтеньких квіточок, що кожного року цвіли в тому часі й творили собою немов один великий жовтий килим. Пішов я доріжкою, яка п'ялася під невеличкий горбок, щоб опісля спуститися між рядами евкаліптів до долини, в якій зі здивуванням я побачив мовби маленьке містечко гробниць. Ці гробниці були відносно нові й усі під одну висоту. Стояли одна поруч одної, мов карликуваті домики з граніту або мармуру, імпазантні на вигляд, багаті, мов німі палати на честь людей, які вже ніколи не будуть їх оглядати й ними тішитися.

— Вони лежали там, усередині, на кам'яних лавах по чотири-шість, в кожній крипті, й хоч не під землею, розум диктував, що час

все одно розправиться з ними однаково жорстоко, як і з могилами, і що вкінці і їх ніщо не врятує від заглади.

— Пішов я, не кваплячися, цими мертвими вуличками, коли нагло мені здалося, що двері однієї з них мов би ворухнулися. А опісля самі замкнулися.

— Мушу вас запевнити, що я ніколи в житті не був забобонний. В жадні духи та інший того роду нонсенс не вірив, але в даному моменті, щось наче штовхнуло мене, і я сам не знаю, як скрився за кипарис біля однієї з гробовиць. З-за нього я почав пильнувати за цими дверима, що нібито ворухнулися. Дивився так хвилин з десять: нічого. А може то вітер, думав я. Може, хтонебудь забув їх зачинити, от вони й гойдаються. Але другий голос розуму диктував мені зовсім протилежне. Вітер був легкий, а ці важкі двері закрилися досить скоро. А, може, то хто з родини покійного? Може, чистить або провітрює гробівницю? Все можливе, але хто хотів би замикатися з небіжчиками так уже цілковито, чому б не залишити дверей відкритими? Неясні припущення й здогади термосили мої думки, чергувалися швидко й безустанно, залишаючи, одначе, всі питання без відповіді й нічого не вияснювали. Простояв я ось так за кушем добрих півгодини. Двері не рухалися більше, непомітно було жадного прояву життя. Тоді я підійшов під саму гробівницю і став надслухувати. Там було тихо, як то прислів'я каже: мов у гробі.

— Значить, це тільки моя уява, вирішив я. Подібно якраз постають історії про духів, якими довгими зимовими вечорами страшили у нас дітей, а ті опісля своїх, продовжуючи цю шкідливу традицію віками.

— Надворі почало вже сутеніти. Я повернувся до авта і швидко опісля виїхав із цвинтаря.

— Проминуло кілька тижнів від того дня, а мені з голови не виходила нестерпна думка про гробівницю й двері. Я не міг погодитися з очевидним висновком, що це я вперше в своєму житті бачив речі, які не існували, а, правдоподібно, були лише вислідом уяви. Може, вже й хворої. Мої очі мене завели, і відтепер я вже не міг на них розраховувати. Це могла бути тільки перша ластівка відриву від реальности, а за нею, можливо, простягався похмурий світ галюцинацій, а там — і самого божевілля.

— Чим довше я над тим міркував, тим більше міцніше зроджувалося бажання повернутися ще раз під ці двері, в надії, що якимсь чудом усе нагло виясниться й покладе край тим хворобливим непевностям.

— І я одного дня, по праці, знову поїхав на цвинтар. Тим разом знайшов собі місце між двома гробівницями, де хтось залишив чималий гранітовий камінь, між хашами. Сів я на нього й сам захований, міг звідсіля зручно обсервувати й ці двері, й цілу

вуличку, мов на долоні. Просидів цілу годину. Ніхто й ніщо не сколихнуло спокою цвинтарної маєстатичної тиші. Гробівниці з їхніми мармуровими фігурками з хрестами та візерунками стояли непорушно й грізно, немов би нагадуючи про неминучість вічності. Вже було досить темно, як я поїхав додому.

— З того часу я майже щоденно їздив на цвинтар. І ось одного разу моя впертість увінчалася успіхом.

— Того дня важкі дошові хмари закривали небо й сильний вітер жбурляв раз-у-раз угору цілі кучі листя й пороху та гнав ними вузькими вуличками на всі сторони. Зробилося нестерпно холодно, і я вже збирався був до від'їзду, коли нагло з-за рогу одного з гробівців висунулася чоловіча голова. Хтось розглядався уважно наліво й направо, обережно, поволі, а за хвилю показалася й ціла постать. Вийшла якась висока сухорлява людина з клунком у руці і, не кваплячися, попрямувала до тих дверей, що нібито тоді самі замкнулися. Підійшовши до них, чоловік поставив клунок на землю та почав шукати чогось по кишенях. За хвилину він витягнув великий ключ, ще раз розглянувся уважно довкруги й розчинив ним двері гробівниці. Тепер він підняв клунок з землі, заніс його до середини й, витягнувши ключ, закрив за собою двері.

— Я був так заскочений та приголомшений таким поворотом справи, що довгий час сидів на камені, не ворухнувшись. Хто цей чоловік? Чого шукає в цій гробівниці? Що приніс у клунок?

— Але на додаток до всіх тих питань, щось нове неясне зродилося в моєму почутті. Якесь тьмяне підозріння, нібито я того чоловіка уже десь бачив, звідкілясь його знаю. Але звідки?

— Одне найважливіше питання одначе вияснилося. Моя уява, а з нею й розум були в найкращому порядку. Тепер над всіма тими почуттями запанувало тільки одне — почуття цікавості. Я натрапив на дивовижну загадку, яку за всяку ціну вирішив відгадати. Мов у сні схопився з каменя й пішов в напрямі гробівниці. Йшов не кваплячися, поволі, крок за кроком, стараючися чомусь підійти якомога найтихіше, сам не знаючи чому. Так нечутно, мов кіт, підійшов під самі двері. Тут став безпорадно, сам не знаючи, як починати?

— В цей момент вони відкрилися, і в них з'явився сухорлявий чоловік. Він спочатку був звернений лицем вбік, але нагло побачивши мене, від несподіванки мало не впав. Я поглянув на його обличчя й відразу ж упізнав. То був один українець, з яким мені довелося приїхати на тому самому кораблі, більш як три декади тому до Австралії. З того часу ми не раз зустрічалися, тут і там, але до близьких стосунків у нас ніколи не доходило. Знав я його тільки поименно, як Петра. Петро потребував також, видно, довшого часу, щоб прийти до себе після такої несподіванки. Він бурмотів щось під

ніс, що годі було спочатку розібрати. Вкінці я тільки й зрозумів, що він тут живе.

— Як то живеш, Петре? Як це розуміти? Так, між небіжчиками? — пролепетів і я вже, позбувшись і визвільнившись від першого остовпіння.

— Та, де там, це ж нова гробівниця. Нікого ще не поклали. Так я вирішив... що... нікому не пошкоджу, як ось тут переночую. А де маю подітися? Помешкання дорогі, я безробітний, а випити ж хочеться.

Наступила довга мовчанка. Ми дивилися один на одного, не знаючи, що казати.

— Та все одно, Петре, якось вого не годиться. Самому одні-сінькому на такому великому цвинтарі? Тільки подумаю, моторошно стає, страх мене огортає... А тобі ж не страшно?

— Ні. Зовсім не страшно, — пожвавішав якось Петро. — Я тобі широко скажу, Сергію, мене більше люди лякають, ніж мерці.

— У нього в голосі відбилосся стільки широкого переконання, що я не сумнівався в правдивості цих слів.

— А, крім того, тут я не сам. От видиш ондечки, під туєю чорна мармурова гробниця, в ній живе один поляк. А ось зараз на наступній вулиці з самого краю, — молодий німець. Але я їх мало бачу, бо вони дуже п'ють і приходять сюди пізно вночі. Хібащо часом забракне кому з них сірників або горілки, тоді стукають, навіть опівночі, в мої двері, і треба їм ці речі позичати. То я вже по-сусідському навіть і не серджуся на них. Хто знає, коли вони ще зможуть мені в пригоді стати?

— А що буде, Петре, як одного дня сюди когось поховають? Що ти зробиш?

— О, то найменша біда, — посміхнувся вже весело Петро. — Я, очевидно, переберуся на друге місце. Таких пустих, нових гробівниць можна знайти доволі багато. Тільки ключ доведеться підбирати новий. А щоб мене хто зненацька коли не заатакував, то я, виходячи звідсіля, кожного разу суну в дірку від ключа маленький патичок. Як його ввечері нема, значить, хтось тут був, значить, небезпека, і треба обов'язково шукати іншого місця.

— Але що ж це ми так стоїмо? Заходь усередину, — запропонував мені раптом Петро, так якби то була найзвичайніша річ приймати когось у гробівниці. Я спочатку рішуче відмовлявся, але він так завзято наполягав та широко запропонував, що я не видержав і зайшов до середини. Спершу кинулася мені в вічі, мала газова лямпочка, що висіла на дроті зі стелі й освітлювала все довкруги своїм блідим, білим світлом. Від нього Петрове обличчя набрало якогось хворобливого вигляду, очі, здавалося, запали, а ніс видовжився. З двох боків у стінах були вмуровані бетонні причі, на одній з них лежав гумовий матрац, якого надувають, а поруч нього

акуратно поскладані два коци. З другого боку стояли рядом якісь порожні пляшки та пляшечки. Ці перші, правдоподібно, наповнені були недавно алькогольними напоями, а ті, малі, виглядали, як медикаментні. На підлозі в самому кінці валявся клунок, той самий, з яким він сюди недавно зайшов. Тепер Петро видобув з-під причі ще кільканадцять цегол, поскладав їх відповідно, так, що я міг сісти, він сам підскочив і сів скраєчку на одну з прич.

— А, може, вип'ємо на здоров'я, Сергію? — запропонував Петро. — Сьогодні холоднаво, може б так, горілочки? Не зашкочить. Він вибрав серед пляшок ще одну, що в ній на дні ще хлюпався якийсь плин, і почав наливати дві шклянки. Я категорично відмовився від його пропозиції й почав уже жалкувати, що мене туди потягнуло.

— Знаєш, Петре, я мушу вже їхати додому. Пізно робиться, а в мене сьогодні гості. Може, коли другим разом, у мене знайдеться більше часу, а сьогодні вибачай.

— Шкода, що ти так поспішаєш, — якимось майже жалісно сказав Петро. — Але я тебе розумію. Я в тебе, в твоїх очах, виглядаю на справжнього дивогляда. Може, навіть варіята, що живе так між мерцями. Та ти змінив би свою думку, коли б я розказав усе докладненько про своє життя. Як воно мені кляте вкладалося, як усі на світі мене одцуралися, жінка, діти, хоч я їх ніколи не кривдив, а все лише думав зробити для них якнайкраще. Працював, як віл, складав кожного доляра, мав колись і гарний дім, і меблі, як годиться, і авто. Та все воно проминуло, десь, немов би з вітром розвіялося, щоб більше вже не повернутися.

— Жінка в мене, знаєш, бельгійка була. Женився в Бельгії, ще коли працював там вуглекопом. Молодий я тоді був і дурний. Взяв собі таку гоцю-кльоцю, що мене з двома малими дітьми самого залишила та пару тисяч долярів з банку свиснула. Аякже, задерла хвіст і поїхала до Бельгії. Гадала, там їй буде ліпше, думала, там на неї всі тільки й чекають.

— А потім за десять років писала, просила, щоб я вислав гроші на дорогу, то вона повернеться. Таку ласку нібито хотіла мені зробити. Але я їй вже не хотів. Нема дурних, пане добродію, нема дурних. Хай там гине, коли стерво, хай пропадає, біда.

Петро в цьому місці свого оповідання вихилив і ту другу склянку горілки, яка була призначена ніби для мене.

— А з дітьми, — не витерпів я, — як ти собі з ними давав раду?

— О, то було нелегко, Сергію, вір мені, нелегко. Сам працюю, сам вари, сам пери. Дочка Ганя перша, тільки трохи підросла, знайшла собі зараз такого патлатого австралійського *бойфренда* й погналася з ним кудись, поперлася. Кажуть мені, що живе десь в

Квінсленді. Вже своїх дітей має. А син причепився до тих, що їздили на мотоциклах і також кудись повівся. П'ять літ, як його не виджу.

— А я з того всього почав пити. Та коби сам, то може б і до сьогодні в своєму домі жив і авто м їздив. А то знайшлася ціла компанія така, що за мої гроші бавилася та пила. Поки все купував, то й приятелів ніколи не бракувало, але як долярів не стало, як мені довелося продати і авто, і меблі, і хату, то нагло зникли мої приятелі. На вулиці мене більше не пізнавали.

— Тинявся я опісля так ще кілька років по різних станціях і брудних закамарках, аж ось той поляк, що поруч тут живе, каже одного разу до мене:

— Петре, я тобі дам помешкання найкраще в цілому Сіднеї. Ніхто до тебе в ньому не буде чіплятися, присікатися, а будеш мати чистий спокій і відпочинок. А найважливіше, весь той комфорт і вигода дістануться тобі зовсім безкоштовно, не збавивши ні одного цента. — Він, очевидно, мав повну рацію. Я тепер живу, як пан. Сплю, скільки хочу, п'ю, скільки хочу, йду, куди хочу. Одинокий обов'язок, треба відібрати кожних два тижні чека за безробіття. А більше ніяких. А самотність мені зовсім не перешкоджає. Кожна людина сама родиться, то чому їй боятися самотності?

Я став прощатися. Петро забажав конечно відвести мене до авта.

— А заходь колинебудь, так вечірком, але пам'ятай, більше мене так не страши.

— Перший раз за весь мій побут на цвинтарі я злякався. Дивлюся, стоїть хтось при самісіньких моїх дверях. А я навіть кроків нічиїх не чув. Все чую, коли хтось мимо проходить, а тим разом нічогісінько.

Розпрошались ми з Петром по-приятельському, ширю. Надворі стояла вже майже повна темрява. Коли я виїхав з цвинтаря малими, в'ючкими доріжками на публічну дорогу, вдарило нагло, осліплюючи мені очі, сяйво тисяч придорожніх ламп і автових прожекторів. Тут кипіло життя, люди поспішали з праці додому, стараючися перегнати один одного машинами з таким завзяттям, немов би від їхнього успіху залежала доля цілого світу. А там, за мною, в темряві вже десь лагодився до сну Петро.

Самотність його не турбувала, але я... я був чомусь нагло задоволений, що побачив оці блискучі світла, і людей, і авта та все те повне енергії життя, що пульсувало навкруги.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЛЬВІВ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (III)

Остап Тарнавський

До роковин визволення прибули до Львова представники й російських видань. Між іншим, прибув представник ленинградського літературного журналу *Ленинград* з пропозицією присвятити одне число цього журналу відзначенню роковин воз'єднання. Ленинградець добре попрацював, бо здобув таки поважне число матеріялів. Він узяв і в мене один вірш, що його я спеціально для цієї нагоди написав. Вірш бадьорий і починався рядком "Вийшла в поле рано до зорі". Чомусь у той час я думав, що такий бадьорий тон вірша найвідповідніший. Число *Ленинграду*, присвячене Західній Україні, вийшло в вересні 1940 р. В ньому, побіч інших матеріялів, з'явився мій вірш у перекладі самого Олександра Прокоф'єва, який у той час сидів високо на радянському Олімпі, нагороджений двома преміями, державною і ленинською, та ще й трьома орденами Леніна, крім різних інших відзначень. Цей мій вірш, а також і цей журнал мають свою історію. У своїй воєнній мандрівці я втратив оригінал цього вірша, та й не дуже я про нього дбав і теж згубив примірник цього як-не-як історичного числа журналу. Тож по довгих роках я намагався дістати відпис цього перекладу й тоді довідався, що після війни, десь у 1946 р., журнал *Ленинград* був зліквідований. В той повоєнний час, після зустрічі з західнім світом, деякі письменницькі кола намагалися просунути трохи вільнішу атмосферу в літературу й таким експериментом став *Ленинград*. Спеціальною постановою Центрального Комітету ВКП(б) від 14 серпня 1946 р. про журнали *Звезда* і *Ленинград* ці видання були засуджені — за проповідування безідейности, аполітичности, "мистецтва для мистецтва", що чужі радянській літературі і шкідливі для інтересів радянського народу і держави — та зліквідовані і ніколи більше вже не відродилися. Зрозуміла річ, мої прохання й заходи дістати відпис цього мого вірша в перекладі навіть такого радянського поета-божища, як О. Прокоф'єв, залишилися без відповіді. І тільки випадкове знайомство з одним із членів Академії Наук УРСР, що в своїй дослідній роботі в літературі мав змогу користуватися закритими архівами, допомогло мені дістати переклад цього вірша. Тепер у мене є російський текст, виспіваний славним Прокоф'євим, але

Продовження з *Сучасности* 1987, 5.

немає мого оригіналу. Може десь в архівах Прокоф'єва й заховався мій оригінал, але кому було б інтересно його розшукувати.

Та повернімся до Львова, до нашого літературного клубу. Клуб мав свою їдальню; спершу вона приміщувалася у великій залі головного будинку на першому поверсі, але згодом, коли вже прогнали графиню та її обслугу з бічного будинку, — коло вхідної брами, у залі цього будинку. Тут видавали снідання та обіди кожного дня, крім неділь. Мали письменники й свою власну кооперативу. Загальновідомо, що всякі підприємства, а спеціально урядові установи й організації, мають свої крамнички, де можна купити різні товари, головню харчові та ще й такі, яких у звичайному продажу немає, за усталеними цінами. Кооператива в клубі була не надто активна. Управляв ним навіть галичанин на прізвище Олійник (не знаю, як він попав у письменники, бо я ніколи не бачив, щоб він щось надрукував із своїх творів). Та талант виявив цей Олійник у заготівлі. Він просто взяв два наряди — один на сто кг цукру, другий на 500 кг картоплі і перемінив: замовив півтонни цукру і лише сто кг картоплі, бо картопля не була в такій пошані, як цукор. Цукру справді на ринку не було. Так ми тоді дістали кожний по десять кілограмів цукру. Як це потім полагодили керівники нашої спілки — не знаю. В кожному разі поволі кооператива зникла.

Найважлишою ділянкою Спілки був літературний фонд. Ним завідував письменник Шовкопляс, і його канцелярія була в кімнаті таки коло входу до головного будинку — щоб не було важко письменникам віднайти його. А навідувалися до нього частенько, спеціально письменники-втікачі, які прибули з інших теренів Польщі й були у великій потребі, а заробити професійною діяльністю польською мовою не мали змоги. Забігали туди й наші письменники. Головно можна було часто зустріти там Григорія Гануляка, людину вже літню та й багатосімейну. Забігав до цього фонду й наш колега Василь Ткачук. Ще перед війною він звернув на себе увагу, видав у концерні Івана Тиктора дві книжечки коротких нарисів *Золоті дзвінки* та *Сині чічки*, дістав похвальні рецензії, і почали вважати його наслідником Стефаніка не тільки з уваги на його запозичений у того письменника жанр, включно з покутською говіркою, але може й тому, що він народився близько родинного села Стефаніків Русова. У Василя була авантюриницька вдача. Попавши з далекої провінції у Львів, він закрутив романс з гімназисткою й 19-літнім хлопцем мусів одружитися. Правда, швидко покинув молоду дружину з маленькою донею, бо утримати не міг навіть себе самого. Вивчив був добре сальонові танці й деякий час вештався по каварнях у ролі "фрдансера". В нових обставинах не міг здобутися на якийсь

новий твір. Правда, видавництво "Радянський письменник" видало в Кисві книжечку передруків з давніших двох його видань, але гонорар за цю книжку не вдержався в нього довго. Замешкав був у помешканні Михайла Рудницького, який волів віддати одну з кімнат знайомому молодому авторові, ніж позбутися повного помешкання у системі новозаведеного плянового розподілу квартир. Та й у цій своїй кімнаті Ткачук спав просто на підлозі, бо всю обстановку з простиралом і коцом встиг пустити в грошевий обіг. Ця постійна потреба грошей спрямовувала його кроки часто, може й зачасто до канцелярії Шовкопляса і — хоч цей фундатор мав досить зрозуміння, але мусів звітувати за приділені гроші та бодай показати, що обдарований письменник працює над новим твором. Василь розумів справу інакше: йому належалась підмога. Тоді він вирішив винести свою справу на ширший форум. Під час одних зборів, в яких брав участь і Корнійчук, наш Василь, попередньо випивши чарку для відваги, вийшов наперед залі і, спершися nonшалантно на фортепіано, почав нарікати, як то у новій радянській дійсності письменникові доводиться просто голодувати, що йому немає ніякої допомоги і так запропашується його талант. Корнійчук відразу наскочив на Шовкопляса, чому ж він не допоможе молодому надійному письменникові. Шовкопляс не мусів шукати виправдання далеко. Він заявив, що тиждень перед тим він дав Ткачукові з допомогового фонду кількасот карбованців, та й це не вперше. Ткачук не заперечував. Він скривлено всміхнувся й сказав: "Та це просто передсмертний застрик, а ніяка допомога". Подія викликала обурення. Ткачук попав у неласку, яка тривала вже до кінця радянського панування у Львові, а вкінці, коли його різних вибриків зібралось більше, правління спілки просто передало його мобілізаційній комісії. Так з початком війни в 1941 р. він пропав. Кажуть, що потім ще бачили його в Москві, він і там починав нові авантюри, чи не крутився там біля Панчової доньки, але це був його останній подвиг. Ми — Василеві приятелі — не мали на нього впливу. Він любив погуляти, любив товариство й постійно шукав розваги. Пам'ятаю, що була якась велика вечірка з запрошеними різними достойниками і Василь хотів там бути. Але у своєму витертому костюмі, якщо це так можна було назвати його убрання з дірами на ліктях, піти туди не міг. Тож і попросив у мене позичити йому костюм. Я позичив Василеві один із своїх найкращих, що його встиг ще купити перед війною, заробляючи непогано на своєму книговодстві, не тільки з дорогого матеріалу, але й шитий в кравця, а шиття обходилося в той час не менше 50 злотих. Минула ця знаменнта вечірка, а Василь костюму мені не віддає, та ще й унікає мене. Вкінці я його перехопив і кажу: "Не

можеш ти у моєму святковому костюмі витирати щодня різні підозрілі кути, це ж несовісно". Василь на те мені: "Та як вийду на вулицю голий, у мене немає нічого іншого, щоб переодягнутись". Я тоді таки взяв Василя під руку та завів до себе, зняв з нього цей як-не-як дорогий на мої можливості костюм, і перебрав його в інший, що його вже в час зміни режимів встиг дешево купити в мануфактурній крамниці. Костюм був яснокоричневий, навіть гарний і зовсім новий, бо в ньому я ще й не показувався. Так мій костюм на імпозантній постаті Ткачука помандрував з ним на схід і там десь з ним і загинув. Жаль цієї молодого людини, яку тягнув в різні життєві тарапати його характер. Він відкрито говорив про те, що він син якогось мадярського жовніра, бо народився в 1916 р. під час Першої світової війни, коли мадярська армія стаціонувала на південних окраїнах Галичини. Та, крім можливої мадярської крові, в нього був талант, щобільше, якась бодай дрібка стефаниківської одержимості підкарпатським селом, і він, якби справді поважно поставився до літератури, міг би знайти себе в ній. Вже пізніше, коли пропав і слід по Ткачукові на безмежних радянських просторах, один із молодших наших колег, Тарас Мигаль, бундючно писав чи не у *Вільній Україні*: "Ми тебе, Василю, не забули і не забудем". Але це тільки гарна фраза. Проминули десятиріччя, а ніхто не згадав і не згадає Ткачука, хоч його майже ровесник, Гаврилук, який згинув десь у той самий час та в інших обставинах (від німецької бомби) удостоївся того, що його іменем назвали одну із давніх і важливих вулиць у Львові.

Нагадаймо тут і про Мигалья, бо він теж в якомусь сенсі пов'язаний з Стефаником. Мигаль народився таки в селі Стефанників, у Русові, де його батько був учителем. З'явився він у Львові з наміром студіювати медицину, може теж наслідуючи свого великого односельчанина, але медицина не надто його захоплювала, а намагався він якось прослизнути в літературу. Тож і крутився він у письменницькому клубі, хоч членом спілки не встиг стати. Знайшов приятну до себе людину в особі Десняка, і той надрукував йому одне оповідання в *Літературі і мистецтві*, пофальшоване під вимогу нової дійсности, не без втручання цього відданого партії й батьківщині протектора. (Десняк з перших днів війни з німцями пішов на фронт добровольцем і там "доблесно" загинув в 1942 р). Мигаль, якому не було ще й 20 років, почав кривити душею — його старший брат був замішаний перед війною в якусь акцію ОУН, був засуджений польським судом на довге ув'язнення, і лише війна витягнула його з в'язниці, хоч і не надовго. Повертаючися додому, він згинув у невияснених обставинах: чи його перехопила польська поліція, чи впав жертвою

іншого підступу, бо тоді вже були й розходження в самій націоналістичній організації. А втім, сам Мигаль міг підсувати таку версію смерті брата, яка найменше його обтяжувала б. Десь у розмові з нами він признався, що Десняк перестерігав його перед ближчим товаришуванням з двома колегами львів'янами: Богданом Нижанківським і мною. "Чому ви, Тарасе, товаришуєте з Нижанківським і Тарнавським, це втрачені люди, від них нічого сподіватись. Ось маєте гарну людину", — і підсував Тарасові товариство Івана Керницького. Десняк не помилявся, Керницький — справді благородна душа. Але що ж, коли Мигаль любив живе товариство, в якому можна було й трохи пожити. Керницький — людина спокійна, заглиблена більше в себе, тихий і сумирний, ще й з уваги на погане здоров'я не надавався на ніякі ескапади, які цікавили молодого студента медицини, що шукав успіхів у літературі. Шкода, що Мигаль не унаслідував гарного характеру Керницького, був би і він не попав у крутіж партійної пропаганди, яка його витиснула вкінці, вже після закінчення війни. Та про це ще буде мова, бо життя Мигалья прошуміло у Львові з досить помітним розголосом.

Життя письменників у Львові проходило в затиснутій атмосфері, що її створила нова влада. Їздити по країні не можна було, хіба за спеціальним відрядженням з так званою "путівкою". Навіть виїхати в галицьку провінцію не було легко. Таких виїздів на село, у колгоспи, про які читаємо тепер, в той час ще не було. Колгоспи щойно були пляновані, і режим не бажав собі контактів письменників із селом у той час. Письменникам улаштовували вечори в клубі, часто висилали цілі групи на фабрики чи в школи. Пригадую один такий виступ у котрійсь із польських гімназій. Звичайно в такій групі були письменники українські, польські і навіть жидівські, хоч цих останніх не часто включали. Зрозуміла річ, і студенти не дуже радо йшли слухати виступів письменників, але ці — як і всі інші публічні мітинги й маніфестації — були обов'язкові і від них не можна було викрутитися. Ще польських письменників студенти слухали спокійно, бо розуміли мову й знаходили щось, що могло запасти їм у душу. Але виступ українського письменника не знаходив ніякого відгуку, ба навіть можна було обсервувати на лицах молодих слухачів нехіть і відразу. Тож і письменники не дуже то радо ходили з таким читанням: за це не платили ніякого гонорару, та й не залишалось ніякого сліду, як, наприклад, надрукований твір у журналі. Це просто була громадська повинність письменника.

Письменники були зобов'язані теж відзначати всі святкові дні участю у славнозвісних парадах. Перша така парада відбулася вже в 1939 р. з нагоди жовтневих роковин. На цю параду

прибув тоді до Львова сам головний господар з Києва Хрущов. На колишній Марійській площі, де тепер стояв нашвидку виготовлений з червоних прапорців пам'ятник революції, що нібито імітував вічний вогонь революції, поставили трибуну і на ній у першому ряду стояв присадкуватий Хрущов із широко відкритим ротом та вимахував на всі боки руками. Парада тривала довгими годинами, а всім учасникам треба було прибути на місце збору ще зранку, бо пізніше закривали вулиці. Тож заки учасники паради доходили до трибуни, минало бодай п'ять-шість годин. За той час учасники паради випивали досить горілки, бо в день свята полиці всіх гастрономів були заставлені пляшками (я спочатку чомусь був упевнений, що гастроном — це крамниця з горілкою, бо там, крім горілки, нічого іншого не було). Лави демонстрантів укладали вісімками. Коли наша вісімка наближалася до трибуни, я побачив, як Ткачук, вже добре випивши, будучи вже тут таки під самою трибуною, почав вимахувати тичкою з портретом Хрущова перед самим носом справжнього Хрущова і жахливо хрипким голосом заревів: "Хай живе товариш Хрущов!" Київському господареві напевно сподобався цей ентузіазм молодого письменника, бо з мегафону заповіли, що це парадують тепер письменники, і він був би з радости обняв Ткачука, якби не піднятий бар'єр і військова охорона. Мені тоді було і смішно, і сумно. В параді йшли чейже старі громадяни, сивоволосі люди, яких загально шанували, а тут вони у цій здичавілій масі мусіли відігравати комедію перед широкомордим свинопасом, що його революція, а ще більше післяреволюційний терор випхав на трибуну. Це була моя перша й остання участь у такій параді. Я мав шастя, що був не тільки частиною письменницького колективу, але й студентом. Тож мою участь у параді контролювали дві установи. Але я вже перед наступною парадом, а це було свято першого травня, ухитрився і письменникам сказав, що мушу маршувати із студентами, бо це вимога школи, а своїм політрукам від Студкому сказав, що як письменникові, для мене честь іти в лавах письменників. А в дійсності я залишився вдома, в тасмниці навіть перед членами рідні, та по радіо прослухав всю парадом з Червоної площі в Москві. На все життя запам'яталася ця накинена штучна врочистість, що її вміли коментатори передати й по радіо. В один момент раптом все затихло і коментатор почав повільно передавати: а тепер з Кремлівської башти виходить товариш Сталін; і знову тиша, хоч маком сій, і чути як по камінній долівці вистукують кроки: цок, цок, цок. Славослів'я вождеві вміли віддавати й без віршованих рядків.

В цей майже дворічний період (справді неповних 22 місяці) відбулися два значні ювілеї. Один — 70-річчя від дня народження

Лесі Українки. Вечір відбувся в Державному театрі імені Лесі Українки, що в той час ще не був відремонтований. Відкрив вечір Тудор, звичайно, вживаючи марксівську фразеологію. Доповідь зробив Володимир Радзикович з сантиментом до ліричної творчості. Цікавим був виступ Василя Сімовича, який поділився споминами про Лесю Українку. Вірші, присвячені Лесі Українці, читали Карманський і Курпіта, актриса Леся Кривіцька прочитала деякі поезії поетеси. Вечір був цікавий перекладами поезій Лесі Українки. З перекладами на польську мову виступила Зузанна Гінчанка, яка перед війною почала співпрацювати зі "Скамандром", як теж містила свої сатиричні вірші в журналі Szpilki. Гінчанка згинула від рук гітлерівців у варшавській в'язниці в 1944 р. Переклади польською мовою читали ще два поети невеликої скали Імбер і Паєнцький, який теж згинув, від бомби, таки у Львові. Яків Щудріх прочитав переклад на мову їдіш. Дуже святково відзначено 50-річчя від дня народження Павла Тичини, якого нагороджено тоді ще й державною премією. На ювілей Тичини виїхала ціла бригада письменників зі Львова; з українців у цій бригаді були крім урядової особи, голови Десняка, старший поет Карманський, який хвалився, що сам Тичина визнавав, що на віршах Карманського вчився віршувати, Микола Мельник, Ірина Вільде, виступивший Курпіта, як і Цурковський та й колишні радянофіли майже в повному комплекті (Тудор, Галан, Козланюк, Гаврилук). Підбір на таке святкування вважався визнанням даного письменника й нагородою за його співпрацю. Краше була репрезентована польська група, бо туди попав і Пшибось, який був найкращим у той час поетом у Львові, а далі Важик, А. Пастернак, Путрамент і Бжоза. Жидівських поетів репрезентували І. Ашендорф, П. Бомзе і Ш. Перле. У січні 1941 р. відбувся святковий вечір на пошану Тичини у Львові. Доповідь про творчість поета зробив Яків Качура; чому саме Качуру вислали з доповіддю до Львова — невідомо; він ні поет, ні критик. Та вже в наступному році він загинув у німецькому полоні, попавши в полон вже в перші тижні війни. Твори Тичини читали Н. Приходько і А. Бендерський; спеціальним майстром мистецького читання був Бендерський, який теж вів лекції читання у клубі письменників, в нього вчилися й інші актори. Читали теж і переклади польською мовою поети Зузанна Гінчанка, Лець і В. Слободнік; переклади на їдіш І. Фефера та Д. Горштейна (обидва з Києва) читав артист К. Гутман.

У Львові побували різні письменники, які приїжджали туди не завжди з письменницькими відрядженнями. Був тут Олексій Миколайович Толстой. Кілька днів пересиджував у нашому клубі та не дуже шукав зв'язків з невідомими йому письменниками. Згодом написав цикл репортажів під назвою "По Галичині" і "По

Волині". Був і другий визначний член письменницького світу Константин Федін. Я його навіть не бачив; мусів мати багато своїх особистих справ. Та вже Олександр Фадєєв і не приховував своїх намірів приїхати до Львова. Він закупив тут кілька тузінів гарних костюмів, які ще були на продаж у тих представників панської Польщі, які ще якимось заховалися й випродували все добро для прожитку, чи й тих, які мусіли залишити своє добро. Побували у Львові й наші письменники, крім тих, яких висилали урядово на працю. Тичина, який у той час був уже і в політичній верхівці, навіть не заходив до нашого клубу. Він як депутат Верховної Ради перебував під опікою партії. Навіть його літературний вечір у великій театральній залі був політичним виступом, хоч він проспівав там і свої віршовані пеани, що мали нагадувати колишнього співця революції. Вже безпосередніший був Максим Рильський. По нього на станцію вийшла делегація від нашої львівської Спілки. Наш колега Ткачук вручив йому китицю червоних рож. Але Рильський не був вже надто тверезий, квіти віддав Ткачкові, а сам тільки перебіг попри шпалеру письменників, які з великою симпатією ставилися до нього, та зник за дверима Деснякової канцелярії. На розмову з Рильським у клубі не було часу та й не було там його виступу. А шкода. Та й не всім нашим письменникам з Києва чи Харкова вдалося побувати у Львові, хоч, думаю, кожний з них лелівав таку думку. Щоб прибути до Львова, треба було отримати дозвіл і спеціальне відрядження. Малишко, не кажу вже про Корнійчука, прибував туди досить частенько. Та він напевно мав і спеціальні завдання, як і сам Корнійчук. Та ось такий популярний в Україні поет, як Володимир Сосюра, зміг прибути до Львова шойно весною 1940 р., коли радянська влада вже добре попрацювала, установивши свій порядок і здійснивши масові вивози небажаного елемента до Казахстану та Сибіру. Сосюра здобув собі приязнь своєю майже наївною безпосередністю. Тоді, коли Панч тримав відстань від галицьких письменників, Десняк старався контролювати все, що міг, тримаючи визначену партійну лінію, то Сосюра був відвертий і багатомовний, роззброював своєю ширістю і в поведінці, і в оцінці подій і людей. Хоч це була весна, та дні, а спеціально ночі, ще були холодні, а наш поет прибув до Львова без пальта і без шапки. Правда, був на ньому новий мануфактурний костюм темного, майже чорного кольору та нові черевики яскраво жовтого кольору, і цей контраст відразу кидався ввічі, спеціально на львівський смак — не надто вдала комбінація. Коли ми його запитали, чому ж то він вибрався без пальта в таку далеку дорогу, Сосюра з усміхом відповів: "До нового костюму старе виляняле пальто не підходило, а нового мені не дали. Декого виправляють уважніше, йому не тільки пальто дають і новий

капелюх, але й тиснуть у руку новий портфель. А мене ось пустили так. Це так з українськими письменниками буває". Пригадалося, як писав у котромусь з листів Тичина, що він і інші делегати на Міжнародний конгрес у Парижі в 1935 р. мусли кілька днів затриматися в Москві, щоб "помотатись по магазинах, бо в них і сорочок відповідних і краваток не було". А Сосюру випроводили не тільки без портфеля, але й без пальта, хоч ще повівало холодом. Тож кинулися ми з Ткачуком сюди-туди, десь зібрали трохи грошей і на площі за театром, де випродували всяке добро "польські недобитки", купили і пальто, примірявши на Василя, бо він статуру трохи підходив під Володю Сосюру, та навіть гарний фільцовий капелюх і захопили й пару рукавиць. Принесли ми це добро в готель, а замешкав Сосюра зі своєю оспіваною в поезії Марією в готелі "Народна гостинниця" на розі вулиць Сикстуської і Косцюшка, поруч колишнього концерну Тиктора. Це теж була ознака деградації письменника, бо всіх знатних гостей з України влаштували в "готелі Жоржа", в центрі міста, напроти пам'ятника Міцкєвічеві. Правда, для нас це було вирізнення, бо "Народна гостинниця" — це був єдиний у Львові український готель і ми в ньому могли почуватися вільніше. Та тут таки в кімнаті Сосюри ми зауважили, що в нього й піжами не було (була рання година і він ще спочивав у ліжку), ні нічної сорочки. Довелося цю обставину відзначити пляшкою доброї горілки, ще з давніх запасів відомої у Львові горілкової фабрики Бачевського (так і говорили: пляшкою Бачевського, львівського "аристократа", який спочатку носив відповідніше до свого походження прізвище Бачес). З Сосюрою приємно було побувати, бо він не втрачав доброго настрою, головню, коли було добре Товариство й не бракувало чарки. З ним вийшла ще й сенсація в Клюбі. Тоді відбувалися обговорення вистав відомої п'єси Корнійчука *Богдан Хмельницький*, що її у Львові виставили приїжджі театри, головню Житомирський театр. П'єса йшла з великим успіхом, бо місцевим українцям подобалася головню сцена, коли актори деруть з великим ентузіазмом польський національний прапор. Це була данина нового режиму патріотичним національним почуттям місцевого населення. Обговорення цієї вистави зводилося до надмірних похвал на адресу п'єси Корнійчука. На одному з таких вечорів для обговорення з'явився Сосюра. Він вислухав похвали, а, врешті, попросив слова, встав і просто, без вступів, сказав: "А я не бачу, чому хвалити цю п'єсу та й не розумію, пощо було писати цю п'єсу. І п'єса не така вже надзвичайна та й сама тема нікудишня". Всі були заскочені цим виступом, а Сосюра додав: "Та й чому писати тепер п'єсу про Хмельницького? У нас були кращі гетьмани". Ось тут усі вже й насторожилися, а в залі була таки понад сотня присут-

ніх. Це могла бути провокація. Галан підлабузливим голосом запитав із свого місця: "А кого ж ви, товаришу Сосюра, вважаєте кращим гетьманом?". Тоді Сосюра зірвався і, як це він умів запалитися, з притиском сказав: "А Іван Мазепа!" Можна було бачити, як дехто хильцем почав "вицофуватися" зі залі. Наші місцеві письменники були залякані і думали, що київський бард, Сосюра, може собі дозволити говорити сресі, це його справа, але слухати їх — це вже відповідальність інша. Та Сосюра не закінчив на цьому, він із захопленням говорив про Мазепу, як про відповідального державного провідника, організатора найкращого періоду гетьманської держави, про його політичний розум і заслуги в розвитку культури та мистецтва. Не знаю, чи були якісь наслідки цього виступу Сосюри на публічному вечорі у нашому клубі. Режим напевно добре знав, хто такий Сосюра й тому стримував його поїздку до Львова. Корнійчук, Малишко, Десняк чи Маківчук їхали до Львова з партійними дорученнями. Сосюра прибув приватно, хоч і з путівкою, відповідно й поводився.

Побував у Львові і Юрій Яновський. Він був у нашому клубі, але ближчих контактів не знаходив. Чомусь то він нагадував мені Богдана Антонича. Колись і Антонич ішов вулицями Львова, стараючися проходити вулиці непомітно, притиснутий до мурів, натиснувши глибоко, аж на вуха лешатарську шапку. Яновський в кашкеті теж проходив боком, не звертаючи уваги на прохожих. Нелегко було й заговорити до нього. Він не давав спровокувати себе на розмову, а нас він не знав, тож і не знав, з ким він мав би нагоду розмовляти. Видно було, що він пережив багато й тому був дуже обережний, напевно пережив не одну провокацію, і звідтіля ця обережність, ще й на терені, якого не знав, як і не знав, хто з місцевих письменників міг би заслуговувати на довір'я.

Далі буде

МИСТЕЦТВО

ПРО СМЕРТЬ ВАЛЕРІЯ ГНАТЕНКА

Ірина Стасів

Кепсько довкіл — щораз більше друзів відходить у світ небуття, вже й сліз замало, і відчай безсилий. З травня прощались ми з другом і побратимом (помер 30 квітня в онкологічній лікарні) Валерієм Гнатенком. Згас буквально за тиждень, маючи до останньої хвилини надію, що поїде в країну кленового листка, де цю хворобу лікують. Цього добивався він понад сім років. Та простелилась йому інша дорога.

Прощаючись при повній свідомості, сказав дружині, яка тримала його за руку: "Відпусти мене... Ти ж бачиш, чекає мене нова і світла зала... Та ні, ти не бачиш — нова, велика і порожня зала, там чекають мене... Прощай... Прощайте, друзі!..

Був художником, мріяв залишити по собі слід, принаймні такий, казав, як лишає падаюча зірка — миттєвий і блискучий. Бо навіть зірка залишає слід. Був митцем з Божої волі, але насамперед був абсолютно безкомпромісним митцем. З його полотен озивається живий світ Батьківщини: бойківські села, гуцульські хати, простори південної України, звідки був родом. Не прагнув титулів і звань, визнання і достатку. Жив у вічних злигоднях — і клав на палітру такі чисті кольори, що дивуєшся невичерпній красі, яку носив у душі. Міг мати все — та не пішов уторованою дорогою. Писанкою світиться Успенська церква, на реставрацію якої поклав чимало сил. З святих надхненних облич, з очей, які звільнив від вікового намулу пилюки, озивається до нас нині всеобіцяюче милосердя, яке дало притулок його зболеній душі. Чи пам'ятатимуть люди у Жовтанцях, що їхню церкву вималював, вичарував у чисті святкові кольори художник, який пішов з життя у 40 років? Пішов, блиснувши зіркою на небосхилі..

Для маститих світу цього не був художником, бо не мав жодної виставки, хоча написав чимало полотен, не закінчив художнього інституту, бо його посягнула кара 72 (був змушений

У цьому дописі, отриманому з України, збережено мову оригіналу. Мистець Валерій Гнатенко помер 30 квітня 1987 р. в онкологічній лікарні у Львові на 40-ому році життя, від перитоніту (запалення очеревини), як виказала секція, а не від туберкульозу лімфовузлів, на що хворів від довшого часу.

Валерій Гнатенко, *Ворохта* (олія, 1982)

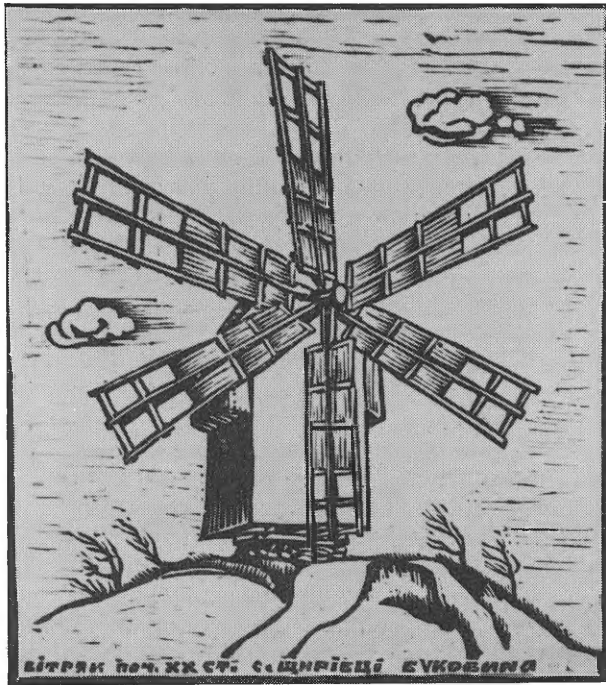
піти з інституту на 3 курсі), бо не подавав руки тим, хто не вартий ні поваги, ні доброго слова. Маститі оминали його убогий поріг, байдуже проїздили повз на автах, горді газетними статтями і порожніми нагородами. Не поцікавились ним навіть у годину смерті (хоча нині стоїть питання про посмертну виставку — останню данину). Та на похорон прийшли друзі і побратими, куми (В'ячеслав, я), учні і товариші по роботі. Прийшли вражені, зболені, знетямлені — коли відходить життя молоде і повне творчої наснаги, щось глибше і страшніше ніж смуток, охоплює душу.

На дорозі жертвовності чому так часто падаємо недоспілим колосом?

Чи ж не занадто кривдне це горіння в пітьмі?..

Син, який успадкував батьків талант, розвісив у кімнаті, де ми востаннє прощались з побратимом, громадянином, Людиною честі і совісті, частину його робіт. І дивились на нас пшеничні поля, задумані сади, роз'яснені світанком села... Одне з його найкращих полотен — портрет поета Іг[оря] К[алин]ця. Це єдиний портрет цього поета, бо хто ж би де малював його? А поза тим, хто б осмілився? (Голуба палітра, тихий смуток — портрет поета). П'ятнадцять років щоденних змагань, п'ятнадцять років без відпо-

Валерій Гнатенко, *Вітряк* (дереворіз)

чинку ... [в оригіналі відрізаний рядок — *Прим. Ред.*] і жалю. Ми завжди жадні часу, а він його не шкодував. Хворий, їхав у Тарусу до Ніни, бо *треба* було, і жартував, і сміявся, і потішав ту, яку називав сестрою. Мав надію на зустріч, всі ці роки жив тією надією. Пам'ятаємо тих, хто прибув на вимушений побут у далекі степи, та якось минаємо увагою тих, хто залишився на ріднім незоранім полі з тяжким тягарем щоденного буття і змагань...

На гуцульській вереті в головах небіжчика — автопортрет, врятований чудом, бо був у майстерні художника, а майстерню хитрий домоуправ, не завідомивши й словом, віддав якомусь коміняреві, а той вижбурнув всі полотна на смітник (хоча Стефа — дружина художника — до останньої хвилини платила за майстерню, не відаючи, що ще з жовтня, коли Валерій ліг у лікарню, в майстерні хазяїнус інший і чужий чоловік). Щастя, що сусід-художник підібрав викинені полотна і переніс у свою майстерню. Отож, на гуцульській вереті — автопортрет художника. у масві ним самим вишитого рушника, довгого і виш-

невого, як дорога життя. Вишивав його п'ять років, вичаровував старосвітський орнамент — плетиво квітів, стебел, листків, залишилась ще дрібочка, ще якась пара мережаних стібнів, голка з ниткою на півдорозі, як перехоплений подих, як це обірване життя.

Два дерев'яні різьблені хрести — дарунки з мандрів по Карпатах, чисю красою був захоплений до нестями. Коло нього в Дорі вчилися малювати навіть ті, хто ніколи не тримав пензля у руці — так умів запалити кожного покликом творчості... І квіти, повинь квітів... Так натхненно любив малювати квіти — малював найпростіші, найдешевші, зірвані на газоні коло будинку, де жив: проліски, ромашки, кульбаби, бо... на дорожці не було грошей. Малював у келихах і шклянках... Господи, на похороні були й вази, і найкращі квіти, і два вінки з живих нарцизів з написами: "...ми ще живі, коли нас хтось кохає, коли на вічну пам'ять споминає, хустину прикладаючи до віч..." і (другий Б. І. Антонича): "Хай на очах печать — тьма чорна штольня. І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам. О земле, земле батьківська, клятьбо бездолна! Моя країно Благовіщення!", бо саме ці другі відповідали його настроям, його душевному неспокою, його прагненню вирватись і його бездонній любові до Батьківщини... І настоятель Успенської церкви, яка хоронила свого художника, сказав довгоочікуване і прекрасне слово визнання і поваги, добра і милосердя... Немає... Та не можемо казати "немає", не маємо права, бо митець живе у творчості своїй, у полотнах своїх. А ще живе в синові своєму... І страшно, і гірко, і відчайсно, бо цей талановитий хлопчик — як тоненька свічечка на ста вітрах, на ураганних буревіях. Ще рік не жив, як лежав у лікарні зі струсом мозку, побитий серед білого дня біля свого ж дому невідомими хуліганями, побитий до безпам'яті... Гірка сльоза матері-вдови, яка мусить втримати цю тоненьку квітку, це стебельце, паросток, кровинку свого коханого чоловіка...

"Прощайте, друзі!" Відходив при повній свідомості, відходив тихо і мужньо, ні разу не застогнавши. І лежав умиротворений у масві квітів, які так хотів намалювати...

Даруйте за цей смуток, нав'язаний описом смерті і похорону, але безконечні і невиправдані втрати щораз гостріше дотинають мене. Бо це життя ще можна було врятувати... Ще мігвилікуватись, ще кілька літ тому міг... А кілька літ тому йому зняли групу інвалідності, би не зорив за журавлиним "кру". Та доста цього гіркого смутку. Маю нині лише молитву, що там, у світлій своїй залі вибачить нам буденним і ницим нашу байдужість.

СЕЛЕКТИВНИМ ОКОМ (II)

Богдан Певний

На початку біжучого року звернула на себе увагу читача довга стаття Івана Дзюби "Два крила і... безкрилля" у київській *Літературній Україні*, надхненна новими вимогами літературного процесу "часу перебудови".¹ Нагадала вона мені естамп Павла Клее *Герой з крилом*, експонований на його великій ретроспективній виставці у нью-йоркському Музеї модерного мистецтва (9 лютого—5 травня 1987). На тому естампі Клее зображує велетня, одна половина його тіла закорінена в землі, а друга має крило для польету. Таким чином велетень, хоч міг би злетіти, але прикріплений своїм власним корінням до ґрунту. *Герой з крилом* розказує про іронію людської трагікомедії: прагнення, що високо літають, обов'язково стримує дійсність земного існування.

У Дзюби така ж, як у Клее, свідомість постійної наявності нездоланих протилежностей: бажання повної духовної сводоби і дійсність фізичного обмеження. Різниця в тому, що коли сатиричні естампи Клее, над якими він працював у 1903-1905 рр., насичені атмосферою та стилевою умовністю мистецтва перелому століть, торкаються універсальних проблем, у тому числі й традиції та новаторства, то Дзюба скромно намагається назвати поіменно причинника сучасного творчого обмеження в Україні та в усьому Радянському Союзі. Він пише:

Стало на часі оскаржувати масову літературу 70-их років за те, що в ній не було того, чого в ній не могло бути — з незалежних від неї причин... Не виробили ми етики боротьби за правду в літературі, етики боротьби за саму літературу. Натомість активно або пасивно сприяли витворенню атмосфери, в якій цінувалися не чесність, не самовідданість, не ініціативність, не громадянська суверенність, а так звана "правильність", тобто вміння тримати ніс за вітром, а руки — по команді струнко. І нерідко здичавіла у своїй "правильності" людина судила й рядила на всі боки. Нічого доброго з цього не могло бути, бо "правильність" — це життя не за законами розуму й моралі, не за вимогами соціалістичного ідеалу, а за законами сліпого вгадування волі вищестоящих, ненависть до всього живого...

Ціле Дзюбине "Два крила і... безкрилля" надхненне добре відомою атмосферою самозвинувачування. Він правдиво каже, що "Українська література, як і вся радянська література, чесно намага-

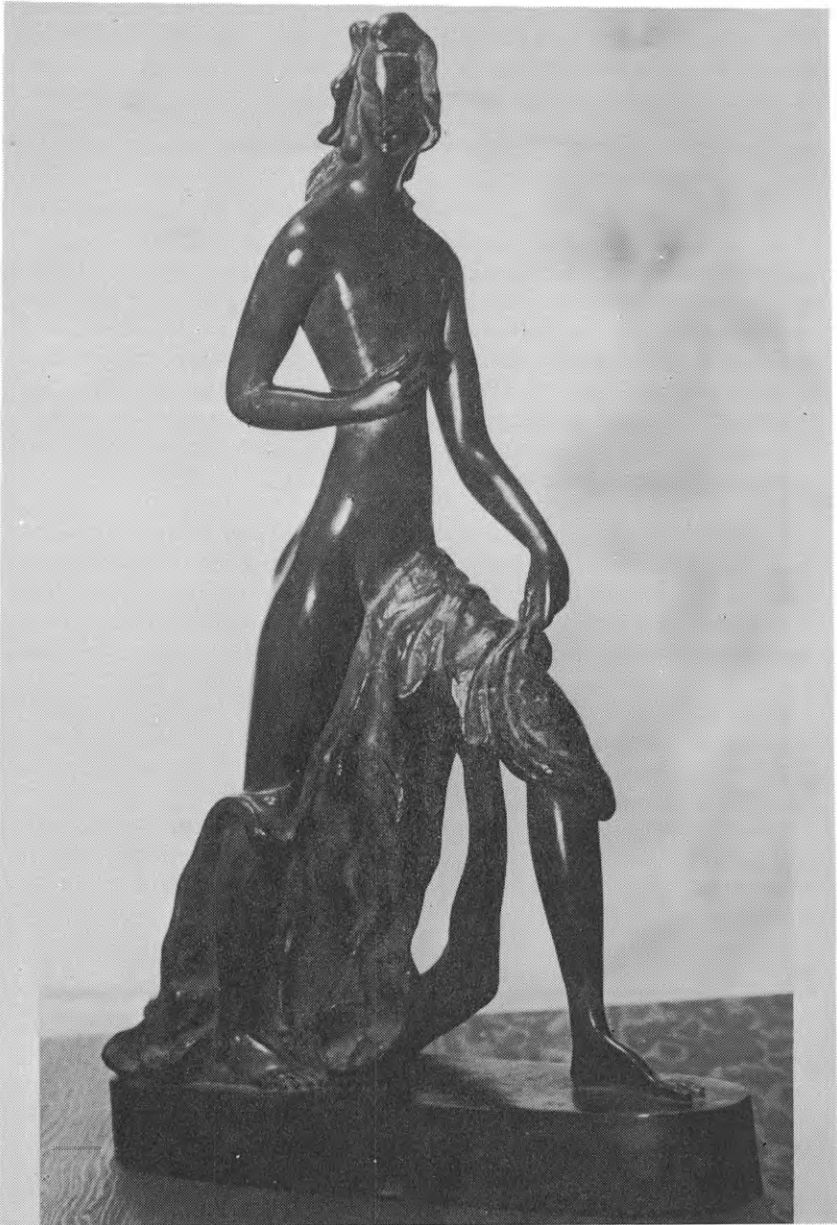
лася служити інтересам соціалістичного суспільства. Але не завжди могла сповна здійснювати цю свою функцію". Але, чому "не могла", Дзюба недоговорює, бо в сліпий кут завели українську літературу, як і все життя в Україні, директиви партії з її повсякчасною "правильністю". Навіть у добу гласности не можна вказувати пальцем на партію, від якої треба починати "перестройку".

Вищесказане безпосередньо стосується до літератури, в той час як наша стаття призначена образотворчому мистецтву, але коли мова про радянську дійсність, такий поділ тяжко застосувати. Тут творчу долю письменників, композиторів, малярів і навіть архітекторів вирішають спільно. Згадаймо хоча б крилату постанову ЦК партії від 23 квітня 1932 р. "Про перебудову літературно-художніх організацій", яка визначила нові організаційні та ідейні принципи для консолідації всіх творчих сил навколо практичних завдань побудови безкласового суспільства, тобто поклала край усяким спробам вільної творчості. Вицвітом цієї постанови була створена в січні 1938 р. Спілка художників Української РСР, інтегральна частина Спілки художників СРСР. В Україні ліквідовано такі заслужені мистецькі організації, як Асоціація революційного мистецтва України, Асоціація художників Червоної України, Об'єднання сучасних мистців України, Об'єднання молодих мистців України та інші. Саме тепер, 2-3 квітня 1987 р., проходив у Києві восьмий з'їзд Спілки художників України, на якому вибрано головою правління Олександра Лопухова.

Хто ж такий Лопухов?

Коли судити про Лопухова за його виступами на десятому та одинадцятому пленумах правління Спілки художників України у квітні 1986 р. і у січні 1987 р., він один з тих, про яких пише Дзюба, що "вміють тримати ніс за вітром". Тематами його виступів були: "Завдання Спілки художників України по виконанню рішень XXVII з'їзду КПРС і XXVII з'їзду Компартії України" та "Завдання Спілки художників України по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо дальшого розвитку образотворчого мистецтва і підвищення його ролі в комуністичному вихованні трудящих" та постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР "Про заходи щодо дальшого розвитку образотворчого мистецтва і зміцнення його матеріально-технічної бази". Він, як і його попередники Василь Касіянін та Василь Бородай, член партії, до якої вступив 1969 р. Народився Лопухов у місті Городня, Чернігівської області, 1925 р. і вивчав малярство в Київському художньому інституті. Все його малярство присвячене подіям громадянської та Другої світової воєн.

Звичайно Лопухов, як людина, переконана в "правильності" партійної лінії, якою вона не була б, рішуче підтримує гласність, але

Олександр Архипенко, *Діана* (бронза, 1925)
Зі збірки М. та А. Сумиків, Нью-Йорк

в межах дозволеної критики і безпечнішої самокритики. У цьому можна переконатися, ознайомившись з розповіддю О. Журавля "Під знаком змін"² про виступ Лопухова на XI пленумі правління Спілки художників України та зі статті самого Лопухова "Іспит на зрілість",³ опублікованої напередодні з'їзду Спілки художників України. Тут Лопухов скерував своє вістря на недоліки членів Спілки, яку очолює. Він нарікає:

У виставочні зали потрапляє сіра посередність, дріб'язковість тем, інтерпретація слайдів та інше. Це результат і зниження вимогливості виставкомів, часто невинувато роздутих. Ми втрачаємо глядачів, з'являється тривожний симптом, немов художники працюють для себе, виставки показують для себе, самі себе оцінюють... Бо доходить до абсурду — після виставки сотнями залишаються у Києві роботи, і ніхто, навіть автори, долею їх не цікавляться. Що ж то за мистецтво, якщо воно самому авторові не потрібно?.. А в наше середовище потихеньку прокралася блаженна заспокоєність, самовдоволення, самозамилування, що й породило, на мою думку, посередність у мистецтві...

Лопухов, як і Дзюба, не вказує на правдиву причину всього лиха. Він, критикуючи виставку молодих мистців, що проходила під гаслом "Молодість, відвертість, перебудова", що саме відбувалася у Києві під час з'їзду Спілки, повторює старі закиди, що обеззубили радянське мистецтво. Він незадоволений з поспіху та сирости їхніх робіт. Вказуючи на важливість процесу дозрівання задуму, він підкреслює: "Особливо цього не вистачає нашим молодим художникам, які дозволяють собі марно витратити час, шукаючи "власного стилю", "індивідуального світобачення", "творчої оригінальності", замість того, щоб саме в цьому віці створити кращі свої твори...". Якщо це правда і якщо справді існують такі мистці, що шукають власного стилю, індивідуального світобачення і творчої оригінальності, справа справжнього мистецтва в Україні ще не пропала.

Добре, що попри постанови ЦК партії "консолідація всіх творчих сил" не відбулася лише навколо Спілки художників України, а ще дещо лишилося поза нею. У розділі "Читацька орбіта", травневого числа почитуваного київського журналу *Всесвіт*,⁴ співпрацівник його редакції Олександр Божко, обговорюючи листи від читачів, між іншим пише:

Цікаво, що деякі читацькі позиції перегукуються з нашими редак-

Олександр Архипенко, *Клеопатра* (олія на полотні, 1925)
Зі збірки Володимира Возняка, Ріджвілл, Огайо

ційними планами, а окремі вже знайшли своє втілення в публікаціях цього року. Так Ю. Івичук з с. Гунчі Вінницької області у своєму листі просив ширше висвітлювати творчість мистців українського походження, що живуть за кордоном. Гадаємо, дорогі друзі, ви з цікавістю ознайомилися... із статтею в цьому номері про видатного нашого земляка скульптора Олександра Архипенка. На черзі нові зустрічі.

Дійсно, травневе число *Всесвіту* принесло не одну, а аж дві статті та вірш, присвячені Архипенкові: "Невтомний шукач" скульптора Андрія Німенка, "Талант перебдачення" Івана Карабутенка та вірш Еріха Арендата "Венера Архипенка", перекладений з німецької мови Леонідом Череватенком. Більше того, редакція журналу

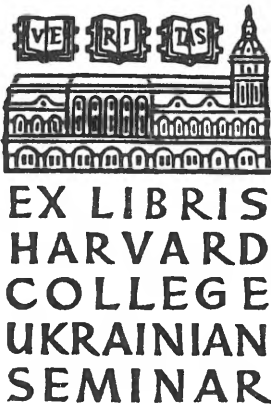
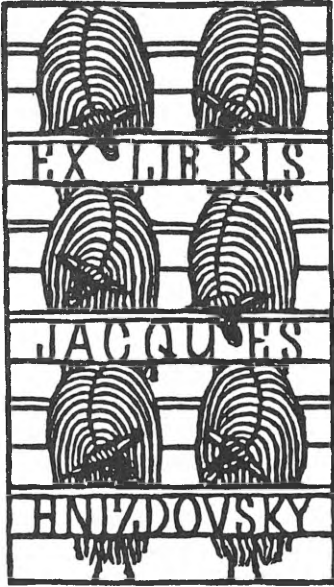
Всесвіт дозволила журналові *Україна* передрукувати у травневому числі статтю Німенка з супровідною заміткою головного редактора *Всесвіту* Олега Микитенка "Через *Всесвіт* до світової літератури". Стаття Німенка в *Україні* з'явилася під заголовком "Його творчість — "Архипентура". За *Всесвітом* поспішили газети *Культура і життя* зі статтю І. Диченка "Контрасти Олександра Архипенка"⁵ та *Літературна Україна* зі статтею Олеса Силина "Геніальний син України".⁶

Звичайно, появу матеріялів про Архипенка в Україні треба завдячувати не так домаганням таких читачів як Івичук, тим більше не нашій репліці на виступ львівського поета Романа Лубківського на з'їзді письменників у Києві,⁷ і навіть не відзначенню 100-річчя з дня народження Архипенка, а просто тому, що тепер можна. Останній раз було "можна" вільніше писати в 1960-ті роки. Тоді з'явилися статті Віталія Коротича "Плексигласова мадонна самотності" у *Вітчизні*⁸ та Бориса Лобановського "Художник і світ речей" у *Всесвіті*.⁹ Цікаво, що Німенко в нині опублікованій статті у *Всесвіті* та *Україні* починає свою розповідь з передмови Любомира Дмитерка до давнішої Коротичевої статті, в якій Дмитерко розповідає про свою зустріч з Архипенком на прийнятті у Постійному представництві УРСР при ООН у листопаді 1962 р. в Нью-Йорку. На велике Архипенкове щастя його спілкування з українцями та українською культурою не обмежувалося згаданою зустріччю, про що широко розповів Святослав Гординський у своїй статті "Олександр Архипенко та його місце в українському мистецтві" в *Сучасності*.

В усіх статтях в українській радянській пресі, що відзначають Архипенків ювілей, помітно непотрібний і перебільшений наголос на якусь особливу вищість реалізму. Це, очевидно, данина спадщині мистецької політики комуністичної партії, яка ще довго буде тяжіти на українському радянському мистецтвознавстві. Взагалі статті написано задовільно, з більшим українським патосом, ніж це прийнято писати в діаспорі. Шкода, що автори, наводячи виписки, не дають джерела, як це прийнято на Заході. Нижче наводжу два виписи зі згаданої статті І. Диченка, в яких поміщено уривки з листів Архипенка, що можуть викликати значне зацікавлення у його біографів:

1909 року у Києві було оголошено І конкурс на створення пам'ятника Т. Г. Шевченку з нагоди 100-річного ювілею поета, що наближався. Участь в конкурсі взяли російські та зарубіжні мистці. На адресу Об'єднаного комітету по збудуванню пам'ятника Шевченку, що був утворений при київській міській думі, Архипенко надсилає з Парижа листівку, в якій просить якнайшвидше повідомити його про умови конкурсу. В архіві комітету слідів відповіді на цей запит немає, отже можна вважати, що

патріотична ініціатива Архипенка лишилася поза увагою..

Наприкінці 1920-х років Київський художній інститут, очолюваний Іваном Вроною, запросив Архипенка увійти до складу професури. З Нью-Йорка надійшов палкий лист. Олександр Порфирівич писав: "Працювати у Києві — то була б нагорода за мою художню діяльність. Проте обставини мистецької і педагогічної роботи за кордоном не дозволяють мені тепер переїхати на Україну. Для зміцнення зв'язків з вітчизною я пропоную київському музеєві прийняти в подарунок погруддя диригента Менгельберга, відомого в Європі і в Америці, під час виконання 9 симфонії Бетховена".

Бронзовий бюст диригента зберігся. У 1960-і роки він прикрашав експозицію Державного музею українського образотворчого мистецтва. А потім — шез. День соті роковини від дня народження видатного сина України Олександра Архипенка його скульптурний твір зустрів у підвалі музею...

Треба вітати сучасні спроби в Україні відкрити двері для ширшого розуміння мистецтва, у тому числі й Архипенкового. Нові обставини ставлять низку наболілих питань: чи "можна" тепер вияснити, що сталося з творами Архипенка, які зберігалися перед війною в Національному музеї у Львові? Чи "можна" тепер видати монографію про Архипенка, яку написав Віталій Коротич і яку двадцять років тому видавництво "Мистецтво" почало готувати до друку? Чи не час уже влаштувати в рідному місті Архипенка Києві виставку його творів, хоча б таку, яка відбулася в кінці минулого року в Вашингтоні та на початку цього року в Тель-Авіві?

Виставка Архипенка у Києві та активна участь Постійного представництва УРСР в ООН в обороні назви території, яку воно повинно репрезентувати, могло б раз назавжди припинити спекуляцію національним походженням мистця.

Недавно, в зв'язку з готуванням частини травневого числа *Сучасности*, присвяченої 100-річчю з дня народження Архипенка, редакція отримала листа від Архипенкового приятеля та лікаря Володимира Возняка, в якому він розказує характеристичний випадок:

Одного разу, їдучи на Захід, я відпочивав на зупинці. Несподівано, звідкілясь взялася ціла група молодих студентів і засіла біля мене.

— Куди ви їдете? — питаюся їх.

— До університету в Канзас-Сіті, штату Міссурі, подивитися на залізни фігури, бо наш учитель від мистецтва захоплений якимось російським скульптором, якого прізвища не пригадуємо.

— Архипенко, — підказую їм.

— Так, так, Архипенко! — відповідають.

- Він не росіянин, а українець, — стараюся їм вияснити.
- Немає різниці, — кажуть вони мені, цілком незацікавлені.

Це стосується не тільки до Архипенка. Наприклад, тепер у Музеї модерного мистецтва в Нью-Йорку (де після настирливих клопотань, під творами Архипенка написано, що Київ міститься в Україні, а не в Росії, як це було раніше), експонується плякат на фільм Олександра Довженка *Звенигора*, виконаний Василем Кричевським. Під плякатом зазначено, що це твір російського мистця для російського фільму.

У згаданому листі Возняк пише, що "найбільшим злочином наших, це те, що йому (Архипенкові) не дали зробити пам'ятника Шевченкові (в Вашингтоні). Архипенко конче хотів цей пам'ятник зробити. Мовляв — поставлю пам'ятник Шевченкові і собі".

Величаві святкування 100-річчя з дня народження Архипенка закріпили за ним місце поруч Пікассо, Матісса, Брака, Вламінка, Дерена та інших його великих сучасників, до прославлення яких значно причинився французький поет і критик Гійом Аполлінер. Він був обдарований "талантом передбачення", як це слушно зауважує Карабутенко в своїй статті у *Всесвіті*. Карабутенко, розказуючи про Аполлінерів талант передбачення, наводить виписку з його візії Архипенкового мистецтва: "Архипенко дедалі більше наближається до абсолютної скульптури, яка одного чудового дня зіллється з абсолютним живописом і архітектурою, щоб постати як чиста пластика над усіма стилями, техніками й засобами". Виставка праць Архипенка в Національній галерії у Вашингтоні в листопаді 1986— січні 1987 рр. була тріумфом Аполлінерової візії.

Вистачить навести тільки заголовки критичних статей у столичній пресі: Памели Кесслер "Архипенко, архітект кубістичної скульптури"¹¹ та Бенджаміна Форгі "Архипенко: праці, які здобули простір".¹² Але були й негативні голоси, сповнені упередження до Архипенка й нашого народу. Такою була стаття Джейн Аддамс Аллен "Архипенко: більше відкриття ніж хвала"¹³, в якій вона, між іншим, пише таке:

Відвідувачеві відзначення Національною галерією століття Олександра Архипенка буде тяжко пояснити, чому цей російський скульптор втішався такою великою пошаною в 1920-их роках... Доводиться дивуватися, що найбільший критик доби Гійом Аполлінер бачив у цих малих, вишукано модельованих статуях і кольорових рельєфах, що приневолило його публічно оголосити буцім то перед появою Архипенка, правдивими скульпторами були тільки африканці... Архипенковим працям не лише бракує глибини й емоційної сили, але вони немов би інтелектуально в'ялі. Витворюється чітке враження з виставки "Олександр Архипенко: хвала у

столліття", що мистець був незначним талантом, який випадково опинився у належному місті, у належний час...

У січні цього року в київському Державному музеї книги і друкарства УРСР проходила Республіканська виставка українського екслібриса. На виставці показано 1226 книжкових знаків, виконаних двома сотнями мистців. Як довідуємося з допису М. Трущеникова в *Вістях з України*,¹⁴ виставка почалася працями таких відомих мистців як Юрій Нарбут, Олена Кульчицька, Ярослава Музика та Стефанія Гебус-Баранецька. Як відомо, прізвищами цих мистців починається так званий "радянський" період в історії українського мистецтва, не зважаючи на те, що Нарбут помер 1920 р., а Кульчицька, Музика і Гебус-Баранецька більшість свого плідного життя прожили на Західній Україні до часу прилучення її до УРСР. Поруч них творили такі видатні майстри українського книжкового знаку, як Микола Бутович, Петро Холодний, Святослав Гординський, Михайло Осінчук та інші, але доля закинула їх на чужину й, за логікою радянської історіографії, їх не зараховано до українського мистецтва. Ця ж "логіка" виключає найвпливовішого майстра екслібрису Павла Ковжуна й легендарного, але всіма забутого Ніла Хасевича, хоч вони на чужину не виїхали, а померли на рідній землі.

Шкода, що такі задумані в широчінь виставки не мають відповідної історичної глибини. Цікаво було б побачити перші українські екслібриси Василя Перевальського і Миколи Павлусенка: міської бібліотеки міста Бардієва на Пряшівщині з 16 ст., бібліотеки оо. Василіян у Холмі з 17 ст. або екслібрис, створений Іваном Филиповичем, для бібліотеки Залуських з 18 ст., Так можна було б вивести лінію розвитку українського екслібрису від книжкових знаків козацької старшини 17-18 ст., до Нарбути та сучасного Перевальського, помітити відхилення, сторонні впливи й нові шукання.

Коли екслібрис в Україні набрав розмаху не без відповідної заслуги таких його популяризаторів як Андрій В'юнук у Києві та Володимир Вітрук у Львові, його присутність на міжнародному горизонті майже непомітна. Єдиний зареєстрований нами більший показ українських екслібрисів відбувся на окремо організованій з цією метою виставці у Братиславі на переломі 1980-1981 рр.¹⁵ Тоді виставлено 974 екслібриси 62 мистців, натомість 1982 р. в Лондоні на виставці *Сучасний радянський книжковий знак* праці українських мистців виставлено разом із працями мистців інших республік, так що відрізнити їх можна було лише після докорінного вивчення

біографічних заміток, уміщених в каталозі.¹⁶ Це діється тоді, коли в Україні екслібрис дозрів настільки, що його можна ділити на особливі тематичні галузі. Наприклад, на початку березня 1984 р. у Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаніка АН УРСР, з нагоди 170-річчя з дня народження Т. Шевченка, влаштовано виставку *Шевченкіяна в екслібрисах* з колекції згадуваного вже Вітрука. Виставлено 170 екслібрисів, створених 66 авторами.¹⁷

В останньому числі річника *Нотатки з мистецтва* В. Ладжинський (Володимир Попович) у своїй статті "Екслібриси Тирса Венгриновича і Мирона Левицького"¹⁸ звів українську творчість книжкового знаку в діяспорі до двох названих мистців. І, дійсно, після смерти трьох наших видатних граверів Володимира Баялса, Мирона Білинського і Якова Гніздовського гурт майстрів екслібрису помітно зменшився. Можна сказати, що їх усіх заступив Венгринович, який, хоч і живе постійно в Польщі, вже тричі відвідав Америку. Коли б на основі недавно виданої книжечки *Яків Гніздовський: Екслібриси*¹⁹ оцінити кількісно творчість в екслібрисі протягом життя мистця, Венгринович уже тепер перегнав Гніздовського, мабуть, удесятеро. Гніздовський створив 54 книжкові знаки, що й є репродуковані у згаданій книжці, про яку обширно повідомив у *Сучасності* Роман Ференцевич.²⁰ Книжка екслібрисів Гніздовського дістала високе міжнародне визнання, як одна з 50 найкращих під мистецьким оглядом книжок, виданих у 1986 р. Це вирізнення кожного року від 1925 р. проголошує Американський інститут графіки. Вирізані книжки показують на пересувній виставці, потім переходять у постійній збірці рідкісних видань Колумбійського університету. Це вже друга книжка Гніздовського буде переховуватися у цій престижній збірці. У 1972 р. цей самий Американський інститут графіки вибрав з іншими 50 найкращими книжками збірку Гніздовського *Фльора екзотіка*.

Повертаючися до порівняння кількості екслібрисів, виконаних Гніздовським і Венгриновичем, можна вільно парафразувати самого Гніздовського, не маючи на увазі творчості Венгриновича, що "поширення рідко супроводиться поглибленням".²¹ Щодо техніки самого виконання екслібрисів Гніздовським і Венгриновичем, в них багато спільного, але стоять вони на протилежних сторонах. Як Гніздовський, так і Венгринович здебільша виконували свої екслібриси технікою дереворізу, що вважається класичною, бо тепер застосовують різні інші способи, включно з рисунками, репродукованими механічно-фотографічними засобами. Проте, знаки Гніздовського виконані значно тяжчою технікою — він вирізував тло, лишаючи лише лінію, а Венгринович вживає великі негативні площі з видряпаною на них ясною лінією. Остання техніка значно прискорює працю, однак, вибір техніки не мусить бути подик-

тований її практичним застосуванням, а радше залежний від бажання досягнути задуману композицію. У ширшому розумінні мистецька вартість обох засобів рівнозначна.

Минулої весни Венгринович, цим разом зі своїм сином, мистцем-початківцем Діомиром, знову завітав до Америки з низкою запланованих виставок у різних містах. В Нью-Йорку спільна виставка Венгриновичів, батька й сина, відбулася 8-15 березня в галерії Об'єднання мистців українців в Америці (ОМУА). Головну увагу на виставці привертало побіч серії графічних праць Тирса Венгриновича *Церкви Прикарпаття*, 42 таблиці його екслібрисів. До кожного знаку Венгринович підходить індивідуально, створюючи особливу, неповторну композицію. Тут доводиться подивляти багатство його уяви. Одначе, нема де правди діти, велика кількість екслібрисів одного автора, виконаних такими ж технічними й стилевими засобами, робить небажане враження масової продукції, що суперечить притаманній екслібрисові природі інтимності.

Венгринович народився 1924 р. у Дрогобичі, але всі дитячі та юнацькі роки провів у Сяноці на Лемківщині, що витворило в нього особливу прив'язаність до підгірської природи та культури її мешканців. Переживши війну, включно з насильною працею в Німеччині 1944 р., Венгринович студіював малярство й графіку в Краківській академії мистецтв у 1945-1952 рр., і після закінчення студій завідував рисунковим відділом краківського археологічного відділення Польської академії наук. Його рисунки археологічних знахідок високо цінують у професійних середовищах. Він мав понад 40 індивідуальних виставок і брав участь у понад 200 збірних виставках у Польщі та за її кордонами.

■

Німецький журнал мистецтва східної Церкви *Герменія*, що з'являється квартално в Дортмунді, у своєму першому випуску за цей рік дав у розділі про мистецькі видання огляд книжки Святослава Гординського *Українська ікона 12-18 ст.*, виданої Українським вільним університетом у Мюнхені та Академічним видавництвом у Граці. Подаємо в скороченні основні думки, зауваження та висновки того журналу.

Це видання заповнює велику прогалину, бо в не малому вже іконографічному матеріалі, передусім із Західної України, досі не було окремої монографії про ікони. Особливо корисними були для автора його досліді, які він проводив до 1943 р. у музеях Львова. У своїй книзі він дав уперше репродуковані фото, між ними барокових іконостасів, які вже знищено. Автор подає комплектний огляд

українського іконопису, який до свого занепаду у 18-19 ст., за словами львівського митрополита Андрея Шептицького, "... через впливи борокко зірвав свій зв'язок з традицією і почав занепад того, що було наше". Автор переконливо подає розвиток типово українського іконного мистецтва, не залишаючи на боці також таких ікон, які на перший погляд ледве вважалися українськими, як Вишгородська (Владимірська) Богоматір або Ченстоховська. Багатий матеріал подають твори княжої доби, галицькі, лемківські та закарпатські ікони. Тут автор, як зазначає рецензія, декуди надто поширює поняття "український", наприклад, він загалом заперечує існування польської ікони, але він також подає свої речеві аргументи в цій справі. В цілості, маємо образ тисячолітнього східноцерковного й самостійного українського малярства. Через своє граничне розташування близько римо-католицького Заходу воно показує різні особливості, бо не раз малярі працювали для церков обох обрядів, східного й римського.

За цю книгу можна бути тільки вдячним, бо її німецьке видання приносить високоцінні матеріали з іконопису також для читачів, яким дотеперішні видання (українське й англійське) були недоступні. Це було тим жалюгідніше, що між західноєвропейськими країнами, як це стверджує автор, саме Німеччина показує найбільше зацікавлення мистецтвом ікони. Це видання напевно стане в пригоді збирачам і любителям ікони й допоможе їм поставити на належне місце українську ікону, твори якої часто надто поспішно кваліфіковано як "фолклористичні та народні". Також треба побажати цій книзі поширення з огляду на те, що вона ще раз доводить неправильність думки про якусь приписувану іконі штивність і стереотипну однообразність, тоді як це малярство показує багату різноманітність також місцевих шкіл і напрямів.

Такі думки німецького фахового журналу про українську ікону та видання про неї. На цьому прикладі можемо наочно спостерігати, як, написана на науковому матеріалі й видана згідно з прийнятими для таких мистецьких видань технічними стандартами, книга стає твором не тільки українського, але й німецького мистецтвознавства. До речі, ця книга ще в минулому десятиріччі, у своєму англійському виданні, стала посібником на численних мистецьких семінарах в університетах Європи й Америки та знайшла також добрий відгомін в Україні.

---

1. І. Дзюба, "Два крила і... безкрилля", *Літературна Україна* (Київ), 19 лютого 1987.

2. О. Журавель, "Під знаком змін", *Культура і життя* (Київ), 21 грудня 1986.

3. О. Лопухов, "Іспит на зрілість", *Культура і життя*, 29 березня 1987.

4. О. Божко, "Читацька орбіта", А. Німенко "Невтомний шукач", Е. Аренд "Венера Архипенка", І. Карабутенко, "Талант передбачення", *Всесвіт* (Київ), травень 1987.

5. І. Диченко, "Контрасти Олександра Архипенка", *Культура і життя*, 7 червня 1987.

6. О. Силин, "Геніальний син України", *Літературна Україна*, 28 травня 1987.

7. Б. Певний, "Селективним оком", *Сучасність*, листопад 1986.

8. В. Коротич, "Плексигласова мадонна самотності", *Вітчизна* (Київ), жовтень 1966.

9. Б. Лобановський, "Художник і світ речей", *Всесвіт*, січень 1968.

10. С. Гординський, "Олександр Архипенко та його місце в українському мистецтві", *Сучасність*, травень 1987.

11. Pamela Kessler, "Archipenko, Architect of Cubist Sculpture", «Washington Post» (Вашінгтон), 14 листопада 1986.

12. Benjamin Forgey, "Archipenko: Works That Conquer Space", «Washington Post», 17 листопада 1986.

13. Jane Addams Allen, "Archipenko: More an expose than a tribute", «The Washington Times», 18 листопада 1986.

14. М. Трушенков, "Майстри графічних мініатюр", *Вісті з України* (Київ), січень 1987.

15. Knizne znacky ukrajinskych umelcov, Братіслава, грудень 1980—січень 1981.

16. Contemporary Soviet Bookplate Design (Лондон), 1982.

17. І. Красовський, "Шевченкіана в екслібрисах", *Наша культура* (Варшава), лютий 1985.

18. В. Ладжинський, "Екслібриси Тирса Венгриновича і Мирона Левицького", *Нотатки з мистецтва* (Філяделфія), жовтень 1986.

19. *Яків Гніздовський: Екслібриси*. Збірка книжкових знаків (Мавнт Вернон: А. Коліш Інкорпорейтед), 1986.

20. Р. Ференцевич, "Яків Гніздовський: Екслібриси", *Сучасність*, квітень 1987.

21. Я. Гніздовський, "Про екслібрис", *Сучасність*, липень-серпень 1983.

НАВКОЛО ПЕРШОГО З'ЇЗДУ ТЕАТРАЛЬНИХ ДІЯЧІВ УКРАЇНИ

Валеріян Ревуцький

Відбувся Перший з'їзд театральних діячів України. Голова правління українського театального товариства Ольга Кусенко залишила свій пост, і головою правління Спілки театральних діячів (СТД) став головний режисер Київського театру імени Франка Сергій Данченко. Прийняті резолюції не виходять поза межі стандарту — провідна лінія партії, боротьба за високу ідейність, конструктивний розвиток усіх театральних проблем тощо. Підкреслювання знову, що створення Спілки театральних діячів є виявом довір'я партії до майстрів театру і тому подібне. А чи ж станеться, дійсно, якийсь прогрес? За повного контролю партії над СТД? Дуже сумнівно, бо партія не зацікавлена в дійсній розбудові неросійських театрів у Радянському Союзі, а лише в їхньому животінні.

Багато порушено на з'їзді питань. Говорилося про психологію пристосування мистців, їх кон'юнктури, соціальну пасивність, зниження професійної культури, інтелігентності, філософського мислення. Мистецький процес бюрократизовано, занедбано українську сценічну мову та костюми.

У сучасних драматургів нема відображення соціальних проблем, все частіше зустрічається в драмах підміна правди життя його імітацією, глибину думок — ефективною репрізою. Фатальну роль в драматургічному процесі відіграла "компліментарно-дифірампічна" критика. Відчувається брак репертуару для дитячих театрів, складна справа з лібреттами опер і оперет, балетами, пантомімами. Брак хореографічних шкіл. Вимоги поширити формат журналу *Український театр*. Резерви клясичної драматургії використовуються незадовільно, добір зарубіжної драматургії дивує. Протягом років вистави українського театру не відзначалися державними преміями, на багатьох сценах панує ілюстративність, наївна символіка, мистецька декларативність і електика. Сценографи не знаходять спільної мови з режисерами. Акторський потенціал знизився в багатьох театрах до такого рівня, що далеко не кожна глибока п'єса деяким трупам під силу...

Існує загальна істина, що з усіх жанрів мистецтва театральне — найбільш національне, бо саме воно насамперед пов'язане зі словом. Коли слово занедбане, хибує й увесь театр. І тут постає перша проблема. Говорилося про занепад української сценічної мови. Та ж звідкіля б мало прийти її поліпшення, коли режисери вживають російську мову на пробах, коли молоді режисери,

закінчуючи вищі навчальні заклади театрального мистецтва, приходять до театрів без неї, коли всі актори й режисери українського театру поза сценою вживають тільки російську мову, коли говорення нею взагалі вважається злочином, а органи державної безпеки попереджають, що вживання її прилюдно може пошкодити кар'єрі того чи іншого актора й режисера. І чи сприяє українській сценічній мові згадувана на з'їзді ситуація, що чимало театрів на Україні ведуть свої вистави двома мовами?

Друге питання — пов'язане з існуванням музично-драматичних театрів на Україні. Доводиться тут запитати правління Спілки театральних діячів. Чи ж існує така форма театрів у Російській федерації? Звичайно, ні! Навіть у найвіддаленіших периферійних театрах. Форма музично-драматичних театрів — це форма етнографічно-побутового театру на Україні в 19 ст. Звичайно, таку форму дуже вигідно підтримувати сучасним партійним діячам з Москви, вони дивляться на це як на якусь барвисто-екзотичну забавку. Ось вам, мовляв, забавляйтеся! А в офіційних звітах буде фігурувати "блискучий розцвіт" українського театрального мистецтва! Чи ж партійні чинники з Москви дозволять собі хоч частково поставити український театр нарівні з театрами Російської Федерації? З історії українського театру (дореволюційного й післяреволюційного) відомо, що коли щось виходило поза межі етнографічно-побутових явищ, завжди партійні чинники та їхні сателіти діяли проти цього! Тому й у лексичі партійного сателіта, колишнього голови правління Українського театрального товариства вистави *Шельменка-денщика* та *Сватання на Гончарівці* Г. Квітки-Основ'яненка оголошено... безсмертними...

І, нарешті, третій і останній пункт моєї аргументації. Крашою ілюстрацією того, як саме говорять мистці з московської метрополії, а не з української периферії, є виступ на з'їзді Спілки театральних діячів України Олега Єфремова, колишнього засновника московського театру "Современник", а тепер головного режисера МХАТу (Московського художнього академічного театру імені Горького). Він зазначив, що:

Театр має задовольняти потребу суспільства в емоційному самопізнанні, сприяти процесу душевного очищення глядача. Ми часто виходили з догматичних стереотипів, вважали головним "оспівувати життя" або "створювати настрій". Ми вилучили з мистецтва такі чудові поняття, як співпереживання, жаль, милосердя. Тепер ці якості, у багатьох глядачів глибоко загнані всередину, ми повинні витягати на світ. Адже без перебування у духовній сфері не здійсниться загальна перебудова в країні.

(*Культура і життя*, 31 травня 1987).

Духову сферу перебудови українського театру не можна здійснити без перебудови в самій Україні й тільки українськими театральними мистцями! Дуже показово, що діячі російського театру на Україні, зокрема актори російського театру імени Лесі Українки в Києві, що виступали на з'їзді Спілки театральних діячів України (Микола Рушковський, Ада Роговцева, Ганна Ніколаєва) говорили про цілком другорядні справи, як простої акторів, підвищення платні молодим акторам, загальну консолідацію мистців. Мовляв, говоріть собі про справи українського театру, а нас ваші основні питання зовсім не цікавлять, ми, мовляв, свого досягли. Отож, справа Спілки театральних діячів України — одна справа, а справа Спілки театральних діячів Російської Федерації — зовсім інша.

Що ж! Поговорили, висловилися, напевно з ширістю, а в кінці.. "помолилися" ... партійній лінії. І коло замкнулося. Як колесо, в якому як білка (чи пак діячі Спілки театральних діячів України) продовжують кружляти...

І СВІТЛО В ТЕМРЯВІ СВІТИТЬ... (II)

Олександр Воронин

В наказі райхскомісара Еріха Коха з 1 червня 1942 р., яким всі "релігійні товариства" (під цим загальним терміном розумілося і церкви, і секти, і релігійні організації) бралось під суворий контроль, вказувалося, що діяльність цих "товариств" повинна обмежуватися "тільки до виконань релігійних завдань".⁴¹ На практиці це виявилось серед іншого в забороні священикам провадити добродійну діяльність, зокрема допомагати полоненим чи навіть відвідувати їхні табори. Влітку 1942 р. німецька влада почала втручатися у відправи Богослужень. Заборонено було відправляти святкові Богослуження, якщо вони припадали в будень — навіть у випадку таких великих свят, як Преображення, Успіння, Воздвиження Чесного Хреста і ін. Були випадки, коли німці наказували закінчувати Богослуження до 8-ої ранку, а потім людей гнали на роботу. У випадку непослуху людей розганяли і замикали церкви; траплялися побиття священиків.

Для підготовки нових кадрів духовенства гостро відчувалася потреба якщо не духовної школи, про яку в той час не можна було й думати, то принаймні пастирських курсів, де кандидати у священство могли б здобути основні знання і деяку практику. Кандидатів ніколи не бракувало. Кількамісячні курси були організовані в Луцьку, Полтаві, Кам'янському (Дніпропетровщина). В Києві влада не дала дозволу на організацію курсів, і вони відбулися неофіційно. В Миколаєві німці дозволили лише одномісячні курси і то для осіб віком понад 50 років. Потім влада почала взагалі забороняти пастирські курси — мовляв, Німеччині потрібні робітники.

З причин браку паперу німецька влада дуже обмежувала, або й зовсім забороняла видання богослужбових книг і релігійної літератури. В Києві Вишому Церковному Управлінню пощастило видати Літургію св. Івана Золотоустого, молитовник і святкову мінею за 3 місяці. В Полтаві, на папері, що його єпископ Мстислав дістав від Українського Червоного Хреста, було надруковано Євангелію і молитовник. В Луцьку ще 1941 р. надруковано псалтир. Але це були винятки. Коли в Києві надрукували підпільним

Закінчення з попереднього числа.

способом Вечірню і Ранню і про це довідалася влада, то вона skonфіскувала і спалила увесь наклад.⁴²

З бігом літа 1942 р. німці дедалі більше виявляли свою неприхильність до УАПЦ. 28 липня владику Ніканора і Вище Церковне Управління німці виселили з Митрополичого палацу в Києві, куди вони, після ґрунтового ремонту і умеблювання приміщень, перейшли лише трохи довше, як два тижні перед тим. Численні прохання про передачу УАПЦ Софіївського собору влада ігнорувала. Уже в той час виявилася гостра ворожнеча райхскомісара Коха до єпископа Мстислава, який "псував нерви" нацистському проконсулові своєю активністю, ініціативністю і популярністю серед вірних.⁴³ 24 липня 1942 р. Кох зажадав від митрополита Полікарпа перевести єпископа Мстислава на Донбас або до Ростова на Дону; в тому ж листі він домагався, щоб з Києва було забрано владику Ніканора. Тим разом обом владикам удалося цю вимогу обійти, але дошкуляння і утиски не припинялися. 7 вересня Київський генерал-комісар наказав Архiepіскопові Ніканорові обмежити свою діяльність до Києва і двох гебітів та мати нагляд над іншими гебітами, де ще були українські єпископи. Титул заступника Адміністратора УАПЦ архiepіскопові Ніканорові було заборонено вживати.⁴⁴

Єпископи УАПЦ діяли у визначених їм єпархіях (крім тих, яких не допустила туди влада), переважно маючи дуже невеликі зв'язки між собою і з митрополитом-адміністратором, з огляду на труднощі воєнного часу. Відчувалася гостра потреба у скликанні собору єпископів для обговорення становища Церкви, спільних і місцевих проблем церковно-релігійного життя та для координації дальшої праці. Владика Полікарп запропонував скликати такий собор на 2-9 жовтня 1942 р. в Луцьку, де був його осідок. Не зважаючи на транспортні труднощі, на визначений час до Луцька з'їхалося 10 єпископів. Але райхскомісаріят в останній момент заборонив влаштування собору, не подавши причин. Єпископи відбули тоді від 3 до 5 жовтня приватні наради, на яких обговорили найважливіші справи. Головним їхнім рішенням було зробити спробу усунути церковний розкол, який боляче відбивався на житті православних українців у ці і так тяжкі часи. Була надія, що об'єднання УАПЦ і Автономної Церкви можна буде досягнути, тим більше, що митрополит Олексій виявляв зацікавлення в тому, щоб "дійти до якогось ладу".⁴⁵

До митрополита Олексія було вислано на переговори архiepіскопа Ніканора і єпископа Мстислава. Розмови, які відбувалися у Почаєвській лаврі, швидко закінчилися успіхом. 8 жовтня митропо-

лит Олексій та ієрархи УАПЦ уклали Акт Поєднання на основі існування об'єднаної Української Автокефальної Православної Церкви в духовному єднанні з митрополитом Діонісієм, якого проголошено тимчасовим місцєблжстителем Київського митрополичого престолу — до Всеукраїнського Помісного Собору, який мав би вирішити справу остаточних форм церковної організації і керівництва Церквою. На чолі об'єднаної УАПЦ мав стояти Священний Синод з п'яти старших єпископів України: митрополитів Олександра, Олексія і Полікарпа і архієпископів Симона (з Автономної Церкви) та Ніканора. Цей Акт мав бути оголошений по всіх церквах з відслуженням вдячних молебнів.

Але радість швидко змінило розчарування. Проти Акту Поєднання виступили деякі єпископи Автономної Церкви, і під їхнім тиском митрополит Олексій відступив від свого рішення. Він почав надавати укладеному актові зовсім іншу інтерпретацію — мовляв, це був лише *проект* угоди про поєднання, опрацьований на "підготовчих розмовах". Кінець-кінцем, він повідомив німецьку владу і свій єпископат, що підлеглі йому єпископи висловили "майже загальне бажання... вирішити поєднавчу справу на соборі єпископів (усього) екзархату", а такий собор, за його словами, "не може відбутися до скінчення війни".⁴⁶ Інакшими словами, справу відкладалося в безконечність.

Вирішальну роль в розбитті плянів поєднання відіграла німецька влада, якій було зовсім не корисно мати на окупованих землях, що їх вона збиралася перетворити на свою колонію, сильну об'єднану Церкву. Німці були обурені, що заходи до поєднання робилися без їхнього відома і дозволу. Коли архієпископ Ніканор повернувся до Києва, його викликали до Гестапо і заявили, що влада не визнає поєднання, здійсненого без порозуміння з нею і що воно для неї недійсне.⁴⁷

Найбільший гнів німецької влади впав на єпископа Мстислава, до якого вона уже й раніше була наставлена крайнє вороже, зокрема після того, як він не виконав розпорядження покинути Київ. Тепер же його вважали головним ініціатором небажаної німцям справи поєднання Церков. Владика Мстислава заарештували, тримали в ув'язненні і під домашнім арештом у Чернігові, Прилуках і в Києві і навіть погрожували смертю. Кінець-кінцем, його звільнили навесні 1943 р., але з суворими обмеженнями руху і діяльності.

На початку шкільного 1942-1943 року в тих місцевостях України, де ще були дозволені школи, німецька влада наказала припинити навчання релігії.⁴⁸ Це й не дивно, бо нацисти дивилися неприхильно на християнську віру навіть у себе вдома, намагаючися змінити її поклонінням давнім германським богам. Як вихід з

цієї ситуації, священники провадили науку релігії в церквах або у себе на помешканнях. (Цього права, до речі, не мають тепер вірні в Радянському Союзі, де релігійне навчання молоді вважається злочином).

■
З приходом 1943 р. втручання окупаційної влади в життя Церкви набрало драстичних форм. 11 січня митрополита Полікарпа викликали до генерал-комісаріату в Луцьку, де йому оголосили нове розпорядження райхскомісара Коха про реорганізацію устрою і управління УАПЦ на Україні. Головні пункти були такі:

а) Діяльність єпископів обмежується кордонами генерал-комісаріатів, в яких вони перебувають. Кожен єпископ відповідальний у своїй діяльності перед генерал-комісаром, як найвищим представником німецької влади.

б) Діяльність митрополита-адміністратора обмежується до генерал-комісаріату Волинь-Поділля.

в) Собору єпископів усієї Церкви далі не може бути. Можуть бути лише собори єпископів в межах генерал-комісаріатів.

г) Коли в генерал-комісаріаті є кілька єпископів, то генерал-комісар призначає одного з них старшим і відповідальним. Митрополит Полікарп має бути таким старшим єпископом в генерал-комісаріаті Волинь-Поділля (і тільки там).

г) Посвячення в єпископи може відбуватися тільки за згодою генерал-комісара.

д) Священиків на парафії призначає єпископ (або старший єпископ, де єпископів є кілька) в порозумінні з відповідальним гебітс-комісаром. Нельояльних священників генерал-комісар може звільнити з парафій на внесок гебітс-комісара, повідомляючи про це старшого єпископа.⁴⁹

По суті, це означало поділ єдиної УАПЦ на кілька окремих, незалежних одна від одної церковних одиниць в межах генерал-комісаріатів, повністю підпорядкованих волі чи сваволі німецької адміністрації. Це означало, що нібито виникли окремі Церкви — Волинсько-Подільська, Житомирська, Київська, Дніпропетровська, Миколаївська — непов'язані між собою і без права зв'язку із своїм вищим церковним керівництвом. Райони України, що перебували ще під військовою владою, куди не сягала влада райхскомісара і де не було ще генерал-комісаріатів, опинилися взагалі без церковної ієрархії.

Це було брутальним порушенням церковних канонів і безпрецедентним втручанням влади в життя Церкви, на що вказано у звіті про "сучасне положення Православної Церкви в Україні в церковно-адміністративному відношенні".⁵⁰ Пояснення, що це робилося

мовляв з огляду на воєнний час і транспортні труднощі та що нові правила існуватимуть лише до закінчення війни, були мало переконливі. 12 січня 1943 р. це розпорядження було оголошене і митрополитові Автономної Церкви Олексіві.

Саме тоді, коли німці почали дедалі більше утискати Українську Православну Церкву на окупованих ними землях і втручатися в її внутрішнє життя, більшовицька влада, борячись за своє існування, хапалась за все, що могла, і кінець-кінцем простягнула руку і в бік Російської Православної Церкви, яку вона так брутально переслідувала два десятиліття. Висвячено до 30 нових єпископів, відкрито багатов церков, дозволено скликати Собор, який в серпні 1943 р. вперше за 18 років обрав патріарха. Став ним митрополит Сергій, який до того часу мав титул місцеблюстителя московського патріяршого престолу. Більшовицький режим і Московська Церква поділяли повну нетерпимість і, мабуть, страх перед відродженням Української Православної Церкви. Ще на початку попереднього року, коли митрополит був лише місцеблюстителем патріяршого престолу, він видав два послання (включно з Пасхальним з 28 березня 1942 р.) з засудом архиєпископа Полікарпа. Хоч владика Полікарп ніколи не був в юрисдикції Московської патріярхії,⁵¹ митрополит Сергій трактує його, як свого підлеглого, зневажливо називаючи просто "Сікорським". Він таврує голову УАПЦ, як зрадника, самочинця і спокусителя, який, мовляв, разом з "партією петлюрівців" пішов на змову з фашистською владою і всупереч канонам проголосив автокефалію.⁵² Собор московських єпископів, що в той час складався з 11 архиєреїв (з них 8 наставлених уже під час війни) — всі з-поза України, крім колишнього екзарха Миколая Ярушевича — 28 березня 1942 р. проголосив владика Полікарпа позбавленим священства і архиєрейської влади, давши йому два місяці на можливість покаятися.⁵³

Архиєпископ Полікарп zareагував на рішення московських єпископів заявою, в якій він заперечує митрополитові Сергієві право втручатися в справи "визволеної з-під більшовицького терору Української Церкви". "Коли ж митрополит Сергій наважився, не маючи до цього найменшого права, виступити проти Української Православної Церкви та наважився піти проти знеможеного православного населення, розбиваючи його радість з приводу повороту до Христа та Церкви, то ніхто інший, лише він сам виступає проти церковних законів, проти Церкви та Христа, обороняючи більшовизм та Сталіна, який... старався вирвати із душ мільйонів українців Бога".⁵⁴

І навіть митрополит Автономної Церкви Олексій zareагував у

відповідь на безпрецедентний і безпідставний крок свого нібито духовного зверхника заявою, що митрополит Сергій є зняряддям в руках московських безбожників і що він та його Церква не вважають митрополита Сергія за відповідального речника почувань православних вірних в Україні.⁵⁵

■ У 1943 р. воєнна ситуація радикально змінилася. Після майже безперервних перемог, німці були розгромлені під Сталінградом і почали відступати на Захід. Уже на початку року Червона армія вступила на східні українські землі. В запіллі, особливо на Волині і Поліссі, швидко розгортався партизанський рух, породжений народнім гнівом проти знущань і насильства німецького окупанта. Партизани завдавали великих втрат німцям, які, вичерпані на фронтах, не мали достатньо людей, щоб дати з ними раду. Вони почали вимагати від Церкви, єпископів і священників, щоб вони впливали на населення, переконували його бути лояльним німецькій владі, щоб закликали молодь їхати до Німеччини на працю. Від Церкви, яку утискали, переслідували, обмежували, ганьбили, заохочували її поділ, тепер вимагали допомоги. Але політика окупантів до УАПЦ не мінялася: розпорядження про підпорядкування єпископів генерал-губернаторам залишалося в силі, утиски не припинялися. Влітку 1943 р. генерал-комісар Волині-Поділля припинив відносини з митрополитом Полікарпом, "поки, — заявив він йому, — духовенство УАПЦ не перестане зноситися з українськими партизанами".⁵⁶ До речі, єпископам і священникам Автономної Церкви німці вимог про заклики до населення в справі лояльності владі не ставили, бо усвідомлювали, що Автономна Церква, поєднана з Москвою, не мала серед народу жадного авторитету.

У травні 1943 р. Автономна Церква опинилася без голови, коли було вбито митрополита Олексія. Припускають, що убивство було випадкове: митрополита везли в автомобілі кременецького гебітс-комісара до генерал-комісаріату в Луцьку, і партизани, думаючи, що в машині їде гебітс-комісар, відкрили по ній вогонь.⁵⁷ Митрополит Полікарп видав послання з висловом глибокого жалю з приводу цієї трагічної події і з закликом до єдності, християнської любови та молитов за душу убитого архипастира.⁵⁸

У червні німці почали, у відповідь на дедалі зростаючу партизанську боротьбу, вдаватися до терору. Заарештовували провідних людей з інтелігенції, яких обвинувачували у зв'язках з партизанами. В ніч з 15 на 16 липня Гестапо провело масові арешти української інтелігенції на Волині. В самому Луцьку заарештували до 70 осіб, включно з найближчими співробітниками митрополита

Полікарпа. Заарештованих тримали, як заручників. Коли в жовтні партизани вчинили замах на одного з урядовців райхскомісаріату, німці розстріляли кількесот в'язнів рівенської в'язниці, серед них о. Миколая Малюжинського — члена адміністрації УАПЦ і о. Володимира Мисечка — члена єпархіального управління в Рівному. Іван Власовський наводить список 32-х священиків і церковнослужителів, які загинули, замучені або убиті, зазначаючи, що цей список далеко неповний.⁵⁹

Мстилися німці за партизанську боротьбу паленням церков і сіл, розстрілами населення. В "Нарисі історії Української Православної Церкви" Івана Власовського згадано 14 сіл і 17 церков, спалених на самій лише Волині — список теж мабуть неповний.⁶⁰ Безліч волинських і поліських священиків та церковних діячів опинилися в ув'язненні і концентраційних таборах, під постійною загрозою розстрілу. Були випадки, що гестапівці вривалися в церкви під час Богослуження, хапали чоловіків і вивозили до Німеччини. Те саме, більшою чи меншою мірою, діялося і на інших землях України.

В жовтні 1943 р. єпископ Рівенський Платон писав до генерал-комісара в Луцькому: "Уважаємо для користи справи і для доказу, що ми християни й пам'ятаємо науку Христову, яка вже голоситься світові дев'ятнадцять з лишнім віків, просити Вас, пане Комісарє, своїм авторитетним зарядженням спричинитися до цілковитого припинення палення церков, парафіяльних садиб, а також мордування духовенства і його родин. У випадку дальшого повторювання подібних фактів, наші відозви не матимуть ніякого впливу на українське православне населення, а ворог Бога й релігії робитиме без перешкод і далі свою шкідливу агітаційну роботу".⁶¹

Але ані цей заклик, ані будь-що інше, становища не змінили.

З наближенням червоних військ, єпископат УАПЦ виїхав на Захід. Це рішення може здаватися контрверсійним: чи не мусіли б духовні керівники залишитися із своєю паствою, ділячи з нею те, що несло майбутнє? Немає сумніву, що ієрархи УАПЦ покидали батьківщину з тяжким серцем і неминучими докорами сумління. Але евакуюватися вони мусіли, бо німці не залишали в цьому виборі. Крім того, було ясно, що всіх єпископів відродженої Церкви після повернення більшовицької влади чекала б явна смерть, а тим самим і нова смерть Церкви.

Виїхали на Захід усі, крім митрополита Феофіла Булдовського, який був уже дуже старий і невдовзі помер. Митрополит Полікарп покинув Луцьк 13 січня 1944 р., а в липні виїхав з Холму митрополит Іларіон. Після того на українських землях не лишилося

українських православних єпископів, і всі православні священники та вірні опинилися під владою Московської патріархії.

До речі, навіть єпископи Автономної Церкви в Україні, які були підлеглі Московській патріархії, не повірили, що вони знайдуть в ній надійного охоронця, і в більшості теж виїхали на Захід.

-
41. Архів Бавнд-Брук.
  42. Прот. А. Дублянський, *Тернистим шляхом*, стор. 40; Власовський, *Нарис*, стор. 237.
  43. Див. Armstrong, "Ukrainian Nationalism", стор. 202.
  44. Лист з генерал-комісаріату Київ від 7. IX. 1942, Архів Бавнд-Брук.
  45. Лист митрополита Олексія до митрополита Полікарпа з 29. VI. 1942, Архів Бавнд-Брук.
  46. Лист з 15. XII. 1942, Архів Бавнд-Брук.
  47. Прот. А. Дублянський, *Тернистим шляхом*, стор. 48.
  48. Власовський, *Нарис*, стор. 239.
  49. Протокол зустрічі митрополита Полікарпа з представниками Райхскомісаріату, Архів Бавнд-Брук.
  50. Архів Бавнд-Брук.
  51. Деякі дослідники, включно з Ф. Геєром ("Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine"), Дж. Армстронгом, ("Ukrainian Nationalism"), М. Чубатим (*Енциклопедія українознавства*) помилково твердять, що під час радянської окупації Західньої України в 1939-1941 рр. єпископ Полікарп підпорядкувався Московській патріархії. На таке твердження немає підстав: жаден із згаданих дослідників не подає жадних доказів. Дійсність була така: єпископ Полікарп відмовився поїхати до Москви для офіційного підпорядкування патріархії; він не підписав, як інші православні єпископи на окупованих землях, декларації про зміну юрисдикції, а тому і не підлягав судові Московської патріархії. Цю справу докладно з'ясовує І. Власовський у своєму *Нарисі історії Української Православної Церкви*, т. IV/2, стор. 258-259.
  52. *Правда о религии в России*, Московська патріархія, 1942, стор. 132.
  53. Там таки, стор. 141-142.
  54. *Краківські вісті*, 20. V. 1942, стор. 3.
  55. Власовський, *Нарис*, стор. 257.
  56. Лист митрополита Полікарпа до єпископа Мстислава з 20. XII. 1943, Архів Бавнд-Брук.
  57. Власовський, *Нарис*, стор. 263-265.
  58. Там таки, стор. 264.
  59. І. Власовський, *Десять літ тому*, Український Православний Календар за 1953-й р., Бавнд-Брук, стор. 100.
  60. Власовський, *Нарис*, стор. 267-268.
  61. Власовський, *Десять літ тому*, стор. 100.

ГОРТАЮЧИ СТОРІНКИ "ЛІТЕРАТУРНОЇ УКРАЇНИ"

Юрій Луцький

Незабаром мине рік від останнього з'їзду письменників України і від широко розголошених реформ Горбачова, які мали б вплинути на ґрунтовну перебудову радянського суспільства. Результатів цих реформ ще не видно, але їх розголошення стало поштовхом до широкої дискусії в пресі, між іншим, також про літературні справи. В Україні ця дискусія ведеться на сторінках літературних журналів і офіційного тижневика СПУ — *Літературна Україна*. Обмежуючи себе до сторінок цього тижневика, варто прослідити головні етапи цієї дискусії, яка ще далеко не закінчена. Як і кожна інша радянська газета, *Літературна Україна* поміщує статті не тільки в своїй ділянці — літературі, але й ширшого загального зацікавлення (наприклад, про брак гречки в крамницях і ресторанах Києва) і суто ідеологічного "агітпропу" (про ленінські річниці і звітування з засідань Ц. К. партії). Літературні дискусії майже стало політизовані й структура та головна ціль самої Спілки письменників України не підлягає дискусії. Велика шкода, бо справжні літературні форми можна б почати з розв'язання СПУ і повернення свободи літературним групам (так, як це подекуди було в 1920-их рр.). Адже тоді, коли ще дихати було с'як-так вільно, українська література породила таких велетенських поетів як Тичина, Рильський, Зеров, Бажан і Плужник, які дійшли до вершин недосяжних для сучасних поетів. Сьогодні даремно очікувати здорового глузду від представників літературного естаблішменту в Україні, бо своїх бюрократичних привілеїв сучасна номенклатура ніяк не схоче позбавитися. Тому сьогоднішня літературна дискусія йде по поверхні й не сягає глибин основної проблематики.

Все таки, з новим, 1987 р., відчуваємо приплив нових думок в *Літературній Україні*. В новорічному числі Володимир Дрозд, видатний прозаїк, пише про неспроможність СПУ виділити справжній талант, бо "покищо талант і вправний імітатор його рівні перед формальними правилами прийому до Спілки... Кар'єризм у літературі, особливо серед молодих, стає явищем загрозливим". (Л. У., 1 січня 1987). Проте, збагнувши глибшу причину літературного застою, Дрозд неспроможен дати належної аналізи і поради. Як вихід із ситуації він бачить створення ще однієї бюрократичної машини: літературного інституту, якого в Україні немає. "Треба відродити щорічні семінари молодих в Ірпені та

Одесі і не навчати їх, де ставити кому, де крапку, а навчати мислити по-сучасному" (там таки). Дарма надіятися на інститути і семінари. Якщо немає відваги залишити молодих талантів в спокою, то не допоможуть їм ніякі школи. У вільному світі дуже малий відсоток письменників виходить із семінарів creative writing. Однак, країна "розвинутого соціалізму" не хоче імітувати нас; у неї є власний спосіб "продукції" письменників і методи ці так само перестарілі і безуспішні в літературі як і в економічному житті. Тому кінцевий заклик Дрозда до чесности і ширости молодого мистця (як приклад він ставить Григора Тютюнника) не може дати бажаних наслідків в атмосфері бюрократичного насильства.

Можливість речевої дискусії гасне в атмосфері штучного оптимізму і бадьорих закликів, якими пронизані сторінки *Літературної України*. "Кардинальні зміни — пише Григорій Ключек — потребують кардинальних заходів. Революційна епоха, в якій нам випало щастя жити, вимагає революційного «стрибка» у всіх — без винятку — сферах нашого життя" (*Л. У.*, 8 січня 1987). Самі наголовки статей ("Утверджуючи найвищі ідеали", "Починається з людини" і т. п.) створюють піднесений настрій радянського оптимізму, за словами якого криється часто порожнеча. Сказав би Шевченко, — "Великих слів велику силу, та й більш нічого".

Щоправда, трохи поважніший тон бачимо у виступах українських письменників на сторінках московської *Літературної газети* де М. Ільницький зі Львова хоче переоцінки "Молодої Музи", хвалить видання Семенка і пропонує вивчення творчости Плужника і Антонича (*Л. Г.*, ч. 2, 1987). В попередньому числі *Літературної газети* є цікаве інтерв'ю з Іваном Драчем, якого росіянин Белов просить приїхати у Вологду, де багато українців, переселенців 1930-их рр. — "людей з трагічними, шекспіровськими долями". Чомусь про такі речі легше говорити в Москві ніж в Києві. Повертаючись до *Літературної України*, треба сказати, що в ній деколи нелітературна тематика цікавіша від літературної. Так, наприклад, Богдан Сушинський вболіває над долею екологічного становища басейну Дністра (*Л. У.*, 15 січня 1987), а Раїса Скалій містить там же цікавий репортаж з вечора, присвяченого знищеному мистцеві Михайлові Бойчукові. Питання екології турбує багатьох — про це пише Валерій Князюк: "Мабуть настав час предметніше повернутися до цього вельми суперечливого проєкту (каналу Дунай-Дніпро). Загальна думка українських письменників добре і давно відома: недоцільно з точки зору економіки, небезпечно — з погляду екології" (*Л. У.*, 22 січня 1987). І хоч рішення в справі каналу напевно вийде з Москви, а не з Києва, українським письменникам дається нагода критикувати вищі власті.

В деяких випадках ця нагода також постає в зв'язку з критичним становищем української мови. В звіті із засідання президії правління СПУ (*Л. У.*, 22 січня 1987) читаємо, що "однією з проблем... є нині проблема мови, викладання її в школах, проблема початкового виховання в дитячих садках... Адже без знання рідної мови, культури та історії свого народу, як і братніх народів Країни Рад, не можна стати справжнім інтернаціоналістом". Хоч логіка цього речення трохи дивна, все таки турбота за українську мову хвилює наших письменників. На сходах СПУ Іван Драч і Володимир Дрозд часто одверто говорили про мову, а Сергій Плачинда написав відважну статтю "А мова, як море..." (*Л. У.*, 5 березня 1987). Спершу, коли автор пише про багатство української мови, яке не вповні віддзеркалено в недавно виданому 11-томному словнику, він апелює до емоцій читача. Але суть його головного аргументу не емоційна, а строго прагматична. Плачинда вважає, що "літеру г слід повернути у лоно української абетки", він за тим, щоб українські фільми залишалися українськомовними (з російськими титрами), а що найголовніше, він хоче, щоб в конституції УРСР українська мова стала "державною" мовою республіки, як це є у вірменській республіці. Дальші його поради торкаються вживання української мови в школах (вибір визначають не батьки, але "рада міністрів союзної республіки у відповідності до національного складу учнів"). Тому спрямовання статті є явно політичне. Прихильний відгомін на статтю Плачинди бачимо в звіті "Духовна місія слова" (*Л. У.*, 12 березня 1987), в якому на обговоренні цієї проблеми на засіданні президії правління СПУ, пролунали дальші голоси в обороні навчання української мови в школах, про жахливий стан якої, на підставі *Літературної України* престижева західня преса опублікувала відповідні дані. Так, наприклад, лондонський *Економіст* від 16-22 травня 1987 повідомляв своїх читачів у ширшому світі, що "трохи більше, як половина учнів у цілій республіці вивчають українську мову, зате 74 відсотки її населення є українці. В Києві 70 відсотків населення є українці, а лише 23 відсотки учнів вчать по-українськи". Останніми часами дискусія про мову трохи притихла, хоч продовжувалася в статті "Народу скорб — народові повернути" І. Ільєнка (*Л. У.*, 7 травня 1987). На жаль, попередній гострий полемічний тон зовсім зник.

Останній відгомін дискусії про мову і її місце в школах бачимо в 21 ч. *Літературної України* (21 травня 1987) з нагоди з'їзду учителів республіки. Хоч в офіційному повідомленні про з'їзд немає нарікань з приводу мовної політики (а, навпаки, підкреслюється "необхідність дальшого вивчення учнями поряд з рідною, українською, і російської мови...") в статті Бориса Олійника — "Як

саме життя” — читаємо, що “дійшло до того, що в деяких школах мало не голосуванням вирішується — вивчати чи не вивчати рідну мову”. Олійник переконалий, що “жоден син іншого народу не повірить вашій любові до нього, коли дізнається, що ви зневажаєте рідну матір”. Щоб запобігти цьому, читаємо в іншій статті (“Виховує рідне слово”, *Л. У.*, 21 травня 1987): “миритися з тим, що деякі учні в школах з російською мовою навчання звільняються від вивчення української мови, не можна...” В пункті четвертому обговорюваного шкільного статуту необхідно внести доповнення: “учні зобов’язані, крім мови, якою ведеться викладання в школі, вивчати мову народу тієї республіки, на території якої вони постійно проживають”. Сумніваємось, чи такі зміни статуту були б затверджені.

Поруч з обороною мови *Літературна Україна* вела оборону української історії під гаслом збереження історичних пам’яток. В статті “Охороняти чи зберігати” (*Л. У.*, 12 березня 1987) Петро Толочко пише багато про “незбагненне руйнування” історичних пам’яток і зосереджує свою увагу на проблемах відбудови Успенського собору. До цієї болючої теми поверталися й інші автори. Все таки, український протест проти нівечення історичних пам’яток не доходить до розмірів протесту російської групи “Пам’ять”, яка навіть влаштовувала вуличні демонстрації в Москві (*Нью-Йорк Таймс*, 24 травня 1987). Очевидно, навряд чи подібна демонстрація була б дозволена в Києві. Наболілі питання кпин над українською мовою і нехтування української історії порушуються більш скрито. Ця скритість відчувається деколи в грізних закликах наголовків статей, наприклад “Нам треба голосу Тараса”. Таким голосом сьогодні ніхто не сміє говорити, а якщо говорить — його не друкують. Хотілось би вірити, що вигладжена проза українських радянських газет і журналів ховає за собою не одне полум’яне слово.

Такими полум’яними словами спалахує деколи довга стаття Івана Дзуби “Два крила і безкрилля” (*Л. У.*, 19 і 26 лютого 1987). Дисидент-шестидесятник глибоко підходить до корінних проблем української літератури. Він сміло говорить про “літературну номенклятуру”, “насаджувану літературними верхами чинованувальницької критики”, “літературних персон” і т. п. Він вказує на недоліки літературної критики, на ті “білі плями” в мовознавчому процесі.

Та коли переходимо до ХХ століття, тут уже не те що “третьорядні” чи “другорядні”, а й першорядні митці виявляються недослідженими (окремі загальні згадки в курсах історії літератури справи не вирішують). Одні — Г. Михайличенко, А. Заливчий, В. Підмогильний, П. Карманський, В. Пачовський, М. Філянський та інші — через

складність, суперечливість своєї творчості або хибність політичної позиції на певних етапах історії (але думається, що неприйнятність для нас їхніх політичних поглядів або певних творчих мотивів не виключає ані наукового вивчення, ані публікації цінної частини спадщини). Другі — О. Олесь, Г. Хоткевич, М. Вороний, М. Зеров, Є. Плужник, М. Семенко, Майк Йогансен, Вал. Поліщук, О. Влизько, В. Свідзинський, В. Самійленко, О. Слісаренко і ще *багато-багато* інших — з причин зовсім незрозумілих: мабуть просто тому, що нікому не хочеться братися за "негарантовану" тему. Треті (Г. Косинка) — через непорозуміння. А ближче до наших днів: де наші книжки й монографії про Ірину Вільде, Івана Виргана, Василя Мисика, Бориса Тена, Костя Герасименка, Григорія і Григора Тютюнників? І покоління 60-х років зводимо до кількох імен (хоч і кажемо: покоління!), навіть Василя Голобородька не згадуємо.

Ці факти, на думку Дзюби, доказ "власного душевного стану: відчуття професійного «гріха» пекучої вини перед цілою низкою книжок, творів, авторів, явищ, про яких хочеш, але не встигаєш, чи не вмієш написати". Не тільки не достає критики, але і сама література спотворює радянську дійсність: "Але зізнаймося чесно", пише Дзюба, "читаючи романи [Василя Земляка] чи не відчували трохи й присмак гіркоти від того, що обійдено в них болючі сторони життя українського села 20-30-х років?". Дзюба є прихильником нового курсу "перебудови".

Перебудова — не чергова реорганізація, не перестановка меблів, — це історичне за масштабами й наслідками оновлення нашого життя і нашої свідомості (і суспільної і "одиначної"), що дає можливість принципово нової глибини бачення проблем сучасності, нову якість духовного життя. Коли відкриваються ширші обрії — це для всіх, хто здатен бачити.

Дзюба передбачає перепони для нового курсу.

Обиватель, у тому числі літературний, приймає переміни лише пасивно й словесно. Він не розуміє і не хоче розуміти революційного змісту нинішніх перетворень, не вірить у перебудову. Дивлячись на все світове життя лише з погляду особистої безпеки й душевного комфорту, він і це грандіозне історичне діяння розглядає лише як хитрий маневр, розрахований на те, щоб його, обивателя, виманити з його нори, витягти на одверту розмову, аби бовкнув "зайве" — а тут його, бідаху, й хап за шкірку! Як, мовляв, уже не раз і бувало в історії.

Цей влучний вислів Дзюби вказує на присутність опозиції до нового курсу Горбачова. В Росії ця опозиція виявилася в статті Юрія Бондарева в газеті *Литературная Россия* від 27 березня

1987. В Україні така опозиція напевно також існує. Страх перед опозицією номенклатури видно в статті Миколи Рябчука "Ходіння на руках, чи перебудова без перебудови" (*Л. У.*, 26 березня 1987).

Занепокоєння станом української літератури залунало у виступах кількох критиків ще в кінці 70-их років (а могло б залунати й раніше), невдовзі їх підтримав ряд прозаїків та поетів, а сьогодні ми вже чуємо цілий хор, який не під силу перекричати навіть найгорластішим "оптимістам"... Чому зменшуються тиражі українських газет і журналів? Чому залежуються українські книжки на полицях книгарень і бібліотек? Чому на поетичні вечори, скажімо у Києві, приходять переважно літератори (професійні і початкуючі), їхні родичі і близькі? Чому навіть ті поети, які в 60-их роках збирали тисячні аудиторії, сьогодні збирають небагато шанувальників? Чому при напівпорожніх залах іде більшість вистав в українських театрах? Чому передплата "Бібліотека української літератури", перші томи якої вийшли тиражем 200 тисяч, уже лиш до двадцятого тому знизилася свій тираж на чверть?.. Чи не більший абсурд у тому, що у згадуваній уже 80-томній Бібліотеці української літератури не знайшлося місця ні для Миколи та Пантелеймона Куліша, ні для історичних романів Старицького і Скляренка, ні для У. Кравченко, Л. Яновської, Д. Мордовця, С. Яричевського, Ю. Опільського, О. Турянського, О. Стороженка, Г. Григоренка, С. Коваліва, Є. Ярошинської, О. Слісаренка, В. Підмогильного, А. Чайковського, Б. І. Антонича, ні для багатьох інших імен і творів, які тільки й могли б забезпечити академічному, недешевому багатотомнику кількасоттисячну (а може й мільйонну) передплату?

Рябчук свідомий того, що "зростання авторитету літератури неможливе без одночасного зростання мови", а що найголовніше він знає, що доля української літератури залежить від національної політики Кремля. "Гадаю, він твердить, що і слід повести серйозну, а водночас делікатну розмову про «помилки, що допускаються в галузі національних відносин»". Заклики до таких "делікатних" розмов зустрічаються з мовчанкою Горбачова. Тут, мабуть, і захована головна причина того, що радикальних змін в централістичній і русифікаційній програмі партії не передбачається.

З літературним питанням пов'язана також справа української бібліографії, якій присвячена цікава стаття Сергія Білоконя "Забутий материк" (*Л. У.*, 21 травня 1987). В ній автор пригадує про велетенську роботу в ділянці біо-бібліографічних словників, зроблену Тутківським, Плеваком, Махновцем, Свенціцькою і Максименком, праці яких залишилися неопублікованими. Сотні тисяч карточок зберігаються, однак, в архівах і тепер приходиться час їх упорядкувати і видати. Свою статтю Білокінь закінчує закликом Миколи Зерова — "До джерел!".

Згадки про Миколу Зерова стають в *Літературній Україні* чимраз більш проміментними. В окремому оголошенні редакція повідомила (4 червня 1987), що згодом відкриє нову рубрику — "Сторінки призабутої спадщини", яка звертатиметься "і до імен тих, чий творчий або життєвий шлях позначений суперечностями, окремими помилками". Першим був згаданий Микола Зеров (*Л. У.*, 18 червня 1987) в спогаді Бориса Тена.

Цікавий погляд на те, як виглядає літературна дійсність на Україні, бачимо не тільки в статті Рябчука, який переконливо говорить про "упорядкування цін (книжок)" і "ліквідацію спекулянтського ринку", але також в звітномленні Костя Пісоцького — "Периферія, або слово про вчорашній день" (*Л. У.*, 30 квітня 1987). В ньому автор зосереджується на літературному житті Запоріжжя — тобто периферії. Там панує духовний застій, який важко зрушити "приїжджим із столиці". Нереалістичні вимоги творчости в обласних центрах тут дуже ясні. Та закінчення статті мусить звучати оптимістично — не можна просто залишити літераторів Запоріжжя напризволяще. А шкода! Може тоді, без втручання "верхів", щось добре і творче само назріло б.

У цьому відношенні дуже цікава стаття Анатолія Макарова "А чому не спробувати?" (*Л. У.*, 21 травня 1987). Автор вперше ставить питання про можливу реорганізацію самої Спілки письменників України. Він починає з безпощадної аналізи брежньєвської епохи в літературі:

Коли і які свіжі ідеї Спілка підтримала й взяла на озброєння? Здається, останній такий випадок стався на початку 60-их років, коли вона не без вагань, але включилась таки в обговорення нових ідейно-естетичних тенденцій в поезії і прозі. Результат її пробудження від творчої сплячки важко переоцінити. Колишні "шістдесятники" й досі становлять досить міцне творче ядро в усій структурі сучасного літературного процесу. У наступні роки Спілка вже не піднімалась до ролі ідеолога і пропагандиста нових художніх ідей. Проблеми публіцистики, документалістики й виробничої тематики обговорювалися на початку минулого десятиліття поверхово, з консервативно-перестраховальних позицій. Публіцистичний скоропис видавався тоді за останнє слово в літературній творчості, художньо повноцінні твори відсувалися на задній план, їх автори піддавалися шельмуванню. Награний, чітко внормований оптимізм "пропагувався" наочно шляхом грубого адміністрування. Кожний вияв громадської мужності, якщо він доходив до сторінок літературних видань, розцінювався як "підкоп під устої". Було покладено "под сукно" кілька краших творів О. Гончара, Гр. Тютюнника, Є. Гуцала, В. Дрозда. Майже не друкувався тоді М. Вінграновський, І. Жиленко, мовчали Вал. Шевчук, Ліна Костенко, М. Воробйов. Краші твори з'являлися в той час зовсім не з благословіння керів-

ництва Спілки. То був час засилля соціальної демагогії й оглушливої святковій риторики, який паралізував чимало живих сил, вбив чимало альтруїстичних поривань. Люди ламалися на очах, засвоюючи важку "науку", — писати не так, як думаєш і відчуваєш, а "як треба", — за готовими взірцями, рекомендованими трафаретами. Не згадувалися імена В. Симоненка, Є. Плужника, В. Еллана-Блакитного, М. Зерова, В. Свідзинського, Б. І. Антонича. Не рекомендувалося користуватися окремими словами української літературної мови, хоча їх можна зустріти в Т. Шевченка і в Лесі Українки.

Вихід з цієї ситуації, на думку Макарова, є через "децентралізацію літературної роботи", і через "рух за відновлення народньої самодіяльності". Він навіть відважується пригадати, що "літературні групи, спілки, об'єднання, товариства існували завжди. Чому ж ми згадуємо сьогодні лише про досвід 1920-1930 рр.? Відвагу й одвертість Макарова треба вітати.

Підсумки прочитаного в *Літературній Україні* не дають, однак, надій на краще. Безумовно, газета винесла на публічний форум багато пекучих проблем. Деколи опінії авторів пригадують своєю "гласністю" часи 1960-их рр. Проте, вони лунають непереконливо і залишаються без піддержки літературного естаблішменту. Причина цього криється в тому, що лібералізм Горбачова не включає в собі лібералізації серед неросійських народів. Це можна ясно відчувати в статті О. Трубачова в газеті *Правда* від 28 березня 1987, в якій він підкреслює примат російської мови і цитує похвально шовіністичну поему Пушкіна "Клеветникам России". Курс партії в питаннях неросійських націй буде далі йти ленінським-сталінським руслом. Взагалі про національне питання як таке пишеться дуже мало — воно ж давно "розв'язане". Від самого Горбачова, який у Києві заявив, що він "в Росії", сподіватися українцям дуже мало. Залишається лише та можливість, що, наслідуючи грузинів, вірмен та лотишів, українці могли б вибороти собі мовні і культурні права. За них, однак, треба активно боротися, а не лише писати статті в газетах. Не виключається ще інша можливість, що моментум реформ (якщо до них дійде) понесе за собою інші, непередбачені Кремлем, зміни. Якщо національні меншості СРСР зуміють використати для себе нову атмосферу, тоді заклики до перебудови не стануть пустими фразами.

2x2=4?

Борис Антоненко-Давидович

Є незаперечні, загальновизнані твердження. Їх звичайно не доводять, бо вони такі ж нормативні, як і оте $2x2=4$.

Коли б хто запитав, як йому найкраще й, так би мовити, "найприродніше" вивчити, скажімо, німецьку мову, ми певно, не вагаючись, порадили б йому їхати, якщо він має змогу, до Берліну. Коли б у "Вікторині" стояло питання — якою мовою здебільшого говорять на варшавських улицах? — певно, не знайти б жодної людини, яка сумнівалась би відповісти, що на варшавських улицах говорять здебільшого, розуміється, польською мовою. Якби спитати, приміром, француза, яку літературу найбільше читають по бібліотеках центральних губернь РСФРР — російську чи грузинську, він, безсумніву, знизав би плечима й непорозуміло дивився б з хвилину на запитувача: "Ну, натурально ж, російську!" Бо, як двічі два вносить чотири, так ясно й те, що німецьку мову найкраще вивчати в самій Німеччині, на варшавських улицах говорять польською мовою і в Росії читають та знають найбільше російських письменників. Але:

Можна все своє життя прожити в одному з українських міст і не знати української мови, можна в київському трамваї звернутись українською мовою до кондуктора й він не зрозуміє або удаватиме, що не зрозумів вас (як про це писала *Пролетарська правда*), може статись, що український письменник, виступивши перед провінційною аудиторією, натрапить на 90% слухачів, що зроду нічого не читали з його творів і нічого взагалі про нього не чули.

Хоч за аксіомою мало б бути так: найкраще й "найприродніше" можна вивчити українську мову в українському місті, на київських улицах чуєш здебільшого українську мову, по міських бібліотеках 80% читачів споживають українську книжку. Адже $2x2=4$? А втім, у наших українських умовах це треба ще довести. У нас це — ще теорема. В нашому повсякденному житті ми часто орудуємо тимчасом тільки алгебрійними літерами, що під них історичний процес поволі підставляє свої визначені числа.

Нас шестеро: В. Підмогильний, М. Терещенко, Я. Савченко, Г. Шкурупій, Г. Косяченко і я. Уманська Окрполітосвіта й редакція *Селянської правди* запросили нас на літературний виступ до Умані.

Тема цього нариса, друкованого майже 50 років тому в *Житті і революції* (Київ) 1928, 9, актуальна й сьогодні.

Це, власне, перша літературна подорож київської частини сучасної української радянської літератури. Своїм добором наша група нагадує Носєві принципи, коли він брав до свого ковчегу пари різних представників земної фавни: воспівиці — М. Терещенко і Я. Савченко, колишні марсіяни, тепер "дикі" — В. Підмогильний і Б. Антоненко-Давидович, "Нова Генерація" — Гео Шкурупій, колишній воспівець, нині здичавілий у пралісах занепадництва Г. Косяченко, плюс — в Умані нас дожидає ще недавній ваплітовець М. Бажан. Що й казати — склад розмаїтий, і кожної хвилини може вибухнути запекла дискусія, а то, дивись, і просто сварка. Наспїх виробляємо нашу подорожню конституцію. Вона коротка, але промовиста: жодної груповости й жодних особистих рахунків, цього неодмінного аксесуару співжиття кількох українців.

Картаті плахти ланів стеляться перед вікнами і зникають. Мов у велетенській "Кустарспілці" розкладає їх поспішно продавець, щоб мершій збутись обов'язку. Затримати б їх перед очима! Висунуться із вікна й дивитись на розлогі лани, що запнули землю аж до обрїю! Це ж уперше цього року так близько бачиш зелені жита. І тоді пригадуєш, що вже заходить на середину липня, що незабаром буде осїнь, сльота, доші. І тоді кривдно стає, що ці міські редакції і контори засотали тебе в душних кімнатах серед кучугур рукописів, що вони вкрали в тебе півліта. Мідне кружало сонця десь глухо одбиває вечірні куранти. Ось воно зараз упаде на сині пагорки хмар і запалить по-гайдамацькому крайнебо. Ех, спинити б поїзд, вилізти з вагону й податись просто на ту пожежу! Але поїзд мчить далі. Він на хвилину спинився на "Сорочому броді" й летить до Фастова. Проте, що означає "летить"? Це український поїзд, що курсує між Києвом та Уманню, і через те поняття "летить" для нього — досить умовне, навіть гіперболічне. Насправді — він поволі, але певно одкидає назад телеграфні стовпи, роздратовано стукає колесами на стрілках і без особливого галасу підїздить до станції. Я люблю українські залізниці з кумедними назвами станцій і традиційними вусатими "Гаврилами". Де ви ще найдете отакий "Сорочий брід", що на ньому — ні сороки, ні броду? А ці "Гаврили", що завжди професійно-сердиті, буркотливі, але в цілому — страшенні симпатяги? Ці "Гаврили" вбрались тепер у французькі кепі з червоною стрічкою, але це мало європеїзує їх: атавізм чумацької мажі й безкрайого українського степу міцно сидить у них. Через те "Гаврило" — це конденсований тип. Його годі забути. І то не дарма під імперіялістичну війну салдати-українці, закинуті до Румунії, не могли собі одмовити в насолоді крикнути на всю пельку: "Гаврило вертешті!" Це був кепський переклад нашого запашного: "Крути, Гаврило!". Румунські кондуктори ненавиділи за це наших салдатів.

■

Казятин. Це з тих українських станцій, станцій стрілок, що на них воєнна фортуна не раз переводила на різні колії поїзд історії. Але сумирний тепер Казятин. Публіка ще за старою звичкою тиснется й поспішає коло виходу на перон, але, власне, спішити нема чого. В поїзді багато вільних місць і зупинка тут на 20 хвилин. Через дві хвилини, коли нові пасажери вбгаються в вагони, на пероні буде тихо й мертво. У великій просторій залі куняє кілька пасажирів і сидить на кошику матрос-відпускник. Це не торбарі 19-го року, що брудним лахміттям завалювали Казятин, не зморена в боях червоноармійська рота, що затопила скарлученим тілом паркетну підлогу першої класи, і цей низенький матрос-комсомолец — це не матрос, обвішаний кулеметними биндами і парочкою бомб на боці... Життя давно увійшло в береги, і поїзд історії їде певним маршрутом. Тільки буфетники немов стрепенулись оце від куняння і поспішно наливають нам чай. Шість душ нас, що водночас звертаються до них по-українському — це справляє на них якесь своє враження, і вони намагаються й собі відповідати по-українському. Це в них виходить наче своєрідний "бон-тон", як у того портового офіціанта, що може втнути кілька слів з усіх найголовніших європейських мов. "Мы, так сказать, тоже не отстаем от украинизации и вообще политики". А ось із газетним кіоском — гірше. Я з Терещенком підійшли поспитати українських журналів. Кучерявий продавець у окулярах трохи ніяково відповідає:

— Собственно, украинские журналы были, но, понимаете, они уже розошлись.

Дивний, справді, попит на українські журнали, що їх отак притьмом розкупили, а російські облогом лежать на прилавку!

— Ви, певно, малу кількість передплачуєте, не вистачає?

— Нельзя сказать... Собственно, берем столько, сколько расходится.

— Алеж розійшлися всі, значить, можна було б ще більше продавати?

— Конечно можно. Вот "Глобус" — еще штук пятьдесят можно было бы...

Так, "можно было бы", але чомусь не продається...

Продавець трохи збентежений. Він намагається щось сказати, але йому, видимо, бракує якихось потрібних слів.

Ми дивимось на велику скляну шафу, де репрезентують українську літературу *Вишневі усмішки*, і хочемо йти, але нас спиняє продавець:

— Я извиняюсь, вы будете из контр-агентства или издательства?

Терешенко погладив долонею шоку і мляво відповів:

— Та ні, ми так просто цікавимось.

— Ах, "цикавитесь"!..

Продавець заспокоївся.

Як виявилось далі, українські журнали не тільки в Казятині, але й у Христинівці (а може й ще багато де) "вже всі порозходились". Проте, коли ми повертались назад, вони несподівано вродились. Розуміється, це були старі числа, що їх уже давно читано, але... $2 \times 2 = 4$? Очевидно, за ці три дні на них несподівано зріс попит.

Умань. Умань чи Гумань? Це така ж сама проблема, як і "Винниця" чи "Вінниця". Проте, її розв'язують просто: установи на вивісках і штампах пишуть "Гумань", а людність вимовляє "Умань". На станції нас зустрічає редактор *Селянської правди*, тов. Іванченко з групою уманських товаришів. Два автомобілі одвозять нас до готелю. Умань — окружний центр. Умань — місто, що після районування не обернулось у містечко типу колишніх "заштатних городів", а навпаки — набрало всіх належних міських рис. В місті два пам'ятники: Ленінові й Котовському, на вулицях спішно ремонтують брук, а пішоходами в неділю поволі шпацірують уманські громадяни. На головній улиці їдальня "Європа" (неодмінно — "Європа" чи там "Версаль") і найкращий готель. У готелі — на європейську ногу: покоївки, розклад руху поїздів і навіть ванна. Тільки на дверях відхідку поважно й пересторожливо написано оповіщення: "Лица замеченные в злостном пакошении (тут перелічено зразки цієї своєрідної розваги) будут привлечены к принудительной уборке и штрафу". Заходи, що й казати, рішучі, але ж і стимули до них, певно, були не абиякі.

На вулицях висять афіші про наш виступ у Будосі, а у вітрині книгарні ДВУ виставляють книжки й портрети письменників, що приїхали. Для українського письменника це новина, навіть, якщо хочете — розкоші. А втім, що ж: у 70-тих роках минулого століття український поет Щоголів писав свої вірші, розраховуючи на аудиторію, що була з самих його дітей, років п'ятнадцять тому український письменник друкував свої твори, майже не одержуючи за них гонорару; наш сучасний письменник друкує свої твори, одержує гонорар, але він ще не є масовий письменник, розуміючи це "масовий" у відсотковому відношенні до людності України. Його читають і знають тільки певні читачівські кола — вчителі, студенти, літератори й поодинокі аматори літератури. Коли пишуть про нашого письменника в афіші чи в газетній хроніці, ще й досить неодмінно додають — *український* письменник. Певно, видалось би кумедним, якби, скажімо, десь у Тулі надруковано в афіші: "Сегодня состоится вечер известных русских писателей Б. Пильняка и В. Иванова". Адже

кожний знає, що Пільняк та Іванов — російські письменники, і таке повідомлення скидалось би на "масляне масло", "военный солдат" і "мертвый мертвец". Але в нас ще треба додавати "український", інакше багато хто вважатиме, що то письменник — російський... Розуміється, це все відходить у минуле, вже небагато часу треба, щоб воно залишилось, як архівні характерні дрібнички. Перед нашими очима українська книга здобуває собі масового робітничого читача, випростовується до своєї книги й наше село, бо ж таки $2 \times 2 = 4$, але, признатись, нам таки приємно було читати на редакційних дверях велике повідомлення, що квитків до Будосу на вечір українських письменників уже нема.

Коротенька нарада в редакції. Тов. Іванченко інформує нас про літературну "дислокацію". Наш перший виступ у Агротехнікумі. Там аудиторія досить цікава й оригінальна. Насамперед, агротехнікумці далеко більше захоплюються літературою, аніж студенти педтехнікуму. Подруге, хлопці люблять дебати і принципово завжди виступають — проти. Похвали доповідач на вечірці *Соняшну машину* — вони будуть гудити її, вилай *Соняшну машину* — вони хвалитимуть. Може статись палка дискусія й таки добра баталія. Ввечері візники везуть нас у Софіївку до Агротехнікуму.

Славетня, романтична Софіївка! Рівні алеї, ніжне плесо ставків, світлотіні, що тонуть у буйному зелі, мініатюрні водоспади, альтанки — вони одгонять феодальним минулим, нагадують Єлісейські поля, Версальські парки. Сотні кріпаків працювали тут, щоб серед українського степу спорудити вибагливі скелясті водоспади, острови кохання, підземну річку й готи. Химерна доля закинула красуню грекиню, Софію, з Костянтинополю через польського посла до варшавського коменданта, щоб далі перейти в українські степи до магната Станіслава Потоцького. Сумні замріяні степи й похмуре місто, що акумулювало в собі гайдамаччину, не могли розрадити легковажної авантурниці-грекині. Вона тужила. І ось до безтями закоханий Станіслав "Щенсний" надумав справити Софії подарунок.

Подумати: тисячопудове каміння кріпаки, не знаючи ніяких сучасних підойм, вивершували в готи, в пагорки, скелі. Року 1795-го волами привезли з Німеччини велетенські Веймутіві сосни вкупі з землею на корінні, щоб дорогою сосна не всохла... Року 1800-го парк був готовий, і на іменини граф подарував його дружині, назвавши ту клятву працю її ім'ям. А в тім і Софіївка не раз зрадила грекиню, і на тому місці, де граф дізнався, що дружина його зрадила, він наказав зробити водоспад "Три сльози". З плином літ пішли в небуття дати, імена і події. Графське кохання та

пестоші чарівної грекині розвіялись давно порохом у степу, і тільки "Скеля смерти", що ніби роздушила тут колись триста кріпаків, моторошно, як спина катованого різками, стирчить із лагідного плеса ставка...

Велика зала. Лави розсуваються, і в вечірньому присмерку годі побачити край студентської маси, що залила приміщення. На сцені горять три великі гасівки. Нам показують студентський журнал *Гул*. Дбайливо друковані машинкою передовиці, вірші, вірші, вірші, нариси й одна-дві наукові статті. (О, поетична українська нація, що навіть у Агротехнікумі даєш перевагу віршам над угноєнням ґрунтів!) А зала наповнюється далі й далі, тріщать лави, душно. Перебігаєш похапцем очима сторінки *Гулу*. Уривок із передовиці:

..."Народження нової пролетарської літератури в наслідок появи низки нових пролетарських поетів з ортодоксальною пролетарською психологією"... — словом, все це веде до того, що треба організувати літгурток, виховувати молоді літературні сили, писати вірші. Вони ширі, безпосередні, безпосередньо-запозичені, занепадницькі студентські вірші. Тут не важко одразу ж знайти школу Григорія Косяченка, Дмитра Фальківського і тільки де-не-де впіймаєш вплив Павла Тичини.

— Товариші! Зараз почнеться літвечір *приїхавших* із Києва українських письменників. Дозвольте від імені *зібравшогося* студентства Агротехнікуму вітати *завітавших* до нас товаришів письменників...

Оплески б'ються під стелю залі. Такі оплески навряд чи чув Маяковський, або там Пантелеймон Романов у Києві. Це добре, але доведіть тут, що $2 \times 2 = 4$, доведіть, що студент (український) повинен уміти правильно говорити своєю мовою! Доведіть. Коли ж бо їх ваблять не *Уваги* Олени Курило, не граматика Горєцького й Шалі, а *Віхоли* Гр. Косяченка...

Яків Савченко читає доповідь. Либонь усе гаразд іде — за нашою "конституцією": "Єму же дань, дань. Єму же честь, честь".

Але... Що таке? Далєбі Савченко, здається, забув сказати за Гр. Косяченка, не згадав П. Тичину, Хвильового?.. Проте — ні. Ось він змахнув долонями і пішов у лобову атаку на занепадників. Тут уже "влітає" і Косяченкові, і Фальківському. До президії летять записки. Е-е-е, та тут потужна течія адептів занепадництва!

Знову оплески. Поважно виступає з "Цень-Цанем" і "Республікою" Микола Терещенко. Зала вшухає, мов хтось один великий зідхнув могутніми грудьми. Тиша. Чутко, лунко і чуло летять його слова. Дивна річ: Терещенко, що його звичайну незграбну мову — віз з ящиками пивних пляшок бруком — ми добре знаємо, несподівано прекрасно декламує. Здається, ніби справді він гаразд підрепетировався вдома. Він опанував публіку

(а публіка ж студенти: поети з віршами і без віршів!), і вона схоплює його рядки, притривом перетравлює і знову хапає.

Прочитав уривок своєї "Смерти" і я. Воно кумедно трохи звучить: "автор читає свою смерть", а втім, це ж тільки в літературі; через це критиці тут немає ґрунтовних підстав боятись занепадництва й песимізму. Інша річ — Гр. Косяченко. Він виступив з "Листом на Україну" та "Штормом", як жива, мовляв, ілюстрація того занепадництва, що його сумлінно картав у своїй доповіді Савченко. Хоч Косяченко й деклямує свої вірші неможливо: він читає без жодної нюансовки, без логіки розділових знаків, поспішаючись дійти до останньої крапки, він немов і в техніці деклямації:

Я лечу по Україні
На розгнузданім чорнім коні,

але публіка взяла його під свою оборону від Савченкових антизанепадницьких пілюль, і, як собі там хочете, а Косяченко спричинився до прискороеного процесу певної диференціяції літературних уподобань студентства: на крайніх занепадників і крайніх новогенеристів. Ще в дискусіях почалась стрілянина між цими двома завзятими таборами, а другого дня вчорашні друзі не подавали один одному руки.

Сміхом відгукається на дотепи з "Проблеми хліба" Валеріяна Підмогильного аудиторія, що париться в духоті, але її, видимо, все ж таки трохи пантеличать іноді парадокси, вона ще не звикла до таких закрутів думки ("ти скажи мені просто: ти за чи *проти!*"), і це напружує її, мобілізує увагу. Аудиторія заповзятю вітає свого земляка — Миколу Бажана, що дитячим баском одшліфовує стрункі словесні піраміди "Будівництва" і нагло вражає не тільки студентів, але й нас (що вже давно зіпсовані, щоб із захватом сприймати твір) своїм прекрасним *Слово о полку*.

Останній — Гео Шкурупій. Там десь у залі прихильники й супротивники вже вороже зиркають одне на одного, але...

"Реабілітація Тараса Григоровича Шевченка".

І тільки но він починає скеровувати свою ораторію проти засмиканих просвітян у вишиваних сорочках, як миттю залею проходить шерех, мов десь там коло вікна спіймали злодія, і публіка, що на ній біліють вишивані сорочки, почуває себе зовсім нереабілітованою і ніяково посміхається: ну, як же, мовляв, так сорочок вишиваних і не догледіли, — як навмисне мало що не всі у вишиваних сорочках! Хто не знає, що найповажніше щодо збуту підприємство на Україні — "Кустарспілка"! Коли б можна було якось поширювати в нас культурність і письменність отак, як "Кустарспілка" — вишивані сорочки, тоді напевно було в нас

2 x 2 = 4! Україна була б одною з найкультурніших держав!

"Жовтнем" Г. Шкурупія кінчається літературна частина і починаються студентські виступи. Вони піднесено й широко кажуть про свої враження, але вже за 12-ту годину ночі. В залі несла сидіти через духоту, а крізь одчинені вікна линуть жагучою хвилею п'яні пахощі. То цвітуть липи. Графські колись липи.

Вдень ми оглянули Умань. Білі мури Базилянського кляштору — тепер окружний суд, колишній костюл — тепер церква, брудне, як і за давніх давен, єврейське гето, древня синагога. Це стара Умань. Криваве місце, де розбився дев'ятий вал Коліївщини. Але мирно пече сонце, галасує ряба, розмаїта черга біля хлібної крамниці й важко дивиться з п'єдесталу, що насупроти кляштору, металевий Котовський.

Важко поєднати цей закурений, продохнутий недалеким базаром спокій з пекельним святом Гонти й Залізняка. А це ж тут воно відбувалось, тут кожний крок скроплений кров'ю, тут скрізь, куди не обернись, хижо свистів у повітрі ніж колія.

Стоїть печальна стара синагога і журно крас розпарене повітря тягучий жалібний спів по небіжчику на ближній уличці. Єврейський похорон. Поспішно, мов краденого, несуть небіжчика, запнутого в чорне напинало в одкритій труні. Спинились коло старої синагоги, і знову очайдушний спів переливається в стогони, лемент, крики.

Похорон зник у закруті вуличок і мовчки стоїть похмура, стара синагога.

Були ще в Грековому лісі, що під Уманню. Тут злучився колись загін двірських козаків Гонти з Залізняковими коліями. На роздоріжжі коло лісу стоїть фігура. Кажуть, ніби тут Гонта зарізав своїх покатоличених дітей. Рубають Греків ліс. І вже рідко-де серед дубового молодняка можна натрапити на старі кремезні дуби, що бачили коліїв. Тільки порох на шляху зривається так само, як і колись під копитами гайдамацької кінноти...

Шойно тільки зайшло сонце і починає квітнути бузок вечора. Перед Будинком уже людно. Невелике приміщення ледве може вмістити тих, що завчасу одержали квитки, але є багато ще охочих. Біля входу до залі — сперечаються, просять, щось доводять, але зарадити вже не можна: нема жодного вільного стільця, а крім того позаду, в кінці залі вже стоїть живий, людський мур. Редакторові *Селянської правди*, тов. Іванченкові, що відкриває вечір, потрібно деяких зусиль втихомирити публіку. Коротке вступне слово, і тоді починається наш виступ. Тут не почувується тої безпосередності й широти, як учора в Агротехнікумі. Публіка не зустрічає появу письменника оплесками. Вона нашорошилась і уважно розглядає нас. Це уманські культробітники і партактив.

У нас взагалі ще немає певного контакту між письменником і читачем. Письменник наш не знає, який читач його читає і як він собі сприймає його твори. Український сучасний читач — це нерозгаданий сфінкс. І ось він сидить перед нами. Як він нас приймає? Чого від нас жадає? Хто він? Чи ми доведемо йому, що $2 \times 2 = 4$?

Нема сумніву, що тут є знавці літератури, є сільські наші вчителі, що в царині літератури спинились на різниці між *Плугом* та *Гартом* і нетерпляче чекають ще й досі, чим же кінчиться літдискусія, що розпочав Хвильовий.

Є і скептики. Вони двох гатунків. Перший:

— Та що воно, власне кажучи, за "письменники"? Тепер і пишуть так!.. Ото був Грінченко, Олесь, Винниченко — це я розумію, а ці нові!.. Я нічого не читаю з сучасної літератури — там викрутаси тільки, футуризм і більш нічого!

Другий:

— Чорт его знаєт, вот за этими собраниями, совещаниями да хлебозаготовкой — в газету некогда глянуть, а не то что литературой заниматься. Скажите же: есть, все-таки, что читать в украинской литературе или это так?.. Признаться — я ничего не читал. Ну, конечно, Шевченко или там Винниченко, Франко — это другое дело, но вот — из современных?..

До президії летять одна за одною записки. "Якими чужоземними мовами володіють українські письменники, що приїхали?" — "На якій позиції стоїть Хвильовий?" — "Скажіть щонебудь про уманських письменників-плужан"...

Записки, записки...

Аудиторія запалюється. Вона вже активно реагує на наше кожне слово твору, що летить із сцени. Вона захоплюється, плескає і знову затихає, наслухаючись.

В кожному статечному провінціальному місті в мініятурі відбивається велике місто. Тут теж є свої теоретики *Нової генерації* і свій Зеров. Щоправда, уманський Зеров — здається, навіть кандидат до партії, але це аж ніяк не шкодить йому під час обговорення творів боронити "преемственность" і благодати не відкидати класичну літературу. Він не боїться де треба у своєму виступі закинути "матеріалізм", покладаючись на магічне значення цього слова, і покарати Підмогильного за невитриману ідеологію в *Третій революції*. В уманського Зерова й смаки трохи відмінні від київських: він, наприклад, уподобав чи не найбільше за всіх сучасних прозаїків Івана Ле, але обома ногами він стоїть за грекоримське мистецтво, що його елементи знаходить навіть у Шкурупія. А втім, він додержує певного стилю, і його твердження виходять здебільшого із засад... російської літератури.

Місцевий теоретик "Ліфу", підносячи *Нову Генерацію* на десяте небо, приписує їй такі заслуги, що, я певен, самому Семенкові не снилась і десята доля їх. Проте, це ж зрозуміло: копія дуже часто різниться від оригіналу.

— Та увага, з якою слухали товри наших письменників, свідчить за те, що ми й самі ростемо, щоб зрозуміти ці твори. Будьмо ж учитись і вчитись, щоб опанувати всі здобутки людської думки!

Так сказав після нашого виступу в міському театрі серед комсомолії один юнак. Нас вразили ці прості, нескладні слова. В них ми відчули, що ми не дарма сюди приїхали, що ми не дарма працювали над своїми рукописами. Наші книжки не лежатимуть покладами по книжкових коморах. Ми працюємо не навмання, а на певний попит. Ця молодь, що масою близько 700 душ сиділа перед нами, це невичерпана резерва сталих кадрів споживачів української книги. Яка шкода, що ми виступаємо перед цією трохи екзальтованою аудиторією наостаннє, за три години перед нашим від'їздом! Вона гостро й чуло сприймала кожне наше слово, вона сама переживала те, що переживали колись ми, пишучи свої вірші, оповідання й повісті. Ці три години були справжнім єднанням письменників з їхніми читачами. І тут чи не вперше наш сучасний український письменник міг вільно сказати — це мої читачі, моя аудиторія.

Палкі побажання, подяки, ширі враження наших слухачів, але — як швидко стрілка годинника близиться до дев'ятої години! За двадцять хвилин поїзд рушить на Київ. Ми мусимо перервати вечірку. Автомобіль, розганяючи з бруку флегматичну уманську собачню, мчить до станції. Десь високо над Уманню в сизих просторах несміливо займаються перші зорі. З садів лине пристрасний дух матіюл.

— За моїм підрахунком, — сказав нам на пероні тов. Іванченко, — за ці три дні перед вами пройшла аудиторія близько двох тисяч. Ваш приїзд зробив багато для Умані. Приїздіть неодмінно восени.

Коли рушив поїзд і у вечірній млі стала зникати з очей Умань, я подумав: 2,000 душ, які прийшли слухати українських письменників, це — надто промовиста цифра, щоб не сумніватись, що, справді, і в нас уже в культурній українській царині двічі два виносить чотири. Принаймні, в Умані воно винесло.

ПОСМІШКА

КИЇВСЬКІ ГУМОРЕСКИ (III)

Генріх Шахнович

ОПУДАЛО

Виявляється, кожне місто має своє опудало, але виключно своє власне.

Узяв я в Москві таксівку, кажу:

— До опудала.

Хитнув головою — зрозумів.

І підвіз до пам'ятника Карлові Марксу.

Але я не москвич — я киянин.

В нас, якщо замовляєш опудало, одержуєш пам'ятник Іллічеві. Зупинився геній революції на чорній каменюці, а сам витриманий в рожевому кольорі.

А без нього — аж ніяк не обійтися. Особливо на бульварі імені Т. Шевченка. (На доповнення до вулиці Леніна, площі Ленінського комсомолу, Ленінського району, заводу "Ленінська кузня", музею В. І. Леніна. І весь цей достаток — в одному місті. Комплект).

Вождь ще сповнений невтрачених надій, бо помер вчасно — в розпал НЕПу.

А зараз вистоює, спрямувавши жадібно порожній погляд в бік Басарабського колгоспного ринку. А ринок — критий...

Чи не вкрилося дещо від...

Чи не привезли трудові колгоспники дефіцитного продовольства: м'яса, риби, картоплі?

Не привезли...

Нема.

І стоїть вождь, нудиться, чекає. З простягнутою рукою. А на кого? На підкуркульників — вони, може, чогось підкинуть? Таж ні. Ліквідували як клясу.

Ось і доводиться роками вистоювати з витягнутою, тобто, даруйте, з простягнутою рукою.

Так само, як ми всі.

НЕПТУН

Хочете — вірте, хочете — ні, але присягаюся: ви й не здогадуєтеся, хто такий Нептун.

Якщо ви легковажно гадаєте, що Нептун — це від латинського

слова Neptunus (у староримській мітології — бог морів), то ви дуже помиляєтеся.

Нептун — український націоналіст.

Був колись у Львові рибний ринок. Проте, він і тепер існує. Нема лише риби (бо китайці з'їли).

Біля входу на ринок стояв Нептун. У руці морський бог тримав тризубець. Так бож йому належить...

— Від кого це йому належить? — тихо запитали з Москви.

— Від мітології, — ще тихше відповіли зі Львова.

— Скасувати мітологію!

Скасували.

Відкусили тризуб.

Залишився самий кийок.

І стоїть обскубаний Нептун на посаді російського будочника — з кийком-калатачкою.

Кажуть, сам Нептун не був присутній, коли ухвалювали цей історичний указ.

І розумно діяв!

Бо репресували б.

Без посмертної реабілітації.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

Дитиняк, Марія. **УКРАЇНСЬКІ КОМПОЗИТОРИ**. Біо-бібліографічний довідник. Едмонтон, Алберта: Канадський інститут українських студій, Албертський університет, 1986.

Неймовірно, але факт: це є, якщо не помиляюсь, перша в історії публікація подібного роду! Всупереч тому, що українська музика (народна та професійна) здавна, вже багато століть, відома поза межами України й здобула всеєвропейську славу, ні в УРСР, ні в українській діаспорі досі не бачив світа ні довідник, ані словник, присвячений українським композиторам (подібно до наявних словників польських, румунських, угорських, німецьких і багатьох інших, мабуть, навіть албанських композиторів). Хочу нагадати, що до одного з перших музичних словників, виданого 1812 р. в Ляйпцігу, — «*Neue Historisch-Biographische Lexicon der Tonkünstler*» Ернста-Людвіга Гербера занесено лише двох композиторів тогочасної Російської імперії — Дмитра Бортнянського та Івана Ходашкіна — обидвох українців за національністю...

Ось чому ми вдячні Марії Дитиняк за зроблену нею, з глибоким знанням справи, працю. В її довідник занесено короткі (інколи навіть надто короткі) відомості, якщо не про всіх, то про дуже велику кількість українських композиторів — від 17-18 ст. (Микола Дилецький, Григорій Сковорода) і аж до композиторів сучасної України та української діаспори. Кожне гасло, в 160-сторінковому довіднику вміщує важливіші біографічні відомості, а також дані про творчість. Вони розміщені за жанрами — опери, симфонічні, камерні твори, музика до театру та кінофільмів, пісні тощо. В багатьох гаслах є розділ "література", дякуючи якому допитливий читач зможе мати додаткову інформацію про творчість того чи іншого українського композитора.

Серед позитивів довідника — об'єктивність, відсутність вузьких, так би мовити місницьких упереджень, що відбивається й у тому, що тут знайшли гідне місце гасла не тільки про композиторів — українців за національністю, але й інших — росіян, поляків, євреїв — ясна річ, тих, що зробили внесок у скарбницю української музичної культури.

Марія Дитиняк має рацію, коли дає вірогідні біографічні дані про композиторів навіть у тих випадках, коли деякі з них викличуть, імовірно, "негативні емоції" читача: скажімо, про самогубство видатного музики передклясичної доби Максима Березовського в Петербурзі в березні 1777 р., або про трагічну смерть — уже в наші дні — автора популярних пісень "Червона

рута", "Водограй", "Ласкаво просимо" та багатьох інших Володимира Івасюка, в околицях Львова, у травні 1979 р.

Але, напрошується питання, чому не сказано про такі важливі сторінки біографії, як загибель композитора та музиколога Бориса Кудрика в радянських концтаборах, очевидно, 1950 р.? Або про те, що інший видатний львівський композитор — Василь Барвінський — "провів" недобрий десяток років на "островах" ГУЛагу?

Я розумію: авторка довідника прагнула дотриматися, цілком схвальної, наукової незворушності, запобігати втручанню в політичні сфери... Алеж "із пісні слова не викинеш". Якщо не ми розповімо про трагічну долю багатьох талановитих музик, що жили й досі живуть в Російській імперії (самогубство, смерть за нез'ясованих обставин, переслідування, цькування), тоді хто про це розповість нашим нащадкам? Адже такі "деталі" геть-чисто викорчувано з радянських публікацій, як то кажуть, "наче корова язиком злизала".

Подекуди інформація в довіднику неповна (навіть там, де її можна було роздобути без зусиль). Приміром, про видатного сучасного диригента та композитора, українця за походженням, Ігоря Маркевича, про котрого існує велика література, в тому числі його мемуари, видані 1982 р. До речі, цього музику в довіднику названо *Марковичем*; таке, щоправда, було прізвище його предків. Але вже в 19 ст. члени цієї славетної сім'ї мистців стали називати себе *Маркевичами*, і так само називав себе Ігор Борисович, який помер 1983 р. (факт, на жаль, не відображений в довіднику).

Як відомо, однією з умов довідника (як і інших праць подібного жанру) є уніфікація, а це значить, що всі композитори — як видатні, так і "рядові" — тут мають, так би мовити, однакові права. Авторка не завжди дотримується цього принципу. Скажімо, інколи наведено детальні дати (день, місяць) народження та смерті композиторів, а деколи — лише рік. В певних гаслах є розділ "література" (це, в суті, бібліографія), в інших — немає.

Мало б бути, на нашу думку, набагато кращим зовнішнє "вбрання" книжки. Відома справа — бюджет, фінансові труднощі, економія коштів... Алеж шкода, що таку корисну працю оформлено не так, як читач, для котрого її призначено, любить.

Проте... поспішаю, з повною переконаністю, повернутися до того, що я щойно сказав: довідник *Українські композитори* Марії Дитиняк — дуже цінний "почин" в галузі українського музикознавства. До цього довідника — доки побачить світ інший, досконаліший — звертатимуться, з користю для себе, науковці, меломани й усі ті, що цікавляться питаннями української музики.

Єрусалим

Яків Сорочер

МАТЕРІАЛИ З ЧЕРВНЕВОГО ПЛЕНУМУ (1987)

СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

(Виступи Дмитра Павличка і Івана Драча
в справі української мови і культури)

Інтернаціоналістська служба літератури закладена в самій суті мистецтва як об'єднувального духовного явища, в самій природі творчості як людинопізнавального, людинозвеличувального, завжди гуманного діяння. [...]

Ідея вселюдського братерства зародилася в біблійній давнині як протест проти вищості «вибраного богом» одного народу, проповідуваної первісними, сказати б, шовіністично-націоналістичними релігіями. Із християнської оболонки, в якій вона, ніби воїтелька в панцирі, завоювала Римську імперію, та ідея перейшла в різні сміливі світські вчення і мрії. Вона розпалювала буржуазні революції, але її завжди зраджували вчорашні поборники й друзі, духовні отці, королі й промислові магнати, об'єднані матеріальними класовими устремліннями. Однак вона не вмирала, а розвивалася й міцніла, та, на жаль, разом із своїми зятими ворогами — шовінізмом і націоналізмом. Оскільки доля нашого народу в час його формування як нації і потім довгі століття була недержавною, силоміць підданчою, трагічною, то й українська література — зрозуміло, не вся, а передова й народна — була особливо чутливою до тієї невмирущої ідеї. [...]

Але було б найбільшою помилкою думати, що радянський інтернаціоналізм позбавлений класового змісту, що братерство наших народів будується на одному лише бажанні розквіту національних мов і культур. Велика Вітчизняна війна показала, що дружба націй нашої країни живиться комуністичними ідеями, що об'єднання народів, виплекане Ленініним, не втратило і ніколи не втратить ні свого соціального духу, ні своєї вищої, загальнолюдської інтернаціоналістської ролі й мети. Німецький фашизм, головним лозунгом якого стояло: "Ein Reich, ein Volk, ein Führer", тобто "одна держава, один народ, один фюрер", фашизм, який ніцшеанську ідею

Друкуємо без змін з незначними скороченнями текст з виступів Дмитра Павличка і Івана Драча на червневому пленумі (1987) Спілки письменників України та "Постанову" цього пленуму (*Літературна Україна*, 9 липня 1987). У переддруках з радянської преси зберігаємо правопис оригіналів. — Ред.

надлюдини обернув на доктрину арійської наднації, був розгромлений, і перемога над ним — це насамперед перемога національної рівноправності, яку радянським народам принесла Жовтнева революція.

Та на різних етапах історії нашого суспільства з'являлися теоретика і, на жаль, дуже впливові практики, які дружбу радянських народів розглядали тільки крізь окуляр хатнього, вузького патріотизму, виключаючи її з найдорожчих і, може, найбільших завоювань Жовтня у світовому масштабі, зводячи її до внутрішніх економічних розрахунків, які, пушені в рух, ніби незримий, але страшний прес, почали витискати з народного життя найважливіший фермент — національну мову. [...]

Що й казати, сучасна українська художня письменність, критика, літературознавча наука, творчість перекладачів, лексикографія і т. д., і т. д. — все це грандіозні досягнення радянської культури взагалі, все це має світовий розголос і непроминальні цінності. Однак, якщо сьогодні не звернемо уваги на втрати, недоліки і просто-таки на загрозливі щодо самого існування української мови процеси в нашому національному бутті, ми завтра опинимось у становищі попів-атеїстів, які проповідують щасливе загробне життя, знаючи, що його немає. А наше майбутнє — діти. От я й хотів би детальніше спинитись на питанні, чи є нині і чи будуть завтра у нас читачі, молоді громадяни, одержимі не космополітичною псевдодуховністю, а безсмертною ідеєю міжнаціонального братерства.

За мовою викладання школи в нашій республіці діляться на три групи: українські, російські і змішані, тобто двомовні, які, однак, як правило, на практиці є російськими школами. Але якщо вони існують, ми повинні брати їх до уваги. Отже, скористаємося даними, що їх склала Комісія зв'язку Спілки письменників України з навчальними закладами, про кількість різнонаціональних шкіл в УРСР на сьогодні. Ці статистичні дані, можливо, розбігаються з відповідними цифрами Міністерства освіти УРСР, але та розбіжність не може бути значною і суті справи не змінить. Візьмемо лише обласні центри й столицю, хоч у великих, але не обласних містах України, становище так само катастрофічне. У Вінниці — українських шкіл 10, російських 21, змішаних шкіл немає; у Донецьку — українських шкіл немає, російських 146, змішаних немає; у Ворошиловграді українських шкіл немає, російських 60, змішана — 1; у Дніпропетровську — українських шкіл 9, російських 125, змішаних 6; у Житомирі — українських шкіл 14, російських 16, змішана 1; в Ужгороді — українських шкіл 12, російських 5, змішаних 2; в Запоріжжі — українських шкіл 1, російських 95, змішаних 5; в Івано-Франківську — українських шкіл 18, російських 6, змішаних 2; в Кіровограді — українських шкіл 4, російських 17,

змішаних 11; у Сімферополі — українських шкіл немає, російських 33, змішаних немає; у Львові — українських шкіл 66, російських 26, змішаних 11; у Миколаєві — українських шкіл немає, російських 51, змішаних шкіл 5; в Одесі — українських шкіл 3, російських 90, змішаних 7; у Полтаві — українських шкіл 19, російських 16, змішаних немає; у Ровно — українських шкіл 15, російських 9, змішаних немає; в Сумах — українських шкіл 3, російських 20, змішаних немає; в Тернополі — українських шкіл 20, російських 3, змішаних немає, в Харкові — українських шкіл 2, російських 156, змішаних 3; у Херсоні — українських шкіл 5, російських 49, змішана 1; у Хмельницькому — українських шкіл 9, російських 17, змішаних 2; у Черкасах — українських шкіл 5, російських 19, змішаних 7; у Чернівцях — українських шкіл 15, російських 23, змішаних немає; у Чернігові — українських шкіл немає (за іншими даними — 2), російських 24, змішаних 6; у Києві — українських шкіл 34, російських 152, змішаних 88.

Тут насамперед потрібно зауважити, що одна-дві-три українські школи, якими сьогодні ще можуть похвалитися Суми, Одеса, Чернігів, Запоріжжя і т. д., — це переважно школи далеких околиць, сільських місцевостей, які включені в межу міста, але мають свій власний, ще хліборобський клімат.

Найпростіший арифметичний аналіз цих даних показує, що в обласних центрах і столиці України разом українських і змішаних українсько-російських шкіл 28, а російських — 72 проценти. Якщо ж реально взяти й дорахувати змішані школи до російських, бо такими вони є на практиці, а офіційно такими стануть завтра, то виходить, що українських шкіл у головних містах республіки 16, а російських — 84 проценти. Можуть сказати, що дана статистика відбиває національний склад обласних центрів і столиці України, що, наприклад, у тих містах, де немає зовсім або є дуже мало українських шкіл, кількісно переважають росіяни. Що ж, подивимося у видання ЦСУ СРСР. *Численность и состав населения СССР по данным Всесоюзной переписи населения 1979 г.* (Москва, *Финансы и статистика*, 1984 г.). З'ясуємо, що на Україні живе 49.609.333 душ населення, з того 36.488.951 українці, 10.471.602 росіяни, решта, порівняно невелике число, інші народи. За згаданим переписом, половина росіян на Україні, точніше, 5.218.014 чоловік, своєю рідною мовою назвали українську мову. Явище цікаве й загадкове, бо ж, мабуть, серед тих людей є росіяни, які з діда-прадіда живуть на Україні, а є й українці, які назвалися росіянами, та не зважилися сказати, що їхньою материнською мовою є мова російська. Та нас цікавить інше: скільки людей на Україні вважає українську мову рідною. Отже — 43.885.938 чоловік. Це число варто запам'ятати, бо воно має таємничу властивість — як тільки

воно зростає, починають падати тиражі українських літературних журналів, *Літературної України*, передплатних і взагалі книжкових видань.

Та повернемося до шкіл. У нас є тільки одна область, де росіяни живе більше, ніж українців (Кримська), у всіх же інших областях і в обласних центрах переважають українці, не набагато в Донбасі, але набагато в усіх інших містах як придніпровських, так і чорноморських, як у Миколаєві, так і в Черкасах, не кажучи вже про Чернігів або Чернівці. Отже, наведена вище статистика відбиває, крім усього іншого, той факт, що переважна більшість українських людей в обласних центрах і в столиці УРСР навчається в школах з російською мовою.

Звичайно, це результат дії закону про те, що батьки мають право вибирати мову навчання для своїх дітей, так ніби самим народженням дитина вже не вибирає материнської мови, ні Вітчизни. Правильно сказав Олесь Гончар, що закон цей — лицемірний і антидемократичний. Взявши нібито під захист усі нації, цей закон діє лише в одному напрямі. За 27 років його активного діяння позникали українські школи з багатьох міст України і, якщо він діятиме далі, зникнуть із містечок і сіл, і залишаться хіба що, як же болісно мені це сказати, на канадській землі.

З недавнього часу в Канаді організовано десятки державних (не приватних, а державних!), щоправда, початкових шкіл з українською мовою викладання. В них охоче вчаться не тільки діти канадців українського походження, а й діти англійських канадців. Вважається, що англійську мову вони знають із повсякденного користування, а знання української дасть їм вихід у великий слов'янський світ. Одначе на канадський приклад не можна послатися як на приклад вільного вибору батьками національних шкіл, бо в Манітобі, Альберті чи в Британській Колумбії українська мова — це іноземна мова, і, отже, українські школи в Канаді можуть прирівнюватися до наших, де викладання здійснюється англійською мовою.

А закон, який діє в нас, по суті, унеможливорює вивчення рідної мови. Власне, право вибирати скільну мову для своїх дітей і знадобилося лише для того, щоб тією мовою могла стати не рідна. Під це право підводиться солідна агітаційна база. Не дивно, що ним саме в такому офіційно бажаному дусі користуються, наприклад, болгарські райони на півдні України, наші земляки, які живуть на Кубані, в Казахстані, на Далекому Сході і т. п. А чому? Та ж зовсім ясно — за тим законом стоять обставини життя, а ті обставини так організовані, що потреби в тій чи тій національній мові уже немає.

Критикуючи цей закон, дехто ладен звинувачувати батьків,

несправедливо називати їх міщанами й перевертнями, зовсім не вдумуючись у те, що двомовна атмосфера, в якій живе український народ і яку ми прагнемо зберегти, двомовна культура нашого життя, нашої праці, нашого побуту перестає бути двомовною і робиться буквально на кожному кроці одномовною, тобто російською. І робиться не «руками Москви», як сказали б і кажуть наші противники, а руками нашого всіх рівнів, усіх служб і професій республіканського апарату, де переважна більшість українців, але вихованих не на культурі інтернаціоналізму, а на байдужості до рідної мови, на безграмотному суржику і на боязні, що любов до материнської мови може сприйнятись — а це в нас було! — як ознака націоналізму. Такий стан речей мав утривалити проект недавно обговорюваного статуту середньої загальноосвітньої школи в нашій країні.

Стривожена цим, Комісія зв'язку СПУ з навчальними закладами написала листа до Президії Верховної Ради УРСР. Я хотів би вам викласти зміст цього документа, оскільки в ньому, на мій погляд, запропоновано важливі й конструктивні заходи для радикальної зміни становища.

У листі сказано, що український радянський народ за свою 70-літню соціалістичну історію досяг великих успіхів у своєму соціально-економічному і культурному розвитку. Це засвідчує, зокрема, міжнародний авторитет сучасної української радянської літератури, відомої як у всіх братніх республіках СРСР, так і за межами нашої країни. Так, за останні два десятиліття твори українських письменників видані різними мовами у всіх країнах світу (всього понад 300 видань). Високий рівень розвитку української мови і літератури підтверджений рядом таких фундаментальних видань, як повне зібрання творів В. І. Леніна українською мовою, Українська Радянська Енциклопедія у 12-ти томах, Тлумачний словник української мови в 11-ти томах, зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, творів М. Рильського у 20-ти томах, повне зібрання творів Шекспіра українською мовою в 6-ти томах, Енциклопедія кібернетики українською мовою у 2-х томах та ін.

Великі успіхи в культурному житті республіки, — говориться в листі, — стали можливими завдяки ленінській національній політиці нашої партії, духовному взаємозбагаченню радянських народів. Напередодні 70-річчя Великого Жовтня ми особливо глибоко відчуваємо, що пореволюційний період — це якісно новий і винятково життєдайний етап в історії українського народу.

Тим більше прикро, що в запропонованому для обговорення громадськістю проекті Статуту середньої загальноосвітньої школи повторюється на перший погляд демократичне положення, яке, однак, по суті, узаконює ігнорування в школах республіки

української мови. Йдеться про четвертий параграф проекту Статуту, де записано: "Батьки, чи особи, що їх заміняють, мають право вибирати для дітей за бажанням школу з відповідною мовою навчання".

Це правило, що існує вже 27 років і на практиці призвело до занедбання вивчення національної мови у середній та вишій школах нашої республіки, базується на статті 26 Закону Української РСР про народну освіту, де записано: "Батьки або особи, що їх заміняють, мають право вибирати для дітей за бажанням школу з відповідною мовою навчання".

Застосування процитованих пунктів з проекту Статуту і Закону призвело до шкідливого протиставлення української та російської мов, до виникнення явищ, принципово чужих інтернаціоналістському духові радянського життя. В результаті різко зменшилася кількість шкіл з українською мовою навчання, є ряд обласних центрів, де майже нема українських шкіл, склалася ненормальна ситуація, за якої мережа навчальних закладів рідною мовою і віддалено не відповідає національному складові населення.

Вважаємо, — пишеться в листі, — що згаданий параграф у проекті Статуту та стаття Закону, яка служить йому юридичною підставою, не тільки не враховують потреби державної відповідальності за розвиток мов, а й спрямовують розв'язання мовних питань у русло стихійності. Не бажанням батьків, а державним підходом, в основі якого лежить турбота про всебічний розвиток культури всіх націй і народностей, має визначатися кількість навчальних закладів з тією чи тією мовою викладання, в залежності від національного складу населення даної території.

Ось чому замість положення, процитованого в 4-му параграфі проекту Статуту, пропонуємо записати: "Мову навчання визначає Міністерство освіти союзної республіки відповідно до національного складу населення того чи іншого регіону в республіці". Пропонуємо у встановленому порядку внести відповідні зміни і до Закону Української РСР про народну освіту.

Суперечить ленінській національній політиці і дивна практика, яка набула поширення на Україні, — звільняти учнів від вивчення української мови та літератури в школах з російською мовою викладання. Абсурдність таких звільнень тим очевидніша, що правом звільнитися від вивчення української мови часто користуються самі ж українці. Отже, учень не може бути звільненим від вивчення математики чи іноземної мови, але може бути звільнений від мови корінного населення республіки, і дуже часто від своєї рідної мови. Такого національного нігілізму не може допустити жоден цивілізований народ.

Далі в листі сказано, що на уроках української мови сидять

«звільнені» від вивчення цього предмета і «незвільнені». Між ними виникає розмежування на національній основі, і це знову ж веде до протиставлення української і російської мов, розвалює трудову дисципліну в класі, завдає непоправної шкоди інтернаціональному вихованню підростаючого покоління.

Вважаємо, що на Україні, як і в Білорусії, порушення питання про можливість звільнень від вивчення національної мови особливо недоречне ще й тому, що воно суперечить духові спільного походження та вікової дружби трьох народів — російського, українського та білоруського: йдеться про вивчення мов, які разом з російською розвинулися з одного історичного кореня.

Тому до восьмого параграфу проекту Статуту пропонуємо додати новий (сьомий) абзац: "З метою патріотичного та інтернаціонального виховання учнів у школах з російською мовою викладання в союзних та автономних республіках як обов'язкові предмети вивчаються мова, література та історія даної республіки".

Ми переконані, — пишеться в листі, — що "запропоновані вище зміни до проекту Статуту середньої загальноосвітньої школи відповідають настановам XXVII з'їзду КПРС та січневого (1987 р.) Пленуму ЦК КПРС, взагалі завданням ідеологічної роботи на сучасному етапі. Наше занепокоєння обумовлене насамперед турботою про дальший розвиток і збагачення національної культури, про політичний авторитет російської мови як мови міжнародної, про зміцнення ленінського братерства народів нашої Батьківщини".

Лист за дорученням президії правління СПУ підписали Ю. Мушкетик, Б. Олійник, Д. Павличко. Хочу доповісти, що цей документ знайшов підтримку в тих, до кого адресований, хоч письмової відповіді ще й немає. Будемо сподіватися, що Статут середньої загальноосвітньої школи, який тепер наново укладається спеціалістами, передасть справу радянської народної освіти в руки держави, застосує вимоги Леніна до організації шкільної справи. А Володимир Ілліч, як відомо, завжди наполягав на тому, що школа не повинна дрібнитися на національні класи і завжди повинна бути підпорядкована волі суспільства, а не окремих його представників.

"Демократична держава, — писав Ленін у статті «До питання про національну політику», — безумовно повинна визнати повну свободу рідних мов і відкинути всякі привілеї однієї з мов. Демократична держава не допустить придушення, майоризування ні єдиної національності іншою ні в одній області, ні в одній галузі громадських справ". [...]

У *Критичних замітках з національного питання* (1914 р.) Ленін писав: "Національна справа — спочатку, пролетарська — потім, кажуть буржуазні націоналісти і пп. Юркевичі, Донцови й т. п. горемарксиста за ними. Пролетарська справа — насамперед, кажемо

ми, бо вона забезпечує не тільки тривалі, корінні інтереси праці й інтереси людства, а й інтереси демократії, а без демократії немислима ні автономна, ні незалежна Україна”.

Діалектична залежність національної свободи від соціальної рівноправності й загальної демократії — це головне положення в ленінській науці боротьби за будь-яку вільну народність чи республіку. Ця теоретична ленінська засада відповідає духові української класичної літератури. “Головну увагу клав я завжди на здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі й національні права”, — говорив Іван Франко про себе, та ми знаємо, що так можна сказати про всіх передових дореволюційних українських письменників. [...]

Та саме тут, на звитяжному рубежі, Ленін хвилюється й переживає за успіх своєї національної програми, саме тепер він пише одну з найгеніальніших своїх праць *До питання про національності або про “автономізацію”*. Чому з такою запеклістю ганьбить він “великодержавних держиморд” і “обрусілих інородців”, які проникли в радянські органи з царського апарату і “завжди пересолоють щодо російського настрою”, чому закликає створювати кодекс, тобто закони й правила в обороні національних мов, чому прискіпливо аналізує все і всьому хоче надати гласності, що може, бодай на йоту, дискредитувати багатонаціональну соціалістичну державу? Ленін відповідає на це питання: “Завтрашній день у всесвітній історії буде саме таким днем, коли остаточно прокинуться пробуджені пригноблені імперіалізмом народи і коли почнеться рішучий довгий і тяжкий бій за їх визволення”.

Історична ситуація кінця ХХ століття — це і є безпомилково пророкований Леніним день. Сьогодні ми бачимо, як бурхливо діє зворотний зв’язок національного з інтернаціоналістським, як “корінні інтереси праці й інтереси людства” переплелися з національно-визвольними рухами. Для країн, що порвали кайдани колоніалізму, для десятків і сотень націй, народностей, племен, мов і діалектів Азії та Африки, для індіанців Америки, для переслідуваних апартеїдом негрів і негрів Гарлема нема нічого принадливішого, як радянський приклад розв’язання національного питання. Чи треба довго розводитися про те, які практичні висновки ми повинні робити з цього незаперечного явища?

Не знаю точно, скільки, але думаю, кілька тисяч студентів з Африки й арабського світу вчать у вищих навчальних закладах України. І замість того, щоб якнайчастіше показувати їм наукові й педагогічні досягнення української мови, щоб пропагувати ленінську національну політику на практиці, в дії, ми задля них перевели на російську мову десятки факультетів і вузів, цілком

звільнили наших гостей від природного потягу виробляти в собі почуття прихильності й симпатії до землі, на якій проходить їхня молодість. Не менше іноземців, ніж у нас, вчиться, скажімо, в Болгарії чи в Чехословаччині, але всюди вони здобувають освіту мовою народу, серед якого живуть, їм і на думку не спадає відмовлятися, наприклад, від вивчення словацької мови на тій підставі, що нею розмовляє всього чотири мільйони, бо ж самі вони — представники чисельно невеликих народів і вже в силу тільки цього факту прагнуть національної рівноправності.

А чи не могли б ми створити на Україні спеціальний університет для іноземних студентів, у якому вони здобували б освіту і російською, і українською мовами, спеціальний заклад, який звільнив би наші вузи від запровадження в них російської мови на тій підставі, що нам треба готувати спеціалістів для закордону?

"Підстав" і "приводів" для того, щоб українська мова втрачала дедалі більше сфер для свого вжитку, щоб була витіснена з життя й стала викопним експонатом, ревнителі музейного інтернаціоналізму придумують і винаходять дуже багато. Чим не підстава — зайве навантаження, зайва мова. Раніше треба було складати вступні іспити у вузи України з двох мов, української та російської, тепер — одна зайва. Чим не підстава — нема підручників. У 20-х роках видавалися для технічних вузів та училищ, для медичних інститутів і т. п. підручники українською мовою. Чому тепер не видаються? Вони є, і в немалій кількості. Ось тільки я знаю, наприклад, два *Словники технічної термінології* — один Дарморосів М. і Л. (Київ, 1926), другий — І. Шолудька та Т. Садовського (Київ, 1928). Чому не перевидати? Чому взагалі виявляти винахідливість лише в одному дусі — як перевести, скажімо, київський двомовний театр юного глядача на одну мову, причому ясно, на яку. Та дуже ж просто — набрати в Київський же театральний інститут російську групу студентів, майбутніх артистів цього театру. До речі, театрів юного глядача на Україні вісім. Шість російських, один український (у Львові) і один двомовний, київський.

Є в нас, певна річ, прекрасні, героїчні вчителі — викладачі української мови та літератури. Треба, щоб ми знали їх, щоб писали про них, щоб усім народом шанували їхню благородну працю. Ми чули їх з трибуни учительського з'їзду і раділи їхніми успіхами. Та мусимо визнати, що, на жаль, становище вчителя-українця дуже складне й важке. Ось читаю ту ж таки вже цитовану Леонідом Новиченком миколаївську молодіжну газету *Ленінське плем'я* за 26.III.1987 року: "Перший урок її приголомшив. Перекреслив усе. Пусті, байдужі очі старшокласників. Клас зустрів «новеньку» вчительку зневагою і презирством. Бо вона — викладач української мови та літератури... Спочатку Наталія Сергіївна вірила, що розбі'є цю

стіну байдужості. Завдяки безсмертним творам Шевченка, Франка, Гончара. Та коло почало звужуватися. Зневагу до української мови й літератури відчула і з боку батьків, навіть з боку вчителів. Адміністрація ставилася до вчителя української мови та літератури як до другосортного спеціаліста. В такому становищі Наталія Сергіївна вистояла два роки. І назавжди залишила викладання Шевченка, Франка, Гончара...”.

Для мови все має значення: зібране в багатьох томах лексичне багатство, написані нею книжки, трактати, де аналізуються різні стилі й діалекти, вивчення всіх її пластів і т. д., і т. п., але все це мізерія, якщо мова перестає звучати. Оті сколихи повітря в устах народу, оті в буквальному розумінні видихнуті слова й думки, мелодії та почування — ось що найдорожче для кожної мови, ось що посвідчує, що народ має душу і свою індивідуальність. Пług, яким не орють, іржавіє, мова, якою не говорять, гине.

Що ж потрібно нашій мові, щоб вона могла широко й спокійно дихати, розвиватися й жити поруч зі своєю сестрою справді як із рідною, щоб вона як художня письменність не віддалялася від живого мовлення, а функціонувала як єдиний процес, в якому слово писане й мовлене одне одного збагачує й відшліфовує, щоб, зрештою, бути могутнім засобом духовного виховання? Українській мові потрібен конституційний захист. Вона повинна набути, як грузинська, вірменська та азербайджанська, статусу державної мови в УРСР. Та цього буде, безперечно, замало. Кажучи словами Леніна, “треба запровадити найсуворіші правила відносно вживання” української мови в нашій республіці, і, знов кажучи словами Леніна, “тут потрібен буде детальний кодекс”, який має визначити конкретно сфери життя, де користування українською мовою стало б обов’язковим. Можуть сказати, що статтями такого кодексу будуть порушені права людини, тепер модно говорити про ці права. Та я вважаю, що нема вищого права на світі, як право народу на життя.

Нешодавно мені довелося побувати в одному глибинному селі центральної України на святі Перемоги. Біля меморіалу, де горить вічний вогонь, де на граніті викувані імена полеглих односельців, виступали перед народом українською мовою їхні посивілі товариші, фронтовики, брати і сини. А потім взяли слово піонери, внуки й правнуки. Зі шпаргалок російською мовою, стертими, бюрократично-холодними фразами зверталися вони до своїх дідів і прадідів з подякою за щасливе дитинство. Чому так? — питаюся. Такий сценарій затверджено в райкомі партії, — відповідають. А чи затвердили б цей сценарій ті, хто віддав своє життя в битві з фашистами, між іншим, і за те, щоб їхні правнуки розмовляли рідною мовою? Хіба люди, які пишуть і затверджують такі сценарії,

не позбавлені не те що національної гордості, інтернаціоналістського світогляду, а найпримітивнішого морального почуття? Хіба можуть вони називатися комуністами та ще й працювати в райкомі партії, хіба не виховують вони під гаслами фальшивої любови до російської мови безбатченків, якими поробилися самі, а що більше, чи не вони є збудниками шовіністичних і націоналістичних мікробів у нашому житті? [...]

"Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т. д.) протягом віків придушувалася царизмом і експлуататорськими класами Росії, ЦК РКП ставить в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури". Ось чого вимагав Володимир Ілліч 1919 року. Ця настанова не застаріла. Навпаки, зважаючи на складні, несприятливі обставини, в яких опинилася українська мова через волюнтаристські перекинуття ленінської національної політики, ця вказівка набирає актуальності, вона звернута до нас, до письменників, до комуністів, до партії як до могутньої і випробуваної керівної сили нашого ладу. Нема сумніву, що ми вирівнюємо дорогу, на якій самі поробили вибоїни і діри, дорогу, що потрібна не лише нам чи нашим нащадкам, а й багатьом народам, усьому світові. Ми віримо в свою демократичну, комуністичну і національну будущину, сценарій якої писав і затверджував Ленін.

Дмитро Павличко

Як засвідчено в доповіді, останніх 15-20 літ, в період стагнації і застою багатьох сфер суспільного життя, не все ж було так безрадісно і сіро. Думаю, що ми можемо пишатися, що саме на нашому національному ґрунті виріс особливий тип з інтернаціональною начинкою або ж, точніше кажучи, з інтернаціональним камуфляжем, імення йому — український чиновник, прізвище йому ще Шевченком дано, і зветься він Кирпогнучкошиєнков. Саме завдяки його старанням так виполото рідну ниву, що справді-таки лише дивом якимось можуть з'явитися *Собор* та *Маруся Чурай*. А чиновництво доморошеного штибу пильно додивляється, щоб перебудова була лише перебудовою кабінетів, а не дай боже була наповнена будівничою суттю, а чиновництво пильно дослухається, щоб Гласність та, крий боже, не була голосною (або, як охрестили наші критики, була гласністю волаючого в пустелі), а щодо прискорення, як каже Кирпогнучкошиєнков, тупцюйте собі на місці, аж до чергового ордена тупцюйте... Є такі спортивні велосипеди-тренажери, міцно вони стоять

на залізних стояках, а ти налягаєш на педалі, женеш з усієї сили, де сів, там і встав, зате яка ілюзія прискорення.

Поетичне кіно, яке вже здобувалося на світову славу, спаплюжено. Театр, яким свого часу захоплювались Толстой і Чехов, у багатьох випадках доведено до такого рівня, що й рідних курей соромимося. Українській літературі теж завдано відчутних ударів. Зате ой якої інтернаціональної слави зажив національний український чиновник. Чи не про його здібності, чи не про його особливі професійні вдатності свого часу казав великий турецький поет-комуніст Назим Хікмет: "Коли в Москві стрижуть нігті, то в Києві ріжуть пальці". Од запопадливості, додаємо ми, в кого пальці ще досі болять. Отож слава українському чиновнику — найбільш досконалому фруктові-продуктові останнього двадцятиліття! Та дідько з ним, з тим Вічним чиновником. Сьогодні він один, завтра буде інший.

Та найгірше те, що він і в наші душі поселяється, сіє зневіру, апатію, намагається і нас переконати в тому, що саме суть перебудови — суть чисто косметична! І ніяка не революційна!

Давайте йому спільно не повіримо! Давайте повіримо, що розлоге море проблем ми зуміємо подалати нашими спільними зусиллями — курс нашої спільної справи партійний, засоби нашої роботи морально чисті і чесні. Адже коли ми кинемося в оце безмежжя роботи без віри в її подолання, дуже мало нам доведеться досягати... Без справжньої віри діло стоїть...

А обшир роботи справді-таки грандіозний. Зараз усім зрозуміло, а чи нам так видається, що справжнім інтернаціоналістом не можна бути без розвиненого почуття своєї національної гідності. Звичайно, треба боротися проти того четвертого пункту в проєкті шкільного статуту, який спирається на закон: "Батьки чи особи, що їх замінюють, мають право вибирати для дітей за бажанням школу з відповідною мовою навчання"... Питається, яку школу можуть вибирати батьки в Чернігові чи Донецьку, в Запоріжжі чи Ворошиловграді, де кількість українських шкіл доведена до символічної національної одиниці або до інтернаціонального нуля?!

Та захвилювалось народне море, яке підтримує суть новітніх процесів, спонуканих добою перебудови. Хіба не про це йдеться в багатьох листах, звернених до письменників; у листах, де самий біль. Ось уривок з одного такого листа: "У нас розвелася партійна й виробнича (чи як її назвати) аристократія, яка, як колись російське дворянство не визнавало рідної російської мови, не визнає зараз своєї рідної української. Досить Омелькові «вибитися в люди», як уже від нього не почує рідного слова й рідна мати..."

Коли ми чуємо від наших керівників усіх рангів, від керівників народного господарства і громадського життя українську мову?

Дуже й дуже рідко! Не прийнято? Чому? Адже у нас Українська Радянська Соціалістична Республіка, за яку тільки у Великій Вітчизняній війні віддали життя 20 мільйонів радянських людей, в тому числі 7 мільйонів українців!

Отож, як свідчить лист читача, народне око дивиться в саму глибину, народне слово вбирає саму суть і означає її.

У нас втрачають, на жаль, свій первісний глибокий зміст такі прекрасні слова, як «інтернаціоналізм», «рівноправність», «дружба народів». Що то за мости дружби, якщо рух на них односторонній? Що ж то за інтернаціоналізм, коли не встигнеш заїкнутись про щось українське, як ти вже націоналіст? Треба посилювати боротьбу і проти тупого націоналізму і не менш тупого великодержавного шовінізму. А то ми боремося тільки з націоналізмом. А великодержавний шовінізм, що, нехай процвітає?

Ми повинні очиститись від усього брудного, всякої скверни і поставити все на свої місця. Нам треба зміцнювати інтернаціональні зв'язки, дружбу народів, але не за рахунок непоправних втрат у нашій мові, культурі і т. п.

Хіба не чути в цьому листі голос самого народу, його сумління?

Мене вражає перебудовна енергія видатного нашого письменника Олесья Гончара, вивіреність його партійної позиції в боротьбі за утвердження і честь рідної мови, в захисті духовних центрів нашого народу.

Часом чи не за всю нашу Спілку самозречено працює С. Плачинда, втручаючись у найпекучіші точки нашого буття.

Далеко до взірцевих моральних цнот тим людям, хто творчі негаразди цілого свого життя сублимує у стрілах, пушених у спину Павла Загребельного.

Для мене обурливими були і є нападки на нашого парторга Б. Олійника — рівень його чорнобильських суджень, вивірена певність його розмислів, уміння знайти небуденну думку, найнебуденніше слово в критичній ситуації — якості просто-таки унікальні.

Довго ми спрамагалися на створення так званої шкільної комісії, яку так вдало очолив Д. Павличко. Самий плин нашого життя, його перебудовна суть поставили проблему патріотичного й інтернаціонального виховання в центр нашої розмови. Секретаріат правління СПУ та керівні інстанції пішли на це не без певної остороги. Повертаюся до цієї ситуації тому, що секретаріат СПУ, його лідер, як на мене, мають бути і певнішими, і сміливішими, і відважнішими, коли хочете. Полохливість, яка виростає з обережності, стає елементарним відстоюванням шойно здобутого крісла. Для мене більш зрозумілою і привабливою є позиція лідера білоруських письменників Н. Гілевича. Гадаю, що перебіг нашого

пленуму надасть певності в діях нашому секретаріатові. Від цього програє чиновник, зате виграє народ.

Пригадую, як чверть століття тому повертався з Москви. Саме тоді їхав у поїзді М. Бажан. Я зайшов до нього в купе, і там уже сидів І. Назаренко, колишній секретар ЦК Компартії України, а тоді директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України. Цілої довгої ночі вони розмовляли про Миколу Хвильового. І. Назаренко повідомив тоді як про факт доконаний про реабілітацію постаті комуніста М. Хвильового, про можливість видання його творів і т. п. Не замовчувались при цьому і його серйозні помилки аж до горезвісного факту й гасла "Геть від Москва! Курс на психологічну Європу!"... М. Бажан з високим пієтетом ставився до постаті людини, без якої собі важко уявити політичну і культурну ситуацію 20-30 років...

Довго до цієї пекучої і суперечливої постаті не доторкалися (переважно з боязні) не лише ми, а й наші ідейні супротивники. Треба віддати їм належне, що вони схопилися перші і, дбаючи про політичний капітал, вже видали його п'ятитомник в Едмонтоні (Канада). Переглядаючи його твори і примітки до них, я надивав і на текст (вірогідний!) його передсмертного листа травня 1933 року... Там приблизно йшлося ось про що — цитую по пам'яті — "Арешт Михайла Ялового (друга М. Хвильового) вважаю ударом по нашій спільній справі. Хай живе Комуністична партія!" З такими словами комуніст М. Хвильовий скінчив життя. Слова з передсмертною славою комунізму друкують в націоналістичному виданні. Варто про них нагадати тим, хто не проти публікацій Гумільова чи Зінаїди Гіппіус, а в даному конкретному випадку хоче умити свої руки-чистюлі, аби не забруднитися справою людини, яка певна була, що йде з життя комуністом у трагічному 1933 році.

Ще раз хочу наголосити і дістати підтримку пленуму: виходячи з досвіду братніх республік (Грузія, Білорусія, Вірменія, Латвія), давно вже й на Україні виникла потреба створення Республіканського центру Дружби народів як інституції координаційної, яка б у своїх руках сконцентрувала всі зусилля творчих спілок (не самої лише нашої творчої Спілки!) по вивченню й популяризації літератури і мистецтва народів СРСР і пропаганду літератури та мистецтва України серед широкого загалу братніх народів.

З-поміж величезного комплексу заходів видання журналу *Сузір'я* буде краплею в морі. Саме Республіканський центр Дружби народів разом з новоствореним у ньому інститутом мов і літератури народів СРСР, разом з книгарнею "Братство", разом з театром Дружби народів, який вже відкривається у Москві, — це найвідповідальніша проблема, що стоїть перед партійними і державними органами республіки. Нам дорікають, що ми лише

вміємо висувати пропозиції. Але ж сама Спілка цього не потягне. Не братись же нам за таке грандіозне діло на кооперативних засадах. Це справа партійного і державного масштабу. Коли цього не зрозуміють сьогодні, це зрозуміють завтра, а завтра, можливо, цим займатимуться інші люди, яким вистачить розуміння масштабів нашої ситуації і наших проблем. Ще раз програє чиновник і виграють партія і народ.

Ми знаємо про те, що, наприклад, у Молдавії і Казахстані вийшли урядові постанови про поліпшення викладання рідних мов (молдавської і казахської) і російської мови у згаданих республіках. Чи не пора б і нам на найвищому рівні взятися за розв'язання цих пекучих і наболілих проблем?!

Іван Драч

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

Пленум правління Спілки письменників України, обговоривши питання "Українська радянська література в патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих", відзначає, що письменники республіки активно підтримують лінію КПРС на перебудову, на прискорення соціально-економічного розвитку країни, на послідовне здійснення ленінської національної політики партії. [...]

В сучасних умовах з новою гостротою постає питання утвердження ленінських принципів розвитку суспільства, національної культури в її інтернаціональній взаємодії з культурами народів СРСР, насамперед з культурою братнього російського народу.

Пленум вважає, що справа інтернаціонального, патріотичного виховання вимагає докорінної зміни у функціонуванні української мови в державних установах, науково-освітніх закладах, виробничих колективах республіки. Пленум загострює увагу літераторів і всієї громадськості України на боротьбі проти проявів національного нігілізму, непошани до рідної мови і культури, бездуховності й космополітизму.

Немає сумніву, що розквіт української радянської культури позитивно позначиться на примноженні духовних багатств багатонаціонального соціалістичного суспільства, зміцнюватиме віру в революційне оновлення, проголошене Комуністичною партією.

Пленум постановляє:

1. Президії, секретаріату правління СПУ, обласним письменницьким організаціям зосередити свої зусилля на спрямуванні літературного процесу в русло ідейно-творчих завдань, що

впливають з рішень XXVII з'їзду КПРС і XXVII з'їзду Компартії України та січневого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС.

Першочергове завдання всієї Спілки письменників України і кожного письменника зокрема — зустріти 70-річчя Великого Жовтня художньо повноцінними, ідейно насаженими творами про наш час, історичну роль партії й народу в перебудові.

На сучасному етапі література зобов'язана сміливо вторгтися в життя, рішуче виступати проти застійних явищ у розвитку економіки і культури, боротися з бюрократизмом, протекціонізмом, корупцією — за соціальну справедливість, екологію культури і природного середовища.

2. Доручити президії правління СПУ звернутися до Президії Верховної Ради УРСР з проханням внести до Конституції УРСР статтю про державний статус української мови на території УРСР.

3. Увійти до всесоюзних директивних органів з пропозицією про відновлення в Москві декад або тижнів літератури і мистецтва братніх республік як творчих звітів національних культур на найвищому всерадянському форумі.

Кардинально поліпшити практику проведення на Україні днів літератури народів СРСР з попередньою широкою пропагандою на сторінках друкованих органів СПУ, через засоби масової інформації кращих здобутків тієї чи тієї національної літератури, організацією літературних вечорів, зустрічей з провідними письменниками братніх республік.

4. З метою піднесення на якісно новий рівень партіотичного й інтернаціонального виховання впровадити в практику вивчення в кожній школі республіки української мови та літератури як обов'язкових предметів для всіх учнів, і в зв'язку з цим пропонується внести відповідні зміни до четвертого та восьмого параграфів проекту Статуту середньої загальноосвітньої школи. Це не знімає настійних завдань поглибленого вивчення російської мови та літератури, навпаки, сприятиме подальшому розвитку і збагаченню національної культури, підвищенню політичного авторитету мови.

Рекомендувати відповідним міністерствам і відомствам звернути увагу на потребу розв'язання таких назрілих питань:

— збільшення в республіці кількості передач на телебаченні й радіо українською мовою;

— обов'язковий випуск кіностудіями республіки україномовних варіантів фільмів та їх масове тиражування;

— широке використання української мови в діловодстві і в роботі державних та громадських установ;

— поліпшення мовної підготовки творчих працівників театру і кіно та всіх інших фахівців, які готуються до роботи в сфері культури;

— створення в системі Академії наук УРСР республіканського комітету розвитку і збереження чистоти української мови на зразок того, що існує в РРФСР.

5. Порушити питання перед керівними органами про створення Республіканського Центру Дружби народів та про створення в системі Держкомвидаву УРСР координаційного центру вивчення й популяризації літератур народів СРСР та зарубіжних літератур, про заснування на базі видавництва "Дніпро" журналу *Сузір'я*, на сторінках якого друкувалися б переклади кращих творів із мов народів СРСР; відкрити в м. Києві спеціалізовану книгарню "Братерство", куди б надходила література братніх народів з усіх галузей культури.

6. Спілці письменників України разом з Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, видавництвам "Дніпро", "Радянський письменник" і "Наукова думка" послідовно займатися охороною і популяризацією пам'яток вітчизняної літератури і культури, перевидавати древньоруські історико-літературні твори, козацькі літописи, книжки незаслужено забутих письменників і вчених, керуючись марксистсько-ленінськими принципами в оцінці й трактуванні історичних осіб та діячів культури.

7. Порушити питання перед Мінвузом СРСР і Мінвузом УРСР про міжреспубліканський обмін студентами-філологами, систематичну підготовку в університетах республіки спеціалістів з літератур і мов народів СРСР. Особливу увагу звернути на вивчення східних мов, відродивши традиції видатних поетів і вчених А. Кримського, П. Тичини, які активно займалися питаннями сходознавства.

Звернутися до Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР та Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР з проханням скоординувати з Мінвузом УРСР та Міносвіти УРСР перспективні плани створення підручників з української літератури та літератур народів СРСР для вузів і середніх шкіл, навчальних посібників з національних мов і словників, створення "Бібліографічного покажчика літературних взаємозв'язків". Залучити до цієї роботи провідних письменників.

8. Правлінню СПУ разом з Міністерством освіти УРСР і видавництвом "Веселка" підготувати й провести республіканську нараду з питань розвитку літератури для дітей та юнацтва, на якій, зокрема, розробити конкретні заходи, спрямовані на поліпшення видань дитячих книжок українською мовою, а також забезпечення педагогічними кадрами із знанням української мови дошкільних установ народної освіти.

КИРИЛЬЦЬО

Олександр Підсуха

Кирильцьо — то за паспортом. Воно, це прізвище, так писалося й вимовлялося з діда-прадіда, коли на Україні ще й паспортів не водилося. Але досить було одному пуцьверінку теперішнього роду Кирильців у районне начальство вискочити, як він, сяк-так оговтавшись у керівному кріслі, викликав до себе редактора місцевої газети.

— Доки перекручуватимете моє прізвище? — і, взявши зі столу газетку, ткнув пальцем в першу колонку тексту.

— Правильно, Ісидоре Денисовичу... Все правильно! — ледь не вигукнув редактор, завваживши, що прізвище надруковане за всіма правилами орфографії.

— Де ж правильно? — стояв на своєму Кирильцьо. І натис на літеру *и*, грубо вимовивши рідне прізвище.

— Згідно з правописом... Ніякого перекручення, — не відступав редактор.

— Ніяких правописів! Через *і* з крапкою. Зрозуміли?

З того часу прізвище Кирильця газета друкувала через *і*. Більшість читачів газети сприйняла цю новацію спокійно, без зайвих пересудів. Скоріш не помітили або не надали цьому значення. А вчителі, зокрема філологи, спробували були знайти виняток із загального правила, але безуспішно. Втішилися тим, що школярки не читали районки.

Діялося це в перші роки повосення, коли скрізь і всюди, куди не кинь, відчувався гострий дефіцит: робочої сили, тягла, реманенту, техніки, а найперше — досвідчених кадрів. То був час, коли вистачало тільки сиріт, удів, інвалідів. Ось тоді Кирильцьо й опинився якимось чином на керівній посаді. Достеменно його життєпису ніхто не знав. Одні казади, воював Ісидор Денисович на фронті, другі — в партизанах. Але як воював, де і в якому званні, лишалося невідомим. По бойових нагородах судити теж не доводилось. Удаючи із себе скромність, Кирильцьо ніколи не носив ні орденів, ні планок.

Не піддається жодному розумінню, чому Ісидор Денисович (за метрикою — Сидір) вирішив змінити оту злочасну літеру — чи від намагання якось відокремитися від свого прадавнього хлібороб-

---

Передрук статті-памфлету з *Радянської освіти* (12 травня 1987), без змін.

ського роду, вивищитись над усіма іншими Кирильцями, чи з якоїсь пори звучання батьківського прізвища почало різати його начальницький слух. Чимось, видно, оте написання не задовольняло Ісидора Денисовича, стало незручним йому чи що.

Хто ж він такий, цей Кирильцьо? Який його родовід? Не школа ж і не інститут таким його виховали. І не батьки. Вони в нього належали до чесного хліборобського роду, понад усе на світі любили конкретне діло: орати, сіяти, врожай збирати. Їхній же Сидірко вдався хтозна і в кого. Ще школярем стане, бувало, на городі перед жовтоголовими соняхами і руками розмахує, як на трибуні. Гадали, знання свої перевіряє. А він уже тоді промови перед соняхами виголошував.

Працюючи по закінченні інституту в сільській школі, Кирильцьо із самого початку спрямував свій ентузіазм на рішучу боротьбу з релігією. Церкви в селі не було, якась там жменька віруючих святिला паску в селі сусідньому. Туди влада Кирильця не досягала. Зате нічого так не виводило його з рівноваги, не псувало настрою, як новорічне колядування. Бувало, тріскучий мороз надворі, снігові кучугури, а молодь, знай, не журиться: заметами пробиваються від хати до хати, зичать господареві й господині щастя-здоров'я на довгий вік та жита-пшениці не один засік. Що може бути прекраснішого, як людина людині добра бажає? З радістю зустрічали колядників господарі й господині, обдаровували, чим могли, за ширі зичення й молодецькі співи. Від душі сміялися, коли в тих співах перепадало на горіхи служителям церкви — попам і дякам:

...А дівчатам — по віночку,
Молодицям — по паляниці,
А попові — по дрюкові,
А дяку — по батогові..
Дайте ковбасу,
Бо вам хату рознесу.

Колядування не обходилося без школяриків. Кирильцьо не давав собі ради: замість уроки готувати, вони, бач, релігійною пропагандою займаються. Колядувати було суворо заборонено. Його ініціативу підхопили інші. А тут — війна. Кирильцьо десь подівся в перший же день, і до кінця війни жодної вістки від нього. Вигулькнув лише в кінці сорок п'ятого на посаді завідувача районного відділу культури. Дарма що він ні до професійної культури, ні до народної творчості не мав щонайменшого інтересу. Більше того, не знав жодної — ні сучасної, ні народної пісні, за винятком хіба що одного-двох перших рядочків куплета — "Ой, хмелю, мій хмелю" чи "Розпрягайте, хлопці, коні та лягайте спочивать". Важко сказати,

що було цьому причиною: слабкий розум чи душевні лінощі. Можливо, одне й друге разом. Призвело ж це до того, що з часом виробилася в Кирильця цілковита байдужість до рідної культури й народних звичаїв, національний, сказати б, нігілізм. Особливо це посилювалося в ньому, як невдовзі здалося комусь, що на Україні підняв голову український буржуазний націоналізм. Просто в думках не вкладалося: на третьому році Великої Перемоги — і ось таке лихо.

Звідси все й почалося.

В ста смертних гріхах звинувачувалися лицарі українського прекрасного письменства — Максим Рильський, Юрій Яновський, Володимир Сосюра, Леонід Смілянський. Від них вимагали каяття. І вони каялися — привселюдно і на шпальтах газет. Доходило до абсурду: неперевершений знавець мови Юрій Яновський, очевидно, з огиди до обвинувачень в націоналізмі перед смертю почав писати по-російськи. А світової слави митець Олександр Довженко, звинувачений в націоналізмі самим Сталінінм, записав був до свого щоденника: "Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги немає, і недобррозичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту, — невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм в непотуранні глупоті людей чиновних, холодних діляг, чи в невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче?"

Тоді ж, буквально протягом однієї доби в душі Кирильця відбулася подиву гідна метаморфоза: він почав усюди вбачати прояви націоналізму. А щоб у ньому ніхто не сумнівався, він одцурався материнської мови. Ще вчора розмовляв з підлеглими, батьками, дружиною й дітьми рідною, а на завтра — українсько-російським суржилом, тим самим, що ним сьогодні розмовляє не менш як половина населення республіки. Так уже незлюбив Кирильцьо рідну мову свою, що викинув зі свого лексикону навіть такі слова, як *нація, національність*, замінюючи їх у разі потреби близькими за змістом — *народ, маси, населення, громадянство* — коли як прийдеться. Таким чином з ласки Кирильця і його епігонів українська соціалістична нація перетворилася для них в соціалістичне населення України. З того часу скрізь, де тільки можна, шукав Кирильцьо націоналістичних збочень — в освітніх установах, у репертуарі самодіяльних артистів, мистецьких колективів, драматичних гуртків, аж поки очолювана ним культура не опинилася на останньому місці в області. Однак це не завадило йому далі висунути.

...Із заміною літери якомось одразу додалося в Кирильця певності

і, якщо хочете, начальницької строгості. Першим відчув це на собі поет-початківець, восьмикласник, із недалекого від райцентру села, надрукувавши в районній газеті вірша під назвою *Україна*. З цього приводу при установі, де возсідав Кирильцьо, була скликана нарада членів літературного гуртка, що тулився при редакції. З грізною промовою виступив сам Кирильцьо. Дісталось автору вірша (ну, й редактору заодно), запам'ятають на все життя, ще й дітям закажуть. Віднині, за словами Кирильця, немає ніякої України, це національна обмеженість, прояв буржуазної ідеології. Є слово *Батьківщина*, що охоплює нашу радянську землю від Чорного моря до Тихого океану, лише її, велику нашу Батьківщину, потрібно прославляти в піснях, віршах, поемах. Молодий автор зважився був огризнутись, заявивши, що й у поетів широковідомих слово *Україна* зустрічається трохи не в кожному вірші. Кирильцьо обірвав його на півслові.

— Кого маєш на увазі? Назови.

— Андрій Малишко, наприклад... — і, вставши з місця, продекламував:

Україно моя, мені в світі нічого не треба,
Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти.

Кирильцьо ніби чекав цього. Він, певна річ, знав набагато більше, ніж восьмикласник. Нещодавно дійшло до нього, що й у віршах широковідомих українських поетів слово *Україна* з чієїсь ласки поспішно замінюється на слово *Батьківщина*. Звідки було початківцю знати, що в Києві знайшовся свій Кирильцьо, для якого земля, де він народився і яка впродовж століть znana в історії як Україна, раптом втратила свою назву, ніби й не було її. Невдовзі молодий поет переконався в цьому й сам, придбавши нове видання творів улюбленого поета. Так і є. Відтоді писання віршів для юного поета втратило будь-який інтерес. Велику Батьківщину він осягав лише розумом, бо далі своєї Київщини нікуди не виїжджав, а землю, де народився й ріс, — сприймав серцем, безпосередньо. А поезія — це насамперед безпосередність.

Та не встиг початківець закінчити школи, як з'явилося друком іще одне видання творів Малишка. І в ньому заборонене Кирильцем слово повернулося на своє законне місце. Радості школяра не було меж. За час, що минув після сумнозвісної наради, його добряче вигнало в ріст. Та й мужності додалося, не те, що у восьмому класі. Йому нічого так не хотілося, як ткнути Кирильцеві в очі відновлені вірші і, нічого не сказавши, піти геть. Як чекав він цієї хвилини! З села до районного центру — п'ять кілометрів, і він пробіг їх без передиху. Ось що важили для молододуші ціна дорогої їй істини! Зупинився лише перед дверима кабінету, за якими мав перебу-

вати товариш Кирильцо. Але на дверній табличці вже значилося інше прізвище. Юнак мало не знепритомнів. Заспокоївся тільки тоді, як довідався, що Кирильця перекинули на керівну посаду в інший район.

Кирильцо лишився самим собою і в іншому районі. Не погнало його ні в рід, ні в розум. Навпаки, щось іше більше утвердило його в думці, що мова батьків не має перспективи. Якщо із заборонаю слова *Україна* у нього нічого не вийшло, то мова батьків в епоху успішного простування радянського суспільства до світлого майбутнього, так йому здавалося, — явне гальмо на цьому шляху, анахронізм. Опинившись у віддаленому від столиці районі, Кирильцо почав сміливо втілювати свою ідею в життя. Напередодні травневих свят він скликав нараду керівників підприємств, установ і господарств району й закликав оформляти лозунги й транспаранти лише мовою наших російських братів, дарма, що ні з Російської Федерації, ні з інших республік гостей у районі не передбачалося. Просто диво дивне: в той час, як наші брати — російські літератори відстоювали чистоту рідної мови на сторінках газет і журналів, у нас на Україні відбувався процес зворотний. Рідна мова звучала дедалі рідше в дитячих садках, СПТУ, школах, вищих навчальних закладах, в установах і на підприємствах, а в селах — посилено засмічувалася. Невдовзі суржикове море розлилося по всій Україні. На догоду кирильцям пишним цвітом розцвіла мова Возного з *Наталки-Полтавки* і Кіндрата Галушки з комедії *В степах України*. З другого ж боку, науково-теоретичні досягнення в розвитку української мови сягнули небаченого результату: колектив наукових працівників Інституту мовознавства Академії наук УРСР насилу вмістив багатющі скарби української мови в одинадцять товстелезних томів, а редакція Української Радянської Енциклопедії під орудою Миколи Бажана видала рідною мовою першу в світі Енциклопедію кібернетики.

Саме в ці дні до району завітав кореспондент столичної газети. В недавньому минулому фронтовик і один із тих, хто своїх бойових відзнак не приховував. Був звідси родом, батьки жили в самому центрі. З відчиненого віконця батьківської хати кореспондент стежив за крокуючими колонами. Звернув увагу на транспаранти і не повірив своїм очам. Спитав батька-матір, звідки воно і чи давно так. А ті якось дивно презирнулися. Ніхто з сусідів теж нічого пояснити не міг. Чекав будня, щоб піти до місцевого начальства і з'ясувати. Читаючи наступного дня святковий номер районної газети, зрозумів і так, до кого на прийом проситись: в інформації про демонстрацію трудящих, крім названих керівників, значилося й прізвище Кирильця, надруковане через і з крапкою. Неважко було здогадатись: хто ж він той один, що задає тут тон.

За столом сиділо щось середньо-арифметичне між похилим і непохилим віком. Трохи набік похилена голова, причіпливий погляд надавали йому неабиякої солідності.

— Що цікавить столичного кореспондента в цій глушині? — спитав Кирильцьо, подаючи через стіл руку.

— Не така й глушина... — відповів той.

— Радий чути. Стараємось, — не без гордошів сказав Ісидор Денисович, слова кореспондента прийнявши за похвалу.

— Стараетесь — і дуже! — не приховав іронії кореспондент.

— Не розумію... — уловив щось недобре Кирильцьо.

— Спостерігав вашу демонстрацію і — вірте чи ні — забував, часом, де перебуваю: на Київщині чи в середньоросійській смузі?

— Ви про написи? — одразу здогадався Ісидор Денисович. — Якщо так, то запам'ятайте: я ненавиджу українських буржуазних націоналістів і їхню мову.

— А яких любите?

— Не розумію...

— А яких націоналістів любите: грузинських, молдавських, єврейських?

— Звідки ви родом і хто ваші батьки? — в голосі Кирильця прозвучав метал. — Хіба не бачите, куди воно й що воно?

— Ви що, ленінські заповіді забули? — не втерпів кореспондент.

— Ленінські заповіді пам'ятаємо і будемо пам'ятати, — відповів Ісидор Денисович чомусь у множині. — Але не забувайте, коли жив Ленін і коли живемо ми.

— Що хочете цим сказати?

— Ніякий геній не може передбачити на 50-60 років уперед. Дещо могло й застаріти.

— Застаріти? — здивувався кореспондент. — Сьогодні застаріло для вас одне, завтра — друге, так і до диктатури пролетаріату добереться.

— Не горячуйте. Говоримо про мову, здається.

Кореспондентові нічого не лишалося, як підвестися й піти. Так він і зробив. Навіть не попрощався. Довго не міг заспокоїтись. Таку війну пережили, найвищу школу бойового побратимства пройшли... Протягом цілих чотирьох років кожен із нас, фронтовиків, перебував на грані життя і смерті... І якби не дружба народів-братів... І після цього нічому не навчитися, нічого не зрозуміти?

Пригадався один випадок.

Було це п'ять-шість років тому. Доля закинула згадуваного журналіста в Запоріжжя. Мав завдання ознайомитися з навчальним процесом в одному технікумі. Зайшовши до вестибюлю, побачив на стіні саморобну афішу. Повідомлялося про зустріч

студентів із відомим українським поетом. Вірші поета кореспондентові подобались, деякі знав напам'ять. Самого ж слухати не вдоводилось. Вечір у нього вільний, чому б не піти?

З'явився в призначений час. Зал був майже заповнений. Підходили ще. Поет не примусив себе чекати. Вийшов на сцену з усмішкою, веселими очима окинув присутніх. Та не встиг вимовити фрази, як із зали почулося:

— По-російському!

Поет замовк. Розгубився чи що? Ні, обличчя виказувало скоріше здивування, ніж розгубленість. Його, українського поета, просять читати російською. І де? В серці України, де впродовж віків запорізьке козацтво боронило народи Європи від турецько-татарських орд?

— Товариші студенти! — порушив мовчанку поет. — Можна й російською. Це не проблема. Книжки мої виходили і в Росії. Але ось що цікаво: де б я не виступав — у Москві чи Ленінграді, в Барнаулі чи Баку — скрізь просили мене читати українською. То як накажете?

— По-українському! — відповіли дружно.

Отже, досить, буває, одного прикладу, щоб хід розмови повернути в потрібне рiчище. Та чи існують на світі такі приклади, які переконали б у чомусь Кирильця?

Після цього Ісидор Денисович недовго затримався і в цьому районі. Потрібно було зміцнювати господарські кадри, і його перекинули на посаду голови колгоспу в рідне село. Віднині його стихія — хліб, м'ясо, молоко. А якщо зважити, що матеріальна зацікавленість набирала саме вагу, то це не гірший для Кирильця варіант.

Село з трьох боків огинав ліс. Незвичайної краси село! Від сільського майдану п'ятьма ручаями розходилися вулиці. За селом їх продовжували шляхи, що кривуляли в села сусідні. А поміж вулицями — городи й луки до самого лісу. Сіна вистачало і для колгоспної череди, і для корів колгоспників. "Ще ніколи наше село так не купалося в молоці, як тепер" — говорили вони. Ласкавив око ще й дубовий гайок, що ріс на луках між двома вулицями. Чиїсь добрі руки висадили колись оці дубочки на оголеному пагорбі, де нічого не росло, навіть трава. Косарям не було нічого милішого, як у полудневу спеку ховатися в зелений затінок. Стежина, що пробігала по гайочку, майже вдвічі скорочувала шлях з одної вулиці на другу.

З обранням Кирильця головою колгоспу він ударився в новаторство. Кому ж, як не сину потомственного хлібороба, приклад показувати? Постало питання: за рахунок чого розширити посівну площу. Кирильців погляд зупинився на дубовому гайку. Він належав колгоспу. Тоді саме побутував такий термін, як "надмірність в

архітектурі". "Кому потрібні ці красивості? — висловлював Кирильцьо своє незадоволення. — Півсела затуляє собою". А що означає, коли Кирильцьо про щось подумас? Вважайте доля гайочка була вирішена. Але якщо не росла трава на тому пагорку, то з пшеницею — іше складніше. Зібрали менше, ніж посіяли.

Невдача ж не засмутила Кирильця. З гайком не вийшло — вийде з луками. Милостей у природи він просити не стане. Луки розорали аж до самої річечки, що розтинала село навпіл.

Уродило ж того літа, як сто літ не родило. Не було в районі наради, де б Кирильця не згадували, не ставили за приклад. За досягнуті успіхи його було навіть відзначено нагородою.

Проте якось так сталося, що за три роки Кирильцьового головування в людських дворах не лишилося жодної корівки. Матері-годувальниці топтали стежину до лісної хати, кілометрів за два від села. Багато чого не стало за часів Кирильця. Крім дубового гайочка й луків, зовсім перевелася річечка, геть замулилась і пересохла. Не стало, звичайно, жаб і лелек, перекочували до лісових боліт. Не стане скоро й самого Кирильця. Вирине цього разу він в іншій області, на посаді...

Але не будемо про посади. справа, зрештою, не в посаді, а в тому, хто її посідає. Посідав же її неопозитивний герой нашого часу. Куби б доля Кирильця не кидала, скрізь виявляв він максимум ентузіазму. Спочатку його ініціативи підтримувалися, сприймалися за прогрес, поки з перебігом часу не переконувалися в протилежному. То хто ж він такий? Бюрократ? Кар'єрист? Невіглас? Ні. Кирильцьо — ентузіаст бездумних справ. Він був упевнений у своїх — безпомилковості, патріотизмі, служінні високим ідеалам, в тому, що виконує важливу інтернаціональну місію. Насправді ж — плодив дисгармонію в людському житті і в стосунках людей із природою. Філософія буття не цікавила його. Минулого він не знав і не любив, бо в ньому, кажуть, усяке було... В майбутнє заглядати не мав часу. А в результаті: чим тільки не керував — освітою, культурою, ідеологією, економікою — скрізь справу провалював. Гадаєте, не дотягнулися його руки до красного письменства чи театрального мистецтва? Ще й як! В обласних музично-драматичних театрах порушення мовного режиму стало звичайним явищем. Є спроби вижити рідну мову і в театрах юного глядача.

Ну, й чого ж домігся Кирильцьо своїм ентузіазмом? Визнання? Заслуг? Чи, може, щастя в житті особистому? Ні того, ні другого, ні третього. Двох синів-соколів по закінченні школи влаштував був за допомогою столичних друзів в інститути. Від рідного кореня одірвав їх іше в дитинстві. Вилетіли вони з гнізда батьківського, не люблячи й не знаючи, як і батечко, жодної української пісні, ні традицій, ні звичаїв народу, з якого вийшли, ні його історії. А

душа, як відомо, порожнечі не терпить. Не маючи ж за душею нічого святого, старший синок, одчаливши від рідного берега, причалив до алкогольного, менший — удався до хуліганства.

Отже, доводиться констатувати:

Де цураються діти материнської мови, одвертаються від народної пісні, звичаїв, — шукайте Кирильця.

Де з року в рік зменшується попит на українську книжку, падають тиражі на місцеві журнали й газети — шукайте Кирильця.

Де не вистачає необхідних товарів або через нестачу тари, транспорту гине незібраний урожай, — шукайте Кирильця.

Де прописалися алкоголізм і наркоманія, де заявляють про себе антигромадські та аморальні явища, — шукайте Кирильця.

Де проростає в серцях байдужість і песимізм, опускаються в людей руки, — там неодмінно Кирильцьо.

Він — всюдисущий. Та сьогодні йому непереливки. Вітер оновлення пронизує байдужі душі кирильців, потроху змітає їх із дороги прогресу.

ХРОНІКА ПЕРЕБУДОВИ (За радянською пресою)

Як педагогу і шкільному адміністраторові мені хотілося б розповісти про наболіле — про організацію вивчення української словесності в школах з російською мовою навчання.

З року в рік зростає кількість учнів, яких звільняємо від вивчення українською мови. В окремих класах таких школярів набирається до третини класу. Причини такого звільнення найрізноманітніші: то учень прибув з іншої республіки, то характер роботи батьків школяра передбачає часті переїзди. А бувають непоодинокі випадки, коли батьки — за національністю таки українці — широкосердно зізнаються: дитя, крім загальноосвітньої, відвідує ще кілька шкіл — музичну, художню, спортивну — і фізично воно не може (читаймо: не хоче, бо так підказують дорослі) "тягнути ще одну мову".

(Фелікс Пашківський, "Наміри були добрі", *Літературна Україна*, 28 травня 1987 р.).

■ Жителька Бучі Київської області Надія Левченко розповідає, що звернулася навіть до Держкомвидаву УРСР, звідки їй відповіли: "... щороку українською мовою виходить у світ понад 40 назв листівок тиражем понад 5 млн. примірників". Проте доскіпливу Надію Іванівну чомусь не сповнило оптимізму семизначне число. "А я, — пише вона далі, — взяла цих п'ять мільйонів та поділила на шість свят у рік, от і припало на кожне менше одного мільйона. Може товариші не знають, що в республіці проживає десятки мільйонів українців?"

Подорожуючи туристом по Соловецьких островах, мій приятель зустрів старого латиша, велінням долі закинутого ще на початку століття далеко від батьківщини. "А додому не хочеться, діду?" — спитали його. "Хочеться, — відказав старий, — та не поїду". "Чому?" — здивувався приятель. "Соромно, — була несподівана відповідь, — мову забув". Життя складне, різні людські долі. Але не знати мови свого народу, живучи серед нього, справді соромно і непристойно, як соромно і непристойно відцуратися материнських рук.

Закінчу огляд простими словами читача з Ужгорода, який підписався прізвищем Заплетнюк, без ініціалів: "Усі мови хороші, їх зберегли і передавали нам наші діди-прадіди для того, щоб шанували, цінували й любили". Добре сказано.

(Олександр Лук'яненко, "Мов у краплі роси", *Літературна Україна*, 28 травня 1987 р.).

■ Щодо літери *г*. Я часто замислююсь над її долею і не можу збагнути одного: як сталося так, що її, прописану в кожній українській оселі, прописану в генах нашого народу, раптом узяли колись і позбавили права громадянства? Це треба бути дуже глухим, щоб не чути, як спотворює слова, а врешті й саму мову відсутність цієї літери. Літера *г* усі ці довгі десятиріччя живе в народі, вибухає в належній їй за законами української мови словах, незважаючи на всі антифілологічні заборони.

(Василь Захарченко, "До спадщини — з милосердя", *Літературна Україна*, 28 травня 1987 р.).

■ Коли познайомитися з путівником "Кам'янець-Подільський" (видавництво "Каменяр" 1986) стане ясно: для екскурсоводів це не лише історичний матеріал, а й своєрідна настанова. В путівнику названо багато історичних осіб, особливо імен тих же князів, султанів, царів, вельмож, а також авторів пам'ятників. Десь у затінні, на другому плані, згадується український (руський) народ, при чому здебільшого в парі з вірменським, як корінне населення. Подекуди промайне серед видатних імен й українське, але так, ніби місто розташоване на якійсь чужій землі... Так можна дописатися й до того, що Кам'янець-Подільський взагалі місто не наше."

(Борислав Степанюк, Микола Федунець, Олексій Довгий, Анатолій Гарматюк, Микола Мачківський, "...Та інші відомі люди", *Літературна Україна*, 28 травня 1987 р.).

■ ...Грушівці розповідають, що наприкінці квітня по селу поширилася вістка: дочці Кізінів, одинадцятирічній Марині, явилася Богаматір. Скажете, мало що може дитині привидітися. Але якщо врахувати, що до того, як рознеслася чутка про "чудо" біля каплички чогось крутились... Тут, біля каплички, переконаєшся, що серед грушівських "паломників" справді чимало молоді. Ми мали нагоду

розмовляти з багатьма юнаками і дівчатами. Що привело їх сюди? На це запитання вони, як правило, відповідають так: просто цікавість, сенсаційність чуток про грушівські події... Але немало зустрілося молодих людей, котрі вірять у "грушівське чудо".

(С. Курпіль, "Ілюзія зору", *Ленінська молодь*, Львівська область, 19 травня 1987 р.).

■ Давайте поставимо питання руба: чи може бути в наш час хоч хто-небудь на радянській землі зацікавлений у тому, щоб українське театральне мистецтво зникло? Відповідь, звичайно ж, може бути лише негативною... То виходить, треба чекати, доки згори скажуть ясно і чітко: треба рятувати український театр? Побачите, яким бурхливим стане театральне життя в нашій республіці, якщо запровадити хоча б одне-єдине: 70 процентів репертуару театрів УРСР мають складати твори української драматургії.

(Вадим Бойко, "На обочині опинилася українська драматургія: чому?" *Літературна Україна*, 21 травня 1987 р.).

■ Чи правомірно, що автор (О. Коломиєць у своїй п'єсі "Двоє дивляться кіно") у життєвій біографії найстаршого покоління Житників ... зосередився тільки на найвужчих періодах: на голоді 1933 р., на порушеннях законності в 1937 р., а потім і на страхіттях фашистської окупації? Це, на мою думку, цілком виправдано: подолання згаданих суспільних викривлень, перемога над гітлерізмом — найяскравіше свідчення вірності нашим ідеалам".

(Дмитро Шляпак, "Час правди, час дерзани", *Літературна Україна*, 21 травня 1987 р.).

■ Скажемо, ми ще в 1960-их рр. старалися видати деякі твори Володимира Винниченка, людини складної, неоднозначної і політично нерівної долі. Неоднозначний цей великий письменник в його творчості, але деякі з його творів, зокрема жовтневого періоду, у великій мірі прогресивні...

(Із виступу Бориса Олійника на пленумі СП СРСР, *Літературная газета*, Москва, 6 травня 1987 р.).

■ Собор постає як диво довершеності народної архітектури, народного бачення й розуміння краси, як пам'ятка історичного минулого народу, коли запорожці після розгрому "царицею-сукою" Січі змінили зброю на книги і розбрелися ченцями по світу, а на пам'ять "козацької республіки", за визначенням К. Маркса, спорудили цей собор на вічну пам'ять нащадкам про волелюбних предків, захисників вітчизни, як втілення сумління й нескореного духу народу.

(О. К. Бабишкін, "Бережіть собори душ наших" (Про роман Олеся Гончара *Собор*), *Українська мова і література в школі*, 4, 1987 р.).

■ Службовець О. Нестеренко пише: "Прочитавши цей лист, я був буквально приголомшений тим, що працівники будинків грампластинок не знають навіть видатних наших співаків... Чи не через таких горезамовників у нас немає грампластинок із записами видатних співаків минулого, а зрештою, і сучасного, немає записів українських народних пісень у виконанні краших хорових колективів і солістів, різних казок та пісень для дітей. Хочеться запитати, чому осторонь цієї важливої справи стоять спілки композиторів і письменників України, музичне і театральне товариство республіки? Коли нарешті вже буде збудовано давним-давно обіцяний завод грампластинок на Україні?"

Поділяє цю думку читачка киянка А. Радченко. Вона наголошує на тому, що в наш час, коли так гостро ставиться питання про духовний розвиток і збагачення підростаючого покоління, особливої актуальності набуває справа "збереження пам'яті". До речі, поет-академік Максим Рильський свого часу писав: "... хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не вартий пошани".

("Білі плями на чорному диску", *Культура і життя*, 24 травня 1987 р.).

ДЛЯ ТИХ, ЩО "НЕ ВИСЯТЬ"?

Журнал *Термінус* (виходить у Канаді; під рукою два числа: 1 — весна 1986, 2 — зима 1987) звертає увагу експресивно (Кордюк в ч. 1) сюрреалістичним (Макаренко в ч. 2) оформленням (для уточнення: це стосується до образків-малюнків; в графічному оформленні журналу брала участь велика кількість осіб і не ясно, хто саме займався шрифтом і композицією обкладинки).

Заява редакції (в першому числі, отже — "маніфест"): "Дорогі читачі! Даємо Вам у руки зовсім новий журнал. Він Вам, мабуть, не сподобається. Нічого, Ви привикните. Чейже людина може до всього привикнути. Коли повісили одного саксофоніста, то він спочатку шарпався, а потім привик".

З цієї (неодадаїстичної) декларації та обіцянки "зовсім нового журналу" стирчить сук (м'яко висловлюючися): журнал "пропонує" прийнятих (Ю. Тарнавський, Я. Гніздовський) і навіть нагороджених (В. Стус, Емма Андієвська, В. Барка) авторів.

Хто цей "повішений саксофоніст", який повинен звикати до своєї ролі?

Не зважаючи на цей стратегічно погано обрахований виступ-наступ (цих, які візьмуть у руки цей журнал, ледве чи треба "вішати", бо вони вже й так "висять"; їх можна б хіба вище підтягти, чого м'язи журналу не обіцяють) — журнал треба привітати: він піддержує нурт бунтівничого духу, наперекір мріям іншого крила "вирівняного рівня" ("Виставка тридцятьох", *Нові Дні*, травень 1987), який запалив (і заплив) у нас Тарас Григорович Шевченко.

червень 1987

Юрій Соловій

Про авторів

Віра Вовк — поет, прозаїк і перекладач, автор десяти збірок поезій, шести збірок прози та численних видань перекладної літератури з української португальською і навпаки. Живе і творить в Бразилії.

Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич — літературознавець, спеціалізується в українській драмі, докторат з української літератури одержала в Пенсільванському університеті.

Опанас Бритва — псевдонім українського письменника з Австралії.

Остап Тарнавський — поет, прозаїк і есеїст, автор п'ятих збірок поезій (*Слова і мрії*, 1948; *Життя*, 1952; *Мости*, 1956; *Самотнє дерево*, 1960 та *Сотня Сонетів*, 1984), збірки есеїв *Туга за мітом* (1966) та збірки новель і нарисів *Камінні ступені* (1979).

Валеріян Ревуцький — театрознавець і театральний критик, закінчив Московський театральний інститут та Торонтський університет. Професор-емерит Університету Британської Колумбії у Ванкувері.

Олександр Воронин — знавець історії Української Православної Церкви. Працює в "Голосі Америки".

Юрій Луцький — науковець, дослідник літератури, автор серії праць англійською й українською мовами (*Літературна політика Радянської України*, *Бій за літературу в Радянській Україні*, *Документальна студія ВАПЛіте* та ін.). Останнім часом зредагував книжку *Вибрані листи Пантелеймона Куліша*.

Борис Антонєко-Давидович — визначний радянський український письменник (1899-1984).

Генріх Шахнович — живе в Ізраїлі. Пише російською мовою переважно фейлетони.

Щоб дані про авторів були якнайбільш комплектні, ласкаво просимо кожного шановного автора подавати редакції разом із статтями також стислі і точні дані про себе. — *Редакція*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ МІСЯЧНИКА
«СУЧАСНІСТЬ» НА 1987 РІК:

	одно число:	річно:
<i>Німеччина:</i>	8 DM	80 DM
<i>Великобританія:</i>	2 фунти	20 фунтів
всі інші країни:	4 ам. дол.	40 ам. дол.

Передплата місячника летунською поштою до США і Канади: додатково 22 ам. дол. річно.

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

<i>Австралія:</i> Mr. D. H. Pyrohiw 75 New Road Oak Park, Vic. 3046 Melbourne	<i>Ізраїль:</i> G. Shakhnovich Harav Maymon St. 2, Apt. 31 Bat — Yam
<i>Аргентина:</i> Dr. M. Wasyluk Nahuel Huapi 5381 1431 Buenos Aires	<i>Канада і США:</i> Nina Ilnytzkyj 254 West 31st St., 8th Fl. New York, NY 10001
<i>Велико- британія:</i> Mr. S. Wasylko 4, The Hollows Silverdale Nottingham, NG11 7FJ	<i>Швейцарія:</i> Dr. Roman Prokok Muristrasse 82 3006 Bern

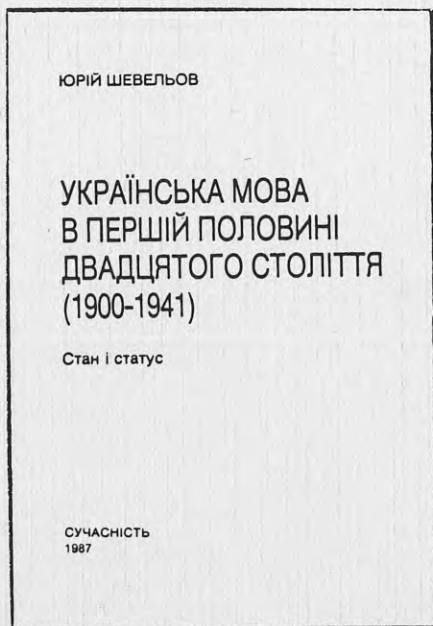
ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Адреси для вplat: Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Müllerstr. 33, Rgb., 8000 München 5
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457
Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ В-ВА «СУЧАСНІСТЬ»

Юрій Шевельов

УКРАЇНСЬКА МОВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ДВАДЦЯТОГО СТОЛІТТЯ (1900-1941). Стан і статус

1987, 295 стор. З англійської переклала Оксана Соловей.

Автор змальовує політичну ситуацію і на її тлі мовну політику на українських землях під різним пануванням, і тим показує не лише як розвивалася мова, але чому саме так, а не інакше. Заторкує історичні чинники — мовне законодавство, зміни політичного курсу тощо, що впливали на вжиток і оформлення мови.

Книжка написана дуже прозоро, доступна для кожного читача.

ISBN 3-89278-000-5 Ціна: 12 ам. дол.

Замовлення на видання в-ва «Сучасність» висилати на адреси:

В Європі:

SUČASNIST

Müllerstr. 33, Rgb.

8000 München 5

У США і Канаді:

SUČASNIST

254 West 31st St., 8th Floor

New York, NY 10001